

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΠΕΛΟΠΟΝΝΗΣΟΥ
ΣΧΟΛΗ ΑΝΘΡΩΠΙΣΤΙΚΩΝ ΕΠΙΣΤΗΜΩΝ
ΚΑΙ ΠΟΛΙΤΙΣΜΙΚΩΝ ΣΠΟΥΔΩΝ
ΤΜΗΜΑ ΦΙΛΟΛΟΓΙΑΣ

ΕΘΝΙΚΟ ΚΑΙ ΚΑΠΟΔΙΣΤΡΙΑΚΟ
ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΑΘΗΝΩΝ
ΦΙΛΟΣΟΦΙΚΗ ΣΧΟΛΗ
ΤΜΗΜΑ
ΦΙΛΟΣΟΦΙΑΣ - ΠΑΙΔΑΓΩΓΙΚΗΣ - ΨΥΧΟΛΟΓΙΑΣ

ΔΙΑΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΟ ΚΑΙ ΔΙΑΤΜΗΜΑΤΙΚΟ ΠΡΟΓΡΑΜΜΑ ΜΕΤΑΠΤΥΧΙΑΚΩΝ
ΣΠΟΥΔΩΝ «ΗΘΙΚΗ ΦΙΛΟΣΟΦΙΑ»

Θέμα Εργασίας

Βιοηθική και γενετικώς προκαθορισμένη ανθρώπινη συμπεριφορά

ΜΕΤΑΠΤΥΧΙΑΚΗ ΔΙΠΛΩΜΑΤΙΚΗ ΕΡΓΑΣΙΑ

της

ΚΥΡΙΑΚΗΣ ΠΑΠΑΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΥ

Διπλωματούχου τμήματος Φιλολογίας του Εθνικού και Καποδιστριακού
Πανεπιστημίου Αθηνών το έτος 2010

Επιβλέπων Καθηγητής: κ. Ευάγγελος Πρωτοπαπαδάκης, Λέκτωρ Εφαρμοσμένης Ηθικής του Τμήματος Φιλοσοφίας, Παιδαγωγικής, Ψυχολογίας του Ε.Κ.Π.Α.

Συνεπιβλέποντες Καθηγητές: κα. Ισμήνη Κριάρη-Κατράνη, Καθηγήτρια Τμήματος Δημόσιας Διοίκησης Παντείου Πανεπιστημίου

κ. Σωτήρης Φουρνάρος, Διδάκτωρ Φιλοσοφίας,
Διδάσκων στο Ε.Κ.Π.Α.

Καλαμάτα, Μάιος 2013

We used to think our fate was in our stars.

Now we know, in large measure, our fate is in our genes.

James Watson

Περιεχόμενα

Εισαγωγή	5
1. Βασικές έννοιες	
1.1. Βιοηθική	6
1.2. Γενετική	
1.2.1. Το πρόγραμμα του ανθρώπινου γονιδιώματος.	8
1.2.2. Γονιδίωμα και γονίδια.. . . .	9
1.2.3. Γονότυπος και φαινότυπος.	10
1.2.4. Γενετική βάση της συμπεριφοράς.	11
1.3. Ευγονική	
1.3.1. Ιστορική αναδρομή.	14
1.3.2.Ευγονική – σύγχρονη γενετική: υπάρχει ουσιαστική διαφορά;	20
2. Ντετερμινισμός και ελεύθερη βούληση: μια αιώνια διαμάχη	
2.1. Γενετικός ντετερμινισμός.	22
2.2. Ελεύθερη βούληση: υπάρχει κάτι τέτοιο;	23
2.3. Ντετερμινισμός: τήν είμαρμένην οὐδ' ἂν εἷς ἐκφύγοι.	24
3. Νευροεπιστήμες-Σύγχρονη γενετική: συγκλίνουν στην ίδια άποψη;	28
4. Το Δίκαιο απέναντι στις γενετικές εξελίξεις	
4.1. Νομική ευθύνη-αξιολόγηση της εγκληματικής συμπεριφοράς	33
5. Γενετική μηχανική.	36
5.1 Θεραπεία-Βελτίωση	38
5.2. Οι μέθοδοι του γενετικού ελέγχου.	39
5.2.1.Προγεννητική γενετική διάγνωση.	40

5.2.2. Προεμφυτευτική γενετική διάγνωση (PGD)	40
5.2.3. Γενετικός έλεγχος των γονέων	41
5.3. Παρεμβάσεις σχετικές με τη γενετική μηχανική	
5.3.1. Γενετικές παρεμβάσεις.	41
5.3.2. Ιατρικές παρεμβάσεις	42
5.3.3. Περιβαλλοντικές παρεμβάσεις.	42
5.4. Ηθικά διλήμματα σχετικά με τη γενετική μηχανική.	43
5.4.1. Η εμπλοκή του τρίτου προσώπου.	44
5.5. Επιχειρήματα υπέρ του γενετικού χειρισμού.	47
5.5.1. Το ωφελμιστικό επιχείρημα.	47
5.5.2. Το επιχείρημα της ελευθερίας-η αυτονομία του προσώπου.	49
5.6. Επιχειρήματα κατά του γενετικού χειρισμού.	54
5.6.1. Το επιχείρημα της ασφάλειας.	54
5.6.2. Το επιχείρημα της ολισθηρής πλαγιάς.	56
5.6.3. Το επιχείρημα για τον σεβασμό στην αυτονομία των απογόνων	60
5.6.4. Το επιχείρημα περί της Ύβρεως	63
5.6.5. Η θέση της εκκλησίας αναφορικά με τον άνθρωπο και τις γενετικές εξελίξεις.	65
5.6.6. Το επιχείρημα του φυσικού νόμου.	67
5.6.7. Το επιχείρημα για την παραβίαση της αξιοπρέπειας της ανθρώπινης ζωής.	67
6. Ηθική αξιολόγηση-συμπεράσματα.	70
Βιβλιογραφία.	75

Εισαγωγή

Αιώνες τώρα ο άνθρωπος διερωτάται και αναζητά να μάθει ποιος είναι, ποιος είναι ο σκοπός της ύπαρξής του, ποια είναι η φύση του, πόθεν προήλθε, τι είναι ο κόσμος που τον περιβάλλει. Με αυτόν τον τρόπο, εμφορούμενος από την εναγώνια αυτή αναζήτηση, βρίσκεται αντιμέτωπος με τα μεγάλα ζητήματα της ανθρώπινης ζωής. Όλα αυτά στο σύνολό τους είναι αρχέγονα αλλά και φιλοσοφικά ερωτήματα, αφού καμία επιστημονική απάντηση δε δύναται να κορέσει τον φιλοσοφικό αυτόν στοχασμό, πολλώ μάλλον τα ανωτέρω ερωτηθέντα. Άλλωστε, η φιλοσοφία από τη φύση της δε μένει σε ό,τι έχει παγιωθεί ως πραγματικό, αντιθέτως προβληματίζεται για το καθετί, έστω και αν αυτό θεωρείται αυτονόητο και επιστημονικά τεκμηριωμένο και δεδομένο. Αυτός είναι άλλωστε και ο σκοπός της ύπαρξής της. Αφενός μεν η επιστήμη έχοντας ως έρεισμα την παρατήρηση και το πείραμα προσφέρει ή επιχειρεί να προσφέρει τις απαντήσεις της στα διάφορα κατά καιρούς ερωτήματα, αφετέρου δε η φιλοσοφία με πνεύμα κριτικό αποπειράται να δώσει ερμηνευτικές απαντήσεις στα αντίστοιχα ακανθώδη ζητήματα.

Αφορμώμενος κάποιος από το γεγονός ότι οι φιλόσοφοι εστιάζουν στο να αποδείξουν αν κάτι που μπορεί να σκεφτεί κάποιος δύναται να αντιστοιχεί στην πραγματικότητα, αναρωτιέται κανείς σχετικά με που οφείλεται και πως διαμορφώνεται η συμπεριφορά του ανθρώπου. Συγκεκριμένα, τι είναι αυτό που τον ωθεί στην εκάστοτε πράξη του; Είναι το περιβάλλον στο οποίο ζούμε ως μέλη ενός κοινωνικού συνόλου, το οποίο διαμορφώνει και κατευθύνει τις επιλογές μας; Πράττουμε σύμφωνα με ό,τι πιστεύουμε, σκεφτόμαστε, νιώθουμε, ανεπηρέαστοι από οποιονδήποτε εξωτερικό παράγοντα; Φύση και περιβάλλον συνεργούν; Διαδραματίζουν δηλαδή οι περιβαλλοντικοί παράγοντες καθοριστικό ρόλο σε συνδυασμό με την επικουρία των γονιδίων; Ή απλά πράττουμε αυτό που τα γονίδια μας «προστάζουν», χωρίς να μας παρέχεται η δυνατότητα να αποδράσουμε από αυτό το προκαθορισμένο; Μια πιθανή, θετικά φορτισμένη απάντηση στο τελευταίο ερώτημα, όχι μόνο ανοίγει το δρόμο για άλλα ερωτήματα, αλλά καθορίζει και τον οδηγό αυτού του δρόμου, που δε μπορεί να είναι κανένας άλλος, από τη Βιοηθική.

1.Βασικές έννοιες

1.1. Βιοηθική

Η ηθική, ο κλάδος εκείνος της φιλοσοφίας που ερευνά συστηματικά τη συμπεριφορά των ανθρώπων και τη σχέση τους με τους συνανθρώπους τους, έχει αποπειραθεί να απαντήσει με διάφορες φιλοσοφικές θεωρίες στα ανωτέρω σχετικά με τη συμπεριφορά του ανθρώπου ερωτήματα¹. Εξ άλλου, η ηθική είναι το πρακτικό μέρος, η φιλοσοφία της πράξης, αφού αναφέρεται σε πράξεις ανθρώπων και έχει ως αρχή αλλά και ως τέλος το άτομο. Στόχος της είναι η αναζήτηση του ενάρετου βίου, η αναζήτηση του αγαθού, για αυτό και προσανατολίζεται στον προσδιορισμό του ηθικού τρόπου διαβίωσης των ανθρώπων, εξετάζοντας το αν δύναται να υπάρξει ένας κοινός κώδικας ηθικής συμπεριφοράς, μία οικουμενική μορφή ηθικής ζωής όλων των ανθρώπων. Αναμφίβολα, τα τελευταία χρόνια, όπως παρατηρείται σε όλα τα ζητήματα που αφορούν και επηρεάζουν τον άνθρωπο, η επιστήμη εξ αιτίας της αλματώδους εξέλιξής της δύναται να ανταποκριθεί στο αίτημα να δώσει απαντήσεις στα δύσκολα, αναφορικά με την ανθρώπινη συμπεριφορά, ζητήματα.

Τις τελευταίες δεκαετίες, η καλπάζουσα πρόοδος της επιστήμης και της τεχνολογίας σε συνδυασμό με τα πρόσφατα σχετικά επιτεύγματα της Μοριακής Βιολογίας και της Γενετικής, τα οποία έχουν οδηγήσει σε νέες εφαρμογές της σύγχρονης Βιοτεχνολογίας, υπόσχεται ένα μέλλον που σφύζει από απίστευτες προοπτικές. Ο όρος Βιοτεχνολογία εισήχθη το 1919 από τον Ούγγρο Karl Ereky και συναντάται σε ένα βιβλίο του, στο οποίο μελετούσε την παραγωγή προϊόντων και ουσιών με τη χρήση ζωντανών οργανισμών και αναφερόταν στη σύνδεση της βιολογίας με την τεχνολογία. Μετά τη βιομηχανική επανάσταση οδηγηθήκαμε στην εποχή της Βιοτεχνολογίας, που συνιστά μία νέα επανάσταση με θετικές και αρνητικές συνέπειες στην κοινωνία. Εν ολίγοις, γίνεται λόγος για τη δημιουργία μίας νέας

¹ Πλάτων, *Απολογία Σωκράτους* 38a: «ὁ δὲ ἀνεξέταστος βίος οὐ βιωτὸς ἀνθρώπῳ». Ο Σωκράτης υποστηρίζει πως η ζωή που δεν υποβάλλεται σε έλεγχο δε μπορεί να έχει αξία για τον άνθρωπο. Ο Σωκράτης ήταν εκείνος που πρώτος ενδιαφέρθηκε για τον ίδιο τον άνθρωπο μελετώντας σε βάθος την πραγματική ουσία του και εξετάζοντας τη ζωή του, μετατοπίζοντας το φιλοσοφικό στοχασμό από την κοσμογονία στον άνθρωπο και στην κοινωνία.

«λειτουργικής μήτρας», αφού δημιουργούνται οι προϋποθέσεις για νέες ομάδες τεχνολογιών που δίνουν ώθηση στο εμπόριο, δημιουργούνται προϋποθέσεις για μία νέα αναδημιουργία της γης «μέσω μιας τεχνητής δεύτερης Γένεσης», τη δημιουργία της επιστήμης της ευγονικής, της νέας ευγονικής. Χαρακτηριστικά αναφέρεται: «Όλα μαζί τα γονίδια, οι βιοτεχνολογίες, οι πατέντες ζωντανών οργανισμών, η παγκόσμια βιομηχανία γονιδίων και οι επεμβάσεις σε αυτά, τα νέα πολιτισμικά ρεύματα, οι υπολογιστές και οι αναθεωρημένες αντιλήψεις για την εξέλιξη αρχίζουν να αναδημιουργούν τον κόσμο μας»². Επιπροσθέτως, με τη σύγκλιση των επιστημών της Ιατρικής και της Βιολογίας προς τη Βιοϊατρική, μέσω της οποίας προσφέρεται στην Ιατρική η δυνατότητα εφαρμογής πληροφοριών, που εκμαιεύονται μέσω των βιολόγων, οδηγηθήκαμε στη δημιουργία ενός νέου όρου, τη Βιοηθική, «ο οποίος θα μπορούσε να συνδυάσει τις βιολογικές γνώσεις με τις ανθρωπιστικές επιστήμες»³.

Η Βιοηθική είναι ένας καινούριος σχετικά κλάδος όσο καινούριες δηλαδή είναι και οι συνθήκες, οι οποίες επέβαλλαν κατά μία έννοια τη δημιουργία και συστηματοποίηση της Εφαρμοσμένης Ηθικής, η οποία έχει πια εισέλθει στον καθημερινό βίο. Η εξέλιξη της τεχνολογίας, της ιατρικής και της επιστήμης εν γένει με ρυθμό ιλιγγιώδη, σε συνδυασμό με την εξέλιξη της σύγχρονης κοινωνίας και την παγκοσμιοποίηση οδήγησαν στην ανάγκη να αντιμετωπιστούν τα ηθικά διλήμματα που παρουσιάστηκαν παράλληλα με τις ανωτέρω εξελίξεις. Αρχικά, η Βιοηθική, ως μια σχετικά καινούρια λέξη και έννοια, χρησιμοποιήθηκε σε ευρεία έννοια, η οποία βαθμηδόν συρρικνώθηκε ως μετεξέλιξη της Ιατρικής Ηθικής και στις μέρες μας κατέληξε αυτόνομη και σύνθετη ηθικο-κοινωνική οικουμενική δραστηριότητα.⁴

Ο όρος Βιοηθική δηλώνει «τον σεβασμό του ατόμου, τον σεβασμό της γνώσης, την άρνηση της κερδοσκοπίας και το συναίσθημα της ευθύνης προς τον άνθρωπο και τις επόμενες γενιές, υπό το πρίσμα της κοινωνικής δικαιοσύνης και αλληλεγγύης»⁵. Όπως συνεπάγεται του ορισμού, η Βιοηθική αποπειράται να δώσει απαντήσεις σε θέματα που σχετίζονται με τη σύγκλιση της Ιατρικής και της Βιολογίας με σημείο αναφοράς τον άνθρωπο και τη ζωή του. Συναρτήσει αυτού,

² Μητροπολίτου Ναυπάκτου και Αγίου Βλάσιου Ιεροθέου, *Βιοηθική και Βιοτεχνολογία*, Ιερά Μονή Γενεθλίου της Θεοτόκου (Πελαγίας), 2010, σελ. 30

³ Αλαχιώτης Σ., *Βιοηθική, Αναφορά στους γενετικούς και τεχνολογικούς νεωτερισμούς*, εκδ. Ελληνικά Γράμματα, Αθήνα, 2004, σελ. 68

⁴ Δραγώνα-Μονάχου Μ., *Ηθική και Βιοηθική*, Επιστήμη και Κοινωνία Επιθεώρηση Πολιτικής και Ηθικής θεωρίας, τεύχος 8-9, Φθιν., 2002.

⁵ Αλαχιώτης Σ., *Βιοηθική, Αναφορά στους γενετικούς και τεχνολογικούς νεωτερισμούς*, εκδ. Ελληνικά Γράμματα, Αθήνα, 2004, σελ. 67-68

αποσκοπεί στο να τεθούν φραγμοί στις νέες γενετικές και τεχνολογικές ανακαλύψεις, ώστε να αποβούν ωφέλιμες και όχι ζημιογόνες για τους ανθρώπους⁶. Για τους παραπάνω λόγους, τα τελευταία χρόνια ιδρύονται διεθνείς και εθνικές, δημόσιες και μη κυβερνητικές «επιτροπές Βιοηθικής», οι οποίες επιδιώκουν να εκφράσουν μία μέση κοινωνική αντίληψη σχετικά με τις τρέχουσες βιοτεχνολογικές και γενετικές εφαρμογές.

1.2. Γενετική

1.2.1. Το πρόγραμμα του ανθρώπινου γονιδιώματος

Η ανακάλυψη των νόμων της κληρονομικότητας του Mendel στις αρχές του 20ου αιώνα πυροδότησε μια επιστημονική προσπάθεια να κατανοήσουμε τη φύση και το περιεχόμενο των γενετικών πληροφοριών. Η επιστημονική πρόοδος εναπόκειται σε τέσσερα βασικά στάδια που αντιστοιχούν περίπου στα τέσσερα τέταρτα του αιώνα. Το πρώτο απέδειξε την κυτταρική βάση της κληρονομικότητας, δηλαδή τα χρωμοσώματα. Το δεύτερο στάδιο καθόρισε ως μοριακή βάση της κληρονομικότητας τη διπλή έλικα του DNA. Το τρίτο ξεκλείδωσε την πληροφοριακή βάση της κληρονομικότητας, με την ανακάλυψη του βιολογικού μηχανισμού με τον οποίο τα κύτταρα διαβάζουν τις πληροφορίες που περιέχονται στα γονίδια και με την εφεύρεση των τεχνολογιών ανασυνδυασμού του DNA, της κλωνοποίησης και της αλληλουχίας με την οποία οι επιστήμονες μπορούν να πράξουν το ίδιο. Το τελευταίο τέταρτο του αιώνα έχει σημαδευτεί από μια αδιάκοπη κίνηση για να αποκρυπτογραφηθούν τα πρώτα γονίδια και στη συνέχεια ολόκληρο το γονιδίωμα⁷.

Το πρόγραμμα του ανθρώπινου γονιδιώματος δεν είναι μία απομονωμένη προσπάθεια εκ μέρους των μοριακών βιολόγων. Είναι μία φυσική εξέλιξη των τρεχόντων θεμάτων σχετιζόμενη με τη Γενετική και τη Μοριακή βιολογία. Πιο απλά,

⁶ Μητροπολίτου Ναυπάκτου και Αγίου Βλάσιου Ιεροθέου, *Βιοηθική και Βιοτεχνολογία*, Ιερά Μονή Γενεθλίου της Θεοτόκου (Πελαγίας), 2010,σελ. 65-66

⁷ International Human Genome Sequencing Consortium, *Initial sequencing and analysis of the human genome*, Nature, 409, 860-921, 2001

είναι η ιδέα του προσδιορισμού της αλληλουχίας του ανθρώπινου γονιδιώματος με στόχο να καθοριστούν όλα τα γονίδια που δημιουργούν την ανθρώπινη ύπαρξη⁸.

Το πρόγραμμα του ανθρώπινου γονιδιώματος (Human Genome Project) αποτελεί μία διακρατική ερευνητική συνεργασία, που αποσκοπεί στο δομικό και λειτουργικό χαρακτηρισμό του γονιδιώματος του ανθρώπου, δια μέσου της ολοκληρωμένης επίτευξης συγκεκριμένων στόχων. Κάποιοι από τους οποίους είναι: γενετική και φυσική χαρτογράφηση των ανθρώπινων χρωμοσωμάτων, ανάλυση της αλληλουχίας νουκλεοτιδίων του ανθρώπινου DNA και σύγκριση αυτού με αντίστοιχα γονιδιώματα άλλων επιλεγμένων πρότυπων οργανισμών, ανάπτυξη τεχνολογίας τόσο για γενετική όσο και για βιοπληροφορική ανάλυση, εκτίμηση και χειρισμός των ηθικών, νομικών και κοινωνικών επιπτώσεων της έρευνας του ανθρώπινου γονιδιώματος, που στη διεθνή κοινότητα είναι γνωστές ως πρόγραμμα ELSI (ethical, legal and social implications), εκπαίδευση και επιμόρφωση των επιστημόνων στην προσεκτική χρήση και εφαρμογή της βιολογικής πληροφορίας του ΠΑΓ (HGP), με τελικό σκοπό τη βελτίωση της ανθρώπινης υγείας⁹.

1.2.2. Γονιδίωμα και γονίδια

Σύμφωνα με το κεντρικό δόγμα της Βιολογίας, οι πρωτεΐνες, που αποτελούν ένα από τα κυρίαρχα συστατικά των κυττάρων, παράγονται όπως ορίζουν οι πληροφορίες των mRNAs, που με τη σειρά τους «μεταγράφονται» από το αρχείο των γενετικών πληροφοριών, δηλαδή το DNA. Το DNA είναι μορφή μιας γραμμικής αλληλουχίας τεσσάρων χημικών οργανικών αζωτούχων βάσεων, στην οποία είναι αποθηκευμένες οι γενετικές πληροφορίες όλων των κυτταρικών μορφών. Το κύτταρο αποτελείται από το κυτταρόπλασμα και τον πυρήνα, στον οποίο βρίσκεται το ανθρώπινο γονιδίωμα. Το ανθρώπινο γονιδίωμα αποτελείται από 3 περίπου δισεκατομμύρια βάσεων DNA, τα οποία βρίσκονται γραμμικά τοποθετημένα σε 23 ζεύγη χρωμοσωμάτων. Κάθε ζεύγος αποτελείται από ένα αντίγραφο από κάθε γονέα, εκ των οποίων τα 22 είναι τα ίδια και στα δυο φύλα, ενώ το εικοστό τρίτο διαφέρει. Οι γυναίκες έχουν το ζευγάρι «XX», ενώ οι άντρες το ζευγάρι «XY». Το γονιδίωμα περιέχει περίπου 30.000 γονίδια, που κωδικοποιούν αντίστοιχο αριθμό πρωτεϊνών και

⁸ Kevles Daniel J. and Hood Leroy, *The Code of Codes: Scientific and Social Issues in the Human Genome Project*, Harvard University Press, 1992

⁹ http://www.ornl.gov/sci/techresources/Human_Genome/home.shtml: Human Genome Project Information Website Contents

ελέγχουν όλα τα στάδια των βασικών λειτουργιών του ανθρώπου. Είναι ουσιαστικά το σύνολο των γονιδίων που είναι υπεύθυνο για τη μεταβίβαση των κληρονομούμενων χαρακτηριστικών γνωρισμάτων, το σύνολο του γενετικού υλικού, του DNA. Τα γονίδια είναι τμήματα των χρωμοσωμάτων που βρίσκονται μέσα στον πυρήνα των κυττάρων και αποτελούνται από δεσοξυριβονουκλεϊκό οξύ (DNA). Το DNA είναι ο φορέας της κληρονομικότητας¹⁰. Οι γονιδιακοί χάρτες, επιπλέον, περιγράφουν με ακρίβεια και παραστατικότητα τη διάταξη βάσει της οποίας τα γονίδια, οι γενετικοί δείκτες και άλλα στοιχεία είναι τοποθετημένα κατά μήκος των χρωμοσωμάτων¹¹.

1.2.3. Γονότυπος και φαινότυπος

Μια από τις κεντρικές αρχές της Βιολογίας είναι ότι σε κάθε ανθρώπινο οργανισμό υπάρχει ο γονότυπος και ο φαινότυπος. Ο γονότυπος είναι το σύνολο των γενετικών πληροφοριών, η γενετική σύσταση ενός οργανισμού¹². Το σύνολο των γενετικών πληροφοριών ή αλλιώς ο γονότυπος, αλληλεπιδρά με το περιβάλλον και με αυτόν τον τρόπο παράγονται τα χαρακτηριστικά γνωρίσματα ή ο φαινότυπος ενός οργανισμού¹³. Η αλληλεπίδραση, κατά συνέπεια, του γονότυπου με το περιβάλλον έχει ως αποτέλεσμα τον φαινότυπο, που είναι το σύνολο των χαρακτηριστικών που εκδηλώνει ένας άνθρωπος¹⁴. Με αυτή τη διάκριση καθίσταται σαφές ότι τα χαρακτηριστικά και οι ιδιότητες ενός ανθρώπου δεν εξαρτώνται αποκλειστικά από τη γενετική του κληρονομιά, αλλά προέρχονται από την αλληλεπίδραση των γονιδίων με το περιβάλλον.

¹⁰ Συλλογικό έργο, *Βιολογία κυττάρων*, Ιατρικές εκδόσεις Λίτσας, 2004, σελ. 295-297

¹¹ http://www.aimodiagnosi.gr/images/uploaded/doctors_genetikos_elegxos.pdf (ημερομηνία προσπέλασης 04-04-2013)

¹² *Phenomics: Genotype to Phenotype*, A report of the Phenomics workshop sponsored by the USDA and NSF, 2011

¹³ *Phenomics: Genotype to Phenotype*, A report of the Phenomics workshop sponsored by the USDA and NSF, 2011

¹⁴ Braynen W., Angus S., Dwyer P., Poynton M., Balbin A., Kondor R., *Genotype or Phenotype?*

1.2.4. Γενετική βάση της συμπεριφοράς

Η ανθρώπινη συμπεριφορά, με βάση τις μέχρι τώρα έρευνες από την επιστήμη της Γενετικής, επηρεάζεται τόσο από τα γονίδια που έχουμε κληρονομήσει όσο και από το περιβάλλον στο οποίο ζούμε. Για χρόνια πριν την επανάσταση της Βιολογίας και της Γενετικής οι ψυχολόγοι υποστήριζαν ότι η ανθρώπινη συμπεριφορά βασίζεται εξ ολοκλήρου σε περιβαλλοντικούς παράγοντες και επιδράσεις και ότι η συμβολή των γενετικών παραγόντων ενός οργανισμού στον καθορισμό της συμπεριφοράς του κρίνεται αδρανής και αμέτοχη. Με τις σημαντικές προόδους στον τομέα της Γενετικής και τη δημοσίευση του σχεδίου αλληλουχίας του ανθρώπινου γονιδιώματος, το επίκεντρο της έρευνας έχει κινηθεί και πάλι προς την κατανόηση της βιολογικής συμβολής στη συμπεριφορά. Κάποιοι ερευνητές προσπαθούν να εντοπίσουν συγκεκριμένα γονίδια, ή ομάδες γονιδίων, που σχετίζονται με τα χαρακτηριστικά της συμπεριφοράς και να κατανοήσουν την πολύπλοκη σχέση μεταξύ γονιδίων και περιβάλλοντος. Αυτό ονομάζεται έρευνα στη συμπεριφορική γενετική. Σε αντίθεση με την έρευνα της γενετικής βάσης των ασθενειών και διαταραχών, οι ερευνητές στη συμπεριφορική γενετική διερευνούν τις πτυχές της προσωπικότητάς μας, όπως η νοημοσύνη, ο σεξουαλικός προσανατολισμός, η επιθετικότητα, η αντικοινωνική συμπεριφορά και οι τάσεις προς την εξωστρέφεια, την καινοτομία και την αναζήτηση¹⁵.

Είναι βέβαια δύσκολο να διαπιστωθεί ποια γονίδια συμβάλλουν σε ένα συγκεκριμένο χαρακτηριστικό γνώρισμα και πώς η όλη διαδικασία δύναται να επιτευχθεί για αρκετούς λόγους. Κάποιοι από τους οποίους είναι:

- Περισσότεροι από έναν γενετικό παράγοντα συμβάλλουν συνήθως σε ένα συγκεκριμένο γνώρισμα.
- Αυτοί οι πολλαπλοί γενετικοί παράγοντες μπορεί να αλληλεπιδρούν μεταξύ τους και να έχουν διαφορετικές επιδράσεις ανάλογα με άλλους παράγοντες που είναι παρόντες στον γονότυπο ενός ατόμου.
- Όχι μόνο γενετικοί παράγοντες, αλλά και πολλοί μη γενετικοί, όπως περιβαλλοντικοί παράγοντες ενδέχεται να συμβάλουν στην εκδήλωση ενός χαρακτηριστικού.

¹⁵ Nuffield Council on Bioethics, *Genetics and human behaviour: the ethical context*, 2002

- Αυτοί οι περιβαλλοντικοί παράγοντες μπορεί επίσης να αλληλεπιδρούν με άλλους.
- Οι γενετικοί παράγοντες μπορούν να προσδιορίσουν ποιοι περιβαλλοντικοί παράγοντες έχουν επιδράσεις. (Αυτό ονομάζεται γονιδιακή-περιβαλλοντική αλληλεπίδραση.)
- Και αντίστροφα, οι περιβαλλοντικοί παράγοντες μπορούν να προσδιορίσουν ποιοι γενετικοί παράγοντες έχουν επιδράσεις.
- Ορισμένοι γενετικοί και περιβαλλοντικοί παράγοντες μπορούν να συμβαδίζουν. (Αυτό ονομάζεται γονιδιακή και περιβαλλοντική συσχέτιση.)
- Μία πρωτεΐνη μπορεί να τροποποιηθεί αφού έχει παραχθεί από ένα γονίδιο, και αυτό μπορεί να μεταβάλει τη λειτουργία του.
- Τα γονίδια δεν έχουν μόνιμη επίδραση στο σώμα μας. Μπορούν να ενεργοποιηθούν και να απενεργοποιηθούν, κατά τη συνολική ανάπτυξή μας και σε όλη τη διάρκεια ζωής ενός μεμονωμένου κυττάρου¹⁶.

Υπάρχουν τρεις κυρίως τρόποι με τους οποίους οι ερευνητές μπορούν να μελετήσουν τη συμβολή των γενετικών παραγόντων στην ανθρώπινη συμπεριφορά. Πρώτον, υπάρχουν μελέτες παρατήρησης, οι οποίες περιλαμβάνουν την αξιολόγηση και τη σύγκριση των συγγενών, όπως είναι δίδυμα ή αδέρφια, οικογένειες αλλά και υιοθετημένα παιδιά. Αυτό το είδος της έρευνας ονομάζεται ποσοτική γενετική, διότι έχει ως στόχο να εξετάσει τον βαθμό στον οποίο η διακύμανση σε ένα γνώρισμα επηρεάζεται από γενετικούς παράγοντες σε έναν πληθυσμό. Χρησιμοποιεί στατιστικές μεθόδους για να εξετάσει και να συγκρίνει τις ομάδες των ανθρώπων, χωρίς να επικεντρώνεται σε συγκεκριμένα γονίδια. Η ποσοτική γενετική περιλαμβάνει στατιστικές μεθόδους που επιχειρούν να διακρίνουν τις συνέπειες των γενετικών και περιβαλλοντικών παραγόντων στη διακύμανση σε ορισμένα χαρακτηριστικά της συμπεριφοράς, η οποία μπορεί να μετρηθεί ποσοτικά, μεταξύ των ομάδων¹⁷. Δεύτερον, οι ερευνητές μπορεί να προσπαθήσουν να εντοπίσουν τις διαφορές στα γονίδια που συμβάλλουν στη μεταβολή των χαρακτηριστικών γνωρισμάτων ή των γνωρισμάτων μεταξύ των ατόμων. Αυτό το είδος της έρευνας ονομάζεται μοριακή γενετική. Η έρευνα στη μοριακή γενετική προσπαθεί να εντοπίσει μεταβολή σε κάποια γονίδια που επηρεάζουν τη συμπεριφορά, εξετάζοντας

¹⁶ Nuffield Council on Bioethics, *Genetics and human behaviour: the ethical context*, 2002

¹⁷ Nuffield Council on Bioethics, *Genetics and human behaviour: the ethical context*, 2002

το DNA των ατόμων¹⁸. Τρίτον, οι ερευνητές μπορούν να χρησιμοποιήσουν τα ζώα για να προσπαθήσουν να εξετάσουν τις επιπτώσεις συγκεκριμένων γονιδίων στη συμπεριφορά αυτών¹⁹.

Γενετική επιρροή έχει βρεθεί για τις περισσότερες συμπεριφορικές διαταραχές που έχουν μελετηθεί μέχρι σήμερα, συμπεριλαμβανομένης της σχιζοφρένειας, αλλά και διαταραχές της διάθεσης και του άγχους²⁰. Πράγματι, έχει παρατηρηθεί ότι οι συμπεριφορικές διαταραχές τείνουν να εμφανίζουν μεγαλύτερη γενετική επιρροή από τις κοινές ιατρικές διαταραχές, όπως ο καρκίνος του μαστού ή η νόσος της καρδιάς και άλλες ασθένειες²¹. Οι γενετικές επιδράσεις πάραυτα δεν περιορίζονται μόνο σε διαταραχές, μπορούν επίσης να συμβάλλουν στην κανονική διακύμανση της προσωπικότητας και στις γνωστικές ικανότητες²². Συμπερασματικά τα γονίδια, αν όχι καταλυτικά, διαδραματίζουν σημαντικό ρόλο στη διαμόρφωση και εξέλιξη της συμπεριφοράς μας.

Μία ιδιαίτερη περίπτωση συμπεριφοράς, αφού δε συγκαταλέγεται στις χαρακτηριστικές ιδιότητες του ανθρώπου και της οποίας η εκδήλωση ως τώρα είχε συνδεθεί μόνο με περιβαλλοντικές επιρροές, κάτω από συγκεκριμένες συνθήκες, αποτελεί το κάπνισμα. Ωστόσο, διάφορες μελέτες έρχονται συνεχώς στο φως, οι οποίες συνδέουν το κάπνισμα με γενετικούς παράγοντες. Μία από τις παραπάνω μελέτες που διεξήχθη από την ομάδα του Marcus Munafo στον Βρετανικό Οργανισμό κατά του καρκίνου (Cancer Research-UK) υποστηρίζει ότι υπάρχουν άτομα που είναι επιρρεπή σε καταχρήσεις και ειδικά στο να γίνουν καπνιστές λόγω της γενετικής τους σύστασης. Στα ένοχα γονίδια για την εκδήλωση της καπνιστικής συμπεριφοράς συγκαταλέγονται ένα αλληλόμορφο του γονιδίου για τη μεταφορά του νευροδιαβιβαστή ντοπαμίνη (γονίδιο 5HTT-LPR) το οποίο δημιουργεί τάση για άγχος και νευρωτισμό, καθώς και ένα συγκεκριμένο αλληλόμορφο του γονιδίου για τον υποδοχέα D4 της ντοπαμίνης που συνδέεται με εξωστρεφείς προσωπικότητες που έχουν τάσεις για νεωτερισμούς, αλλά και απολαύσεις²³.

¹⁸ Nuffield Council on Bioethics, *Genetics and human behaviour: the ethical context*, 2002

¹⁹ Nuffield Council on Bioethics, *Genetics and human behaviour: the ethical context*, 2002

²⁰ Plomin R., *Genetics and behavior*, The Psychologist Vol 14 No 3, March 2001

²¹ Plomin R., Owen M. J., & McGuffin P., *The genetic basis of complex human behaviors*, *Science*, 264, 1733–1739, 1994

²² Plomin R., *Genetics and behavior*, The Psychologist Vol 14 No 3, March 2001

²³ Cancer Research UK <http://www.cancerresearchuk.org/>

1.3. Ευγονική

1.3.1. Ιστορική αναδρομή

Η ευγονική ως ιδέα αλλά και ως πρακτική εμφανίστηκε σε αρκετές περιόδους στην ιστορία της ανθρωπότητας. Ο όρος «ευγονική» αποτελείται από το συνθετικό ευ και γόνος και ορίζεται ως «ο επιστημονικός κλάδος που έχει ως αντικείμενό του τους τρόπους βελτίωσης του ανθρώπινου γένους με την εφαρμογή των νόμων της γενετικής και της κληρονομικότητας»²⁴. Ο Mendel, ο πατέρας της Γενετικής, όπως αποκαλείται απέδειξε ότι: α) οι παράγοντες της κληρονομικότητας (κληρονομικοί καθοριστές όπως τους ονόμασε, τα γονίδια όπως ονομάζονται σήμερα) μεταφέρονται αναλλοίωτοι στους απογόνους, β) κάθε γονέας μεταφέρει μόνο τους μισούς από τους κληρονομικούς του παράγοντες σε κάθε έναν από τους απογόνους (με κάποιους παράγοντες να υπερισχύουν έναντι άλλων), γ) διαφορετικοί απόγονοι των ίδιων γονιών λαμβάνουν διαφορετικές σειρές παραγόντων²⁵. Πιο συγκεκριμένα, ευγονική είναι το σύμπλεγμα των ιδεών και των δραστηριοτήτων που αποσκοπούν στη βελτίωση της ποιότητας του ανθρώπινου γένους μέσω του χειρισμού της βιολογικής κληρονομικότητάς του²⁶.

Η ευγονική ανάλογα με τους σκοπούς της και τις επιδιώξεις της χωρίζεται σε δύο κατηγορίες, την αρνητική και τη θετική. Σκοπός της θετικής ευγονικής είναι η προώθηση της καλής αναπαραγωγής, ευνοώντας τους γάμους που δημιουργούν υγιείς, χαρισματικούς και πολύτιμους για την κοινωνία απογόνους. Η θετική ευγονική βασίζεται στην πεποίθηση ότι η ανθρωπότητα διαθέτει τις τεχνικές και την ηθική κρίση να αναλάβει τον έλεγχο της δικής της εξέλιξης και να επηρεάσει θετικά την υγεία των μελλοντικών γενεών²⁷. Η αρνητική ευγονική, από την άλλη, αποσκοπεί στο να αποθαρρύνει ή να περιορίσει τους ανεπιθύμητους από το να πολλαπλασιαστούν. Προωθεί την ανάσχεση των ανεπιθύμητων γνωρισμάτων με το να απομακρύνει τους

²⁴ Μπαμπινιώτης Γ., *Λεξικό της νέας ελληνικής γλώσσας*, 2^η έκδοση, Αθήνα 2002, σ.686: λήμμα: ευγονική.

²⁵ Σκούρας Ζαχαρίας Γ., *Φιλοσοφία και σύγχρονες τάσεις της βιολογίας*, University Studio Press, 2004

²⁶ Bryan Benham, «Eugenics Lecture 4», *Genetics and Society*, Spring 2009

²⁷ Elof Carlson στο Desiree Burroughs-Hill, *Eugenics Reevaluated*

ανθρώπους με αυτά τα γνωρίσματα από την αναπαραγωγή²⁸. Αποβλέπει στην αποτροπή γάμων που δημιουργούν ελαττωματικούς και άρρωστους απογόνους²⁹.

Κατά του παρελθοντικών χρόνων επικρατούσε η αντίληψη ότι για να πραγματοποιηθεί η βελτίωση μιας γενιάς ο καλύτερος τρόπος ήταν μέσω της επιλογής γονέων και της σύναψης ενός τέλει γάμου. Χαρακτηριστική τέτοια αντίληψη που αξίζει να σημειωθεί είναι η θέση του Πλάτωνα για έναν ιδανικό γάμο. Ο φιλόσοφος συγκεκριμένα υποστήριζε ότι ο κάθε πολίτης θα πρέπει να συνάπτει τον πιο συμφέροντα γάμο για την πολιτεία κι όχι τον πιο ευχάριστο για τον ίδιο³⁰. Ο γάμος άλλωστε στην αρχαία Ελλάδα και κυρίως στην Αθήνα και στην Σπάρτη ήταν μία υπόθεση της πολιτείας και όχι μία ιδιωτική υπόθεση. Ο θεσμός του γάμου όφειλε να εξασφαλίζει το καλό προς την πόλη. Ο Πλάτων επιπλέον στους *Νόμους* υποστηρίζει ότι οι νόμοι που σχετίζονται με το γάμο οφείλουν να κατέχουν την πρώτη θέση στη νομοθεσία, επειδή αποτελούν τη βάση κάθε ευνομούμενης πολιτείας³¹. Τα παραπάνω επιβεβαιώνει και ο Ξενοφώντας, ο οποίος χαρακτηριστικά αναφέρει ότι ο νομοθέτης όρισε τους γάμους να πραγματοποιούνται όταν τα σώματα βρίσκονται στην ακμή τους και αυτό γιατί θα συνέφερε την ευγονία³².

Η ευγονική άλλωστε ως ιδέα για τη βελτίωση της κληρονομικότητας του ανθρώπου, και όχι ως πρακτική, ανάγεται στην αρχαία ελληνική φιλοσοφία και κυρίως στα έργα του Πλάτωνα. Στο έργο του *Πολιτεία* προτείνει πρόγραμμα που περιγράφει τις συνθήκες κάτω από τις οποίες γεννιέται μία γενιά υγιής ως προς τα βιολογικά και πνευματικά χαρακτηριστικά της και με αυτόν τον τρόπο αποτρέπεται η γέννηση και η διατήρηση μιας μη υγιούς γενιάς³³. Στην πρώτη περίπτωση, μέσω του προγράμματος προτείνεται, η γενιά που προέρχεται από τους «καλύτερους άνδρες» και τις «καλύτερες γυναίκες» να τίθεται σε νεαρή ηλικία στη διάθεση των αξιωματούχων για την αγωγή της³⁴. Για τη δεύτερη περίπτωση, τα βρέφη δηλαδή που γεννιούνται από τους «χειρότερους γονείς» και κατά συνέπεια είναι προβληματικά, ο

²⁸ Elof Carlson στο Desiree Burroughs-Hill, *Eugenics Reevaluated*

²⁹ Bryan Benham, *Eugenics Lecture 4, Genetics and Society*, Spring 2009

³⁰ Πλάτων, *Νόμοι* Βιβλίο Στ 773 b

³¹ Πλάτων, *Νόμοι*, Βιβλίο. Δ', 721

³² Ξενοφών, *Λακεδαιμονίων Πολιτεία Α'*, 6 έταξεν εν ακμαίς τών σωμάτων τούς γάμους ποιείσθαι, καί τούτο συμφέρον τή ευγονία νομίζων.

³³ Πλάτων, *Πολιτεία V*, 459-461

³⁴ Πλάτων, *Πολιτεία V*, 459d- 460b

φιλόσοφος προτείνει την πρακτική ευγονική της Σπάρτης, τη θανάτωση δηλαδή μετά από επιλογή³⁵.

Ένα από τα πιο χαρακτηριστικά αλλά και ευρέως γνωστά παραδείγματα ευγονικών πρακτικών ήταν η περίπτωση της αρχαίας Σπάρτης. Στον ελλαδικό χώρο, η ευγονική εμφανίστηκε υπό τη μορφή της επιλογής των νεογνών. Πιο συγκεκριμένα, στην Σπάρτη επικρατούσε η συνήθεια ή καλύτερα υπήρχε ως θεσμός της πόλης-κράτους να ρίπτονται στους Αποθέτες τα νεογέννητα, τα οποία δεν ήταν αρτιμελή ή είχαν κάποια αναπηρία ή δυσμορφία. Η αιτιολόγηση βρίσκεται στο γεγονός ότι μια αναπηρία θα εμπόδιζε το παιδί να αποκτήσει άρτια στρατιωτική κατάρτιση σύμφωνα με το πρότυπο της σπαρτιατικής εκπαίδευσης με στόχο την εξέλιξή του σε καλό πολεμιστή, αλλά και καθιστούσε τη ζωή τους επώδυνη τόσο για τα ίδια, όσο και για την πολιτεία³⁶.

Ο πρώτος βέβαια που χρησιμοποίησε τον όρο ευγονική στα αγγλικά «eugenics»³⁷, ήταν ο Sir Francis Galton, το 1883, υποστηρίζοντας έντονα την υπεροχή της φύσης έναντι της αγωγής και την προίκιση με ευγενείς ιδιότητες μέσω της κληρονομικότητας. Για να επιχειρηματολογήσει πάνω σε αυτή του τη θέση, στο έργο του *Hereditary Genius: an inquiry into its laws and consequences*³⁸ παρουσιάζει σε στατιστικούς πίνακες τα γενεαλογικά δέντρα καλλιτεχνών, επιστημόνων και άλλων διασήμων προσωπικοτήτων της εποχής, προσπαθώντας να καταδείξει με αυτόν τον τρόπο τον σημαντικό ρόλο που διαδραματίζει η κληρονομικότητα τόσο στην ευφυΐα, όσο και σε κάποια ιδιαίτερα χαρακτηριστικά ή ταλέντα. Ο Galton, στηριζόμενος στη θεωρία για την καταγωγή των ειδών του εξαδέλφου του Κάρολου Δαρβίνου (1859) αλλά και των νόμων της κληρονομικότητας του πατέρα της γενετικής, όπως αποκαλείται ο Mendel (1900), θέλησε να εφαρμόσει τις ιδέες της γενετικής, επιλεκτική αναπαραγωγή και να δημιουργήσει επιστήμη, η οποία θα είχε ως στόχο τη βελτίωση των ειδών μέσω αναπαραγωγικών πρακτικών. Ο Galton, υιοθετώντας τη θεωρία του Δαρβίνου για την εξέλιξη των ειδών μέσω της φυσικής επιλογής, τάχθηκε υπέρ του κοινωνικού δαρβινισμού. Βάσει αυτού οι διαφορές μεταξύ των ανθρώπων είναι βιολογικά προσδιορισμένες, οπότε και κάθε μορφή ανισότητας οφείλεται στην ανθρώπινη φύση, κατατάσσοντας τους ανθρώπους σε

³⁵ Πλάτων, *Πολιτεία* V, 461 c

³⁶ Πλούταρχος, *Λυκούργος* 16.

³⁷ Galton, F., *Inquiries into Human Faculty and Its Development*, London: J.M. Dent & Company, 1883.

³⁸ Galton F., *Hereditary Genius: an inquiry into its laws and consequences*, London, 1869.

βιολογικά ισχυρότερους και βιολογικά αδύναμους. Η πίστη του Galton στην κληρονόμηση των νοητικών χαρακτηριστικών και της ευφυΐας ήταν σχεδόν θρησκευτική, όπως υπέρμετρη ήταν και η αφοσίωσή του στο να αποδείξει τη βιολογική βάση των διαφόρων κοινωνικών διαφορών³⁹. Η ευγονική, όπως ορίστηκε από τον Galton, είναι η «επιστήμη που έχει σαν αντικείμενο όλες τις επιρροές που βελτιώνουν τα εκ γενετής χαρίσματα μιας φυλής»⁴⁰. Σκοπός της, σύμφωνα με τον τελευταίο, είναι να ενθαρρύνει τη βελτίωση των έμφυτων χαρακτηριστικών του ανθρώπου⁴¹.

Στα νεότερα χρόνια, η ευγονική βρίσκει για αρχή τους υποστηρικτές της κυρίως στις Η.Π.Α. Εκεί κάνει την εμφάνισή της, κατά κύριο λόγο, η αρνητική ευγονική, η οποία εμφανίζεται με τη μορφή των οικονομικοκοινωνικών και φυλετικών διακρίσεων. Χαρακτηριστική είναι η εκστρατεία που ξεκίνησε για να ελαφρυνθεί η κοινωνία από την επιβάρυνση των «invalid» (άκυροι-μη έγκυροι)⁴². Το αμερικανικό υπόδειγμα του ευγενούς ανθρώπου αποκλείει μη επιθυμητά χαρακτηριστικά, κάποια από τα οποία είναι: το μη λευκό χρώμα του δέρματος, η χαμηλή μόρφωση, η διανοητική ή σωματική αναπηρία και άλλα παρόμοια χαρακτηριστικά. Κατά τα τέλη του 19ου αιώνα και ιδιαίτερα κατά τις αρχές του 20ου υπήρχε αυξανόμενη ανησυχία μεταξύ των βιολόγων και των κοινωνικών λειτουργών στις Ηνωμένες Πολιτείες αναφορικά με τα κοινωνικά ζητήματα, όπως ο εκφυλισμός, η ανεργία, η εγκληματικότητα, η πορνεία, ο αλκοολισμός, και η αύξηση του αριθμού των ατόμων με ψυχιατρικά νοσήματα. Η ανησυχία αυτή οδήγησε στη δημιουργία διαφόρων προγραμμάτων ευγονικής αλλά και νόμων που σχετίζονται με τη στείρωση, τη μετανάστευση και τους μικτούς γάμους⁴³.

Ο νόμος περί υποχρεωτικής στείρωσης των εγκληματιών, των βιαστών και των διανοητικά καθυστερημένων άλλωστε, ο οποίος ψηφίστηκε το 1907 στην πολιτεία της Ιντιάνα των Ηνωμένων Πολιτειών, η οποία ήταν η πρώτη από 33 πολιτείες που θέσπισαν νόμους που επέτρεπαν την υποχρεωτική στείρωση των ατόμων που θεωρούνταν ακατάλληλα για αναπαραγωγή γιατί οι απόγονοί τους

³⁹ Σκαραγκάς Δ., *Το λάθος της Ψυχιατρικής*, Ιανος εκδόσεις, Θεσσαλονίκη, 2012, σελ 139

⁴⁰ Eugenics: its definition, scope, and aims. Francis Galton the American journal of sociology volume x; july, 1904; number 1.

⁴¹ Eugenics: its definition, scope, and aims. Francis Galton the American journal of sociology volume x; july, 1904; number 1.

⁴² Desiree Burroughs-Hill, *Eugenics Reevaluated*

⁴³ Garver Kenneth L. and Garver Bettylee, *The Human Genome Project and Eugenic Concerns*, Am. J. Hum. Genet. 54:148- 158, 1994.

μπορεί να ήταν βάρος στη κοινωνία, είναι ένα από τα χαρακτηριστικά παραδείγματα ευγονικών πρακτικών στις Η.Π.Α⁴⁴. Ο συγκεκριμένος νόμος οδήγησε στην στέρωση χιλιάδων ανθρώπων, οι οποίοι είχαν την ατυχία να μη γεννηθούν όμοιοι με τους συνανθρώπους τους. Επιπλέον, το 1924 στη Βιρτζίνια των Η.Π.Α. ψηφίστηκε ο Νόμος Ευγονικής Στείρωσης σύμφωνα με τον οποίο "η κληρονομικότητα διαδραματίζει σημαντικό ρόλο στη μετάδοση της τρέλας, της ηλιθιότητας, της ανοησίας, της επιληψίας και του εγκλήματος". Ο παραπάνω νόμος είχε τη σύμφωνη γνώμη γιατρών και επιστημόνων του Πανεπιστημίου της Βιρτζίνια και σύμφωνα με τις διατάξεις του, οι άνθρωποι οι οποίοι βρίσκονταν σε κρατικά ιδρύματα, λόγω ψυχικών ασθενειών, νοητικής υστέρησης ή επιληψίας πρέπει να στερώνονται για "όφελος τόσο για τον εαυτό τους όσο και της κοινωνίας"⁴⁵.

Ανάμεσα στους πρωτοστάτες της ευγονικής στις Η.Π.Α ήταν ο Charles Davenport, ο οποίος επιδίωξε να εφαρμόσει τους μεντελικούς νόμους στην κοινωνία, με αποτέλεσμα τη συγγραφή και τη δημοσίευση εγγράφων για την κληρονομικότητα του χρώματος του δέρματος και των ματιών. Είναι ο ιδρυτής της Eugenics Record Office (ERO)⁴⁶. Όμοιας ιδεολογίας ήταν και ο Harry Hamilton Laughlin. Αμφότεροι ήταν αντίθετοι προς τη Ρωμαιοκαθολική Εκκλησία, ανήκοντες σε οικογένειες Προτεστάντων. Αυτός ήταν και ο λόγος που ήταν τόσο καχύποπτοι προς τους Ρωμαιοκαθολικούς μετανάστες, οδηγώντας έτσι στη δημιουργία της αμερικανικής αριστοκρατίας της ομάδας των WASP (White Anglo-Saxon Protestant)⁴⁷.

Πιο απεχθής, βέβαια, είναι η σχετικά πιο πρόσφατη περίπτωση της ναζιστικής Γερμανίας, κατά την οποία το ναζιστικό καθεστώς είχε εφαρμόσει ένα ιδιαίτερα εκτεταμένο πρόγραμμα αρνητικής ευγονικής. Αρχικά θύματα του οποίου υπήρξαν τα βρέφη με εμφανείς γενετικές ανωμαλίες και στην συνέχεια άτομα κάθε λογής, τα οποία είτε απλώς δεν αντιπροσώπευαν το ιδεώδες της Άριας φυλής, είτε χρησιμοποιήθηκαν ως μέσα, πειραματόζωα για την ακρίβεια, με σκοπό να εξυπηρετήσουν τις διαστροφικές επιστημονικές (ο συγκεκριμένος όρος μόνο

⁴⁴Εθνική Επιτροπή Βιοηθικής, *Η. Π. Α.: Αποζημίωση θυμάτων που υποβλήθηκαν σε υποχρεωτική στέρωση για λόγους ευγονικής*, από Va. eugenics victims would receive compensation for sterilization under bill, The Washington Post.

⁴⁵Εθνική Επιτροπή Βιοηθικής, *Η. Π. Α.: Αποζημίωση θυμάτων που υποβλήθηκαν σε υποχρεωτική στέρωση για λόγους ευγονικής*, από Va. eugenics victims would receive compensation for sterilization under bill, The Washington Post.

⁴⁶Bryan Benham, «Eugenics Lecture 4», *Genetics and Society*, Spring 2009.

⁴⁷Desiree Burroughs-Hill, *Eugenics Reevaluated*

καταχρηστικά δύναται να χρησιμοποιηθεί εδώ) αναζητήσεις του «Αγγέλου του θανάτου», όπως αποκαλούνταν ο Μένγκελε, γιατρός των ταγμάτων Ες Ες.

Αν και το γερμανικό πρόγραμμα ευγονικής έκανε την εμφάνισή του στα τέλη του 19ου αιώνα, όταν ο Δρ. Wilhelm Schallmayer και ο Alfred Ploetz άρχισαν να εκφράζουν τις απόψεις τους σχετικά με τη φυλετική υγιεινή, έλαβε μεγαλύτερη ώθηση αλλά και ρατσιστική μορφή το 1933 όταν Χίτλερ ανέλαβε την εξουσία⁴⁸. Ο πρώτος νόμος περί στειρώσεως στη Γερμανία ψηφίστηκε στις 14 Ιουλίου το 1933 και χρησιμοποιήθηκε ευρέως κατά τη διάρκεια των επόμενων 12 ετών, αρχικώς αποσκοπώντας στη στείρωση των «μαύρων» παιδιών που είχαν γεννηθεί από γερμανίδες μητέρες καθώς και των νοητικά καθυστερημένων και ατόμων με ειδικές ανάγκες. Στη συνέχεια βέβαια, το πρόγραμμα αυτό επεκτάθηκε στη στείρωση διαφόρων «ανεπιθύμητων», κατά των Χίτλερ, εθνοτήτων, όπως ήταν οι Εβραίοι, οι Πολωνοί και οι Ρώσοι, γενικά ατόμων που σύμφωνα με τον Χίτλερ δεν αντιπροσώπευαν την Άρια φυλή. Κατά τη ναζιστική περίοδο δεν εφαρμόστηκε μόνο η αρνητική ευγονική αλλά αμφότερες οι μέθοδοι της ευγονικής, η αρνητική και η θετική. Η θετική πραγματοποιήθηκε με τη μορφή άσκησης πίεσης των γυναικών, οι οποίες άνηκαν στην κατ' αυτούς ανώτερη Άρια φυλή, να γεννούν παιδιά μόνο με ομόφυλούς τους.

Συμπερασματικά, μπορούμε να διακρίνουμε κάποιες κοινές παραδοχές των ευγονιστών, οι οποίες ανεξάρτητα από τον τόπο, τη χρονική περίοδο και τις συνθήκες κάτω από τις οποίες εκφράστηκαν τείνουν τα ταυτίζονται. Κάποιες από τις βασικές αυτές συγκλινόμενες απόψεις είναι:

1. Υφίστανται συγκεκριμένες διαφορές μεταξύ των ανθρώπων. Οι διαφορές αυτές βασίζονται στην κληρονομικότητα.
2. Πρόκειται για διαφορές στην ποιότητα, σε χαρακτηριστικά τα οποία μπορούν να ιεραρχηθούν σε καλά και κακά. Με αυτόν τον τρόπο, κάποιοι άνθρωποι κρίνονται ως φυσιολογικοί, και είναι οι καλύτεροι, δηλαδή οι πιο δυνατοί, οι πιο υγιείς, οι πιο έξυπνοι, οι πιο υπεύθυνοι κοινωνικά και κάποιοι ως μη φυσιολογικοί και κατ' επέκταση είναι κατώτεροι.
3. Η αξία ενός ανθρώπου και το κατά πόσο αυτός ο άνθρωπος είναι φυσιολογικός ή μη ορίζεται όχι μόνο με ποιοτικά κριτήρια αλλά και εντέλει με οικονομικά. Οι πλούσιοι θεωρούνται «πρωτεύουσας αξίας», ενώ οι φτωχοί, οι εγκληματίες, όσοι

⁴⁸ Garver Kenneth L. and Garver Bettylee, *The Human Genome Project and Eugenic Concerns*, Am. J. Hum. Genet.54:148- 158, 1994

υποφέρουν από κληρονομικά "ελαττώματα" θεωρούνται «δευτερεύουσας αξίας». Εν κατακλείδι, τόσο οι ευγονικές ιδέες, όσο και οι ευγονικές πρακτικές, όχι μόνο δημιουργούν μία κοινωνία δύο ταχυτήτων, βάσει συγκεκριμένων κριτηρίων, αλλά αποφασίζουν ποια ζωή είναι άξια και ποια ανάξια για να βιωθεί.

1.3.2. Ευγονική – σύγχρονη γενετική: υπάρχει ουσιαστική διαφορά;

Όπως εύστοχα παρατήρησε ο Καρλ Σαγκάν, η Βιολογία μοιάζει περισσότερο με Ιστορία, παρά με Φυσική, γιατί τα λάθη και τα τυχερά συμβάντα του παρελθόντος προεικονίζουν έντονα το παρόν⁴⁹. Ένας από τους μεγαλύτερους φόβους όσον αφορά τη σύγχρονη γενετική είναι η σύνδεσή της με την ευγονική και η αναβίωση της τελευταίας. Ενώ το τέλος του Δευτέρου Παγκοσμίου Πολέμου σηματοδότησε την κατάρρευση της ευγονικής, η ανακάλυψη της ελικοειδούς δομής του DNA το 1953, γέννησε νέες προοπτικές για τη Γενετική, η οποία σύμφωνα με κάποιους μελετητές δεν είναι τίποτε άλλο παρά αναβίωση της ευγονικής. Από την άλλη πλευρά βέβαια υπάρχουν και κάποιοι ερευνητές, οι οποίοι υποστηρίζουν πως δεν υπάρχει καμία ουσιαστική σύνδεση αυτών των δύο. Έχουν προκύψει 6 βασικά επιχειρήματα που έχουν ως σκοπό να απομακρύνουν τη σύγχρονη γενετική από την ευγονική:

1. Η ευγονική θεωρείται ως μια φυλετική πολιτική που είχε ως στόχο μειονοτικές εθνοτικές ομάδες αποσκοπώντας στο να τις αποθαρρύνει από την αναπαραγωγή, ώστε να εξαλειφθούν από την κοινωνία. Αντίθετα, η γενετική είναι μία προληπτική ιατρική, η οποία στοχεύει σε ομάδες ατόμων που φέρουν γονιδιακές μεταλλάξεις έχοντας ως βραχυπρόθεσμο σκοπό την πρόληψη της μετάδοσης γενετικών νόσων και διαταραχών και ως μακροπρόθεσμο την εξάλειψη των γενετικών ανωμαλιών.
2. Η ευγονική έκανε διακρίσεις απέναντι στις γυναίκες, ενώ η σύγχρονη γενετική προσφέρει σε αυτές νέες ευκαιρίες και προοπτικές.
3. Επιπλέον, η παλαιά ευγονική έκανε διακρίσεις σε άτομα με κάποιου είδους αναπηρία, ενώ αντίθετα η γενετική παρέχει νέες ευκαιρίες σε αυτά τα άτομα.
4. Η ευγονική είχε προσανατολιστεί γύρω από το ήθος της συλλογικότητας και της προώθησης των κοινωνικών δικαιωμάτων. Από την άλλη, η

⁴⁹ Καρλ Σαγκάν, *Οι δράκοι της Εδέμ*, Ωρόρα

γενετική επικεντρώνεται σε ένα ήθος ατομικισμού και προστασίας των ατομικών δικαιωμάτων.

5. Η ευγονική ήταν εξαναγκαστική και κατά μία έννοια υποχρεωτική, ενώ η σύγχρονη γενετική είναι εθελοντική και αποτέλεσμα ελεύθερης επιλογής του ατόμου.
6. Τέλος, υποστηρίζεται ότι η ευγονική βασίστηκε σε εσφαλμένα επιστημονικά δεδομένα, αντίθετα η γενετική στηρίζεται σε ακριβή και βέβαια επιστημονικά γεγονότα⁵⁰.

Τα παραπάνω επιχειρήματα έχουν ως στόχο να καταδείξουν τις διαφορές τόσο ως προς τη στοχοθεσία των δυο αυτών, όσο και ως προς την αντίληψη την οποία προσβέουν αμφότερες, αλλά και τα μέσα τα οποία μετέρχονται. Παρόλα αυτά, σύμφωνα με κάποιους μελετητές, δεν είναι αρκετά και τόσο βέβαια ώστε να απομακρύνουν την ευγονική πρακτική από τις νέες έρευνες πάνω στη γενετική⁵¹. Καμία επιστήμη δε διέπεται από βεβαιότητα και ακρίβεια. Η μόνη βεβαιότητα στην επιστήμη είναι η αβεβαιότητα. Όλα τα επιστημονικά αποτελέσματα είναι προσωρινά, αφού η επιστημονική μέθοδος δέχεται την πιθανότητα του λάθους, διατηρώντας τη δυνατότητα αναθεώρησης, αναπροσαρμογής και διάγνυσης⁵².

Η ευγονική δεν είναι ένα πεπερασμένο γεγονός που ανήκει στο μακρινό παρελθόν, αλλά συνεχίζεται στο παρόν και είναι πολύ πιθανό να σημειώσει μεγαλύτερη έξαρση στο μέλλον. Οι νέες ιατρικές τεχνολογίες, ανάμεσα στα αναρίθμητα πλεονεκτήματα που προσφέρουν στην ανθρωπότητα, εγκυμονούν και πολλούς κινδύνους εξαιτίας της, ενδεχομένως, κακής χρήσης τους από ανθρώπους με ευγονικές σκοπιμότητες.

Η αρνητική ευγονική που εφαρμόστηκε στις Ηνωμένες Πολιτείες και στην Γερμανία των Ναζί εξακολουθεί να υπάρχει. Μπορεί ο τρόπος να διαφέρει αλλά η ουσία είναι η ίδια. Η ευγονική του παρόντος και του μέλλοντος δεν πραγματοποιείται με μαζικές στερλώσεις, ευθανασίες, επιλογή του κατάλληλου συντρόφου, αλλά με αμβλώσεις και επιλογή του ιδανικού εμβρύου μέσω προγεννητικών και προεμφυτευτικών ελέγχων, για τους οποίους θα γίνει λόγος στη συνέχεια.

⁵⁰ Ekberg Merryn, *The Old Eugenics and the New Genetics Compared*, Social History of Medicine Vol. 20, No. 3 pp. 581–593

⁵¹ Ekberg Merryn, *The Old Eugenics and the New Genetics Compared*, Social History of Medicine Vol. 20, No. 3 pp. 581–593

⁵² Ekberg Merryn, *The Old Eugenics and the New Genetics Compared*, Social History of Medicine Vol. 20, No. 3 pp. 581–593

2. Ντετερμινισμός-Ελεύθερη βούληση: μία αιώνια διαμάχη

2.1. Γενετικός ντετερμινισμός

Δεν έχει παρέλθει αρκετός καιρός, όπως έχει ήδη αναφερθεί, που, με αφορμή τις ανακαλύψεις της Γενετικής, σύμφωνα με τις οποίες ορισμένες ασθένειες έχουν γενετική βάση, έχει διαμορφωθεί η τάση να συνδέεται κάθε φυσιολογική ή παθολογική συμπεριφορά του ανθρώπου με κάποιο γονίδιο. Εξ αιτίας αυτού έρχονται στο φως όλο και περισσότερες έρευνες που αποδίδουν διάφορες αποκλίνουσες συμπεριφορές, όπως επιθετικότητα, αλκοολισμό, παραβατικότητα, τάση για αυτοκτονία, ψυχικές διαταραχές, αποκλίνουσες συμπεριφορικές ιδιότητες και άλλα, σε διάφορα παθολογικά γονίδια. Εκτός από αυτό, δημοσιεύονται έρευνες και εργασίες που συνδέουν κάθε νοητική ή χαρακτηριστική ιδιότητα του ανθρώπου, όπως την ευφυΐα, την ηθική στάση και κρίση, την τάση για τις τέχνες, για τον πολιτισμό και κάθε έκφανση της συμπεριφοράς του ανθρώπου, με κάποια εγκεφαλική περιοχή που συνδέεται με κάποιο γονιδιακό τόπο. Συμπερασματικά, σύμφωνα με τις ανωτέρω έρευνες, υπεύθυνος είτε για τη φυσιολογική συμπεριφορά είτε για την αποκλίνουσα συμπεριφορά του ανθρώπου δεν είναι ο ίδιος ο άνθρωπος, αλλά κάποια γονιδιά του. Αυτά καθορίζουν την εκάστοτε πράξη και τάση του ανθρώπου να φέρεται με έναν συγκεκριμένο τρόπο⁵³. Λαμβάνοντας υπ' όψιν τα ανωτέρω λεχθέντα, δεν υπάρχει αυτόβουλη ρύθμιση της ανθρώπινης συμπεριφοράς. Αντιθέτως, η συμπεριφορά των ανθρώπων διέπεται από το γενετικό υπόστρωμά τους. Ουσιαστικά, προτείνεται η αντίληψη ότι η συμπεριφορά του ανθρώπου είναι γενετικά προκαθορισμένη και προδιαγεγραμμένη, αν όχι ολοσχερώς, τότε μερικώς, άρα και αναπόφευκτη. Επομένως, βάσει των προαναφερθέντων θεμελιώνεται η θεωρητική βάση του γενετικού ντετερμινισμού.

⁵³ Σκαραγκάς Δ., *Το λάθος της Ψυχιατρικής*, Ιανος εκδόσεις, Θεσσαλονίκη, 2012, σελ. 130

2.2. Ελεύθερη βούληση: υπάρχει κάτι τέτοιο;

Ένα από τα μεγαλύτερα και ίσως σημαντικότερα φιλοσοφικά θέματα που προσπαθούν να λύσουν πολλές και διαφορετικές φιλοσοφικές θεωρίες και έχει απασχολήσει κατά καιρούς διάφορα φιλοσοφικά ρεύματα είναι το πρόβλημα της ελεύθερης βούλησης, της δυνατότητας δηλαδή του ανθρώπου να επιλέγει μεταξύ πολλών δυνατοτήτων αυτήν που πραγματικά επιθυμεί. Ως άνθρωποι θέλουμε να πιστεύουμε ότι οι αποφάσεις μας είναι υπό τον συνειδητό έλεγχό μας, ότι έχουμε δηλαδή ελεύθερη βούληση και αυτοδιάθεση. Στο ζήτημα της ελευθερίας της βούλησης επικρατούν δύο εκ διαμέτρου αντίθετες αντιλήψεις, η πρώτη έγκειται στη θεωρία της αυταρχίας και του αυτοκαθορισμού (ιντετερμινισμός) και η δεύτερη στηρίζεται στη θεωρία της ετεραρχίας και του ετεροκαθορισμού (ντετερμινισμός).

Σύμφωνα με την αυταρχία ο άνθρωπος είναι εκείνος που καθορίζει τους σκοπούς του και είναι σε θέση να επιλέγει ελεύθερος, να αποφασίζει και να κατευθύνει ο ίδιος τις πράξεις του. Επιπλέον, τα κοσμικά συμβάντα, αλλά και τα όντα δεν υπακούουν στον νόμο της αιτιοκρατίας, ο οποίος διέπεται από την καθολική αιτιώδη σχέση, αντίθετα προσδιορίζονται από την τύχη. Ο άνθρωπος σε αυτήν την περίπτωση είναι αυτόνομος. Ο ντετερμινισμός δε δέχεται την ανθρώπινη ελευθερία, γιατί θεωρεί ότι τα γεγονότα του κόσμου και τα όντα διέπονται από το νόμο της αιτίας και του αποτελέσματος. Αφού στα όντα υπάγεται και ο άνθρωπος, οι πράξεις, οι οποίες είναι τα αποτελέσματα, αναγκαία καθορίζονται από τις αιτίες και έτσι η ελεύθερη βούληση καθίσταται ανύπαρκτη.

Τα πορίσματα της σύγχρονης γενετικής θίγουν σοβαρά το ζήτημα της ελεύθερης βούλησης και της αυτονομίας του προσώπου. Γιατί αν δεχτούμε ότι τα χαρακτηριστικά της συμπεριφοράς μας είναι προκαθορισμένα και τα αίτια των επιλογών και των πράξεών μας γονιδιακώς προδιαγεγραμμένα, είναι εύλογο να τεθεί υπό αμφισβήτηση η ελευθερία των παραπάνω επιλογών και πράξεων. Σύμφωνα με κάποιους μελετητές, το κοινό έδαφος κάποιων πορισμάτων της γενετικής με τη φιλοσοφική θεωρία του ντετερμινισμού, οδηγεί στο συμπέρασμα ότι η γενετική είναι μια ντετερμινιστική θεωρία⁵⁴. Ο ισχυρισμός αυτός μπορεί να ερμηνευθεί με πολλούς τρόπους, αλλά στην παρούσα περίπτωση, αυτό μπορεί να ληφθεί ως η υπόθεση ότι οι

⁵⁴ Nuffield Council on Bioethics, *Genetics and human behaviour: the ethical context*, 2002

νόμοι της γενετικής δείχνουν ότι ο γονότυπος ενός ατόμου καθορίζει ένα σημαντικό φάσμα των γεγονότων σχετικά με τη ζωή του, συμπεριλαμβανομένων και των στοιχείων που σχετίζονται με μια σειρά θεμελιωδών ανθρωπίνων ικανοτήτων και διαθέσεων⁵⁵.

2.3 Ντετερμινισμός: τὴν εἰμαρμένην οὐδ' ἂν εἷς ἐκφύγοι

Ερωτήματα σχετικά με το που οφείλεται η συμπεριφορά του ανθρώπου και τι είναι αυτό που υποκινεί την εκάστοτε πράξη του έχουν απασχολήσει και υποβάλλονται από τους φιλοσόφους, και όχι μόνο, αιώνες τώρα. Άλλωστε, η αντιπαράθεση που έχει προκύψει στους κόλπους των φιλοσοφικών ρευμάτων αναφορικά με το τι είναι αυτό που καθορίζει μια πράξη, ένα συμβάν, μια ενέργεια είναι ένα αναμφισβήτητο γεγονός το οποίο χρήζει εμπειριστατωμένης εξέτασης και περαιτέρω μελέτης. Γενικεύοντας θα μπορούσαμε να διακρίνουμε αυτούς, οι οποίοι διατείνονται ότι η κληρονομικότητα διαδραματίζει καταλυτικό ρόλο στην εξέλιξη και στη διαμόρφωση του ανθρώπου και εκείνους, οι οποίοι είναι υπέρμαχοι της άποψης που θεωρεί καθοριστική τη σημασία του περιβάλλοντος και κατ'επέκταση της αγωγής. Φιλοσοφικά δύναται κάποιος να υποστηρίξει ότι η ιδέα της κληρονομικότητας, κατά μία έννοια, ανάγεται ή καλύτερα συνδέεται με τη φιλοσοφική θεωρία της αιτιοκρατίας, άλλως ντετερμινισμού, σύμφωνα με την οποία τίποτα δεν είναι τυχαίο αλλά εκ των προτέρων καθορισμένο. Κανένα γεγονός, ενέργεια, φαινόμενο δε συμβαίνει χωρίς να προϋπάρχει μια αιτία με αναγωγικές διαδικασίες, η οποία προκαθορίζει και το αποτέλεσμα αυτών. Στην αρχαία ελληνική φιλοσοφία η ιδέα της αιτιοκρατίας συνδέεται με την ειμαρμένη.

Η ειμαρμένη προέρχεται από το αρχαίο ελληνικό ρήμα μείρομαι που σημαίνει λαμβάνω το μέρος που μου ανήκει και είναι η μοίρα, το αναπόδραστο πεπρωμένο ενός ανθρώπου, η οποία φαίνεται να διαθέτει έναν καθαρά ανθρωποκεντρικό χαρακτήρα. Γεγονός που προκύπτει από τα γεγονότα που επηρεάζει, τα οποία σχετίζονται άμεσα με το αποτέλεσμα των ανθρωπίνων εγχειρημάτων, με την επίδραση που ασκούν στις ζωές των ανθρώπων και με πράξεις και συμπεριφορές που θεωρούμε ότι εξαρτώνται από εμάς και βρίσκονται υπό τον έλεγχό μας. Βασίζεται

⁵⁵ Nuffield Council on Bioethics, *Genetics and human behaviour: the ethical context*, 2002

στην αρχή ότι τίποτε στον κόσμο δε δημιουργείται εκ του μηδενός, αλλά ότι καθετί προέρχεται από κάπου⁵⁶.

Στην προσωκρατική φιλοσοφία η ειμαρμένη εμφανίζεται είτε ως μερίδιο είτε ως προσωποποιημένη αναπόδραστη ανάγκη, η οποία διέπεται πάντα από έναν καθολικό νόμο, αποτελώντας έτσι την εγγύηση για την αρμονία του σύμπαντος. Αντίστοιχα, παραδοσιακή σημασία δίνει στην ειμαρμένη και ένας από τους μεγαλύτερους Έλληνες φιλοσόφους ο Πλάτωνας. Συγκεκριμένα, ο σπουδαίος Έλληνας στοχαστής φαίνεται να αποδίδει στη μετοχή ειμαρμένος-η-ον τη σημασία του προκαθορισμένου. Η παραπάνω διαπίστωση διαφαίνεται σε αρκετούς από τους διαλόγους του, μερικοί από τους οποίους είναι ο *Πρωταγόρας*, ο *Γοργίας*, ο *Φαίδωνας*, ο *Μενέξενος* και οι *Νόμοι*⁵⁷.

Επιπλέον, ο φιλόσοφος πρέσβευε ότι ο άνθρωπος όταν γεννιέται έχει ήδη κληρονομήσει αναπόφευκτα κάποια χαρακτηριστικά. Ειδικότερα, θεωρούσε ότι κάποιοι άνθρωποι δύνανται να γεννηθούν άρχοντες και κάποιοι άλλοι αρχόμενοι. Στην ιδανική κατά αυτόν *Πολιτεία*, αυτοί που γεννιούνται άρχοντες έχουν το δικαίωμα του ἄρχειν και του φιλοσοφείν, ενώ οι αρχόμενοι απλώς τους ακολουθούν⁵⁸. Επιπροσθέτως, ο Πλάτων, εμφανώς επηρεασμένος από τον δάσκαλό του, τον Σωκράτη, υποστήριξε ότι ο άνθρωπος γεννιέται έχοντας κάποιες γνώσεις που είναι κρυμμένες μέσα του, οι οποίες μπορούν να έρθουν στην επιφάνεια. Η επιτυχία της «μαιευτικής μεθόδου» που χρησιμοποιούσε για να εξάγει την κυοφορούμενη γνώση του συνομιλητή του, του παρείχε την επιχειρηματολογία, για να κατοχυρώσει την άποψη του.

Από την άλλη, ο Αριστοτέλης, μολονότι δεν ενστερνίστηκε μια εντελώς αιτιοκρατική αντίληψη για τον κόσμο, ωστόσο ήταν ο πρώτος που μελέτησε την αιτιότητα, αναγνωρίζοντας τέσσερα αναγκαία αίτια, τα οποία συμβάλλουν στην έκβαση ενός γεγονότος, σχετικού με ανθρώπινες πράξεις, όσο και με έργα της φύσης. Τα αίτια αυτά, σύμφωνα με τον σταγειρίτη φιλόσοφο, είναι: το υλικό, τα συστατικά

⁵⁶ Πελεγρίνης Θ. *Λεξικό της Φιλοσοφίας*, Ελληνικά Γράμματα, Αθήνα, 2009, σελ. 34-35

⁵⁷ Πλάτων, *Πρωταγόρας* 320 D : «ἐπειδὴ δὲ καὶ τούτοις χρόνος ἦλθεν εἰμαρμένος γενέσεως» και 321 C : «ἤδη δὲ καὶ ἡ εἰμαρμένη ἡμέρα παρῆν», *Μενέξενος* 236 D : « πορεύονται τὴν εἰμαρμένην πορείαν ... », *Φαίδων* 115 A : « ὡς πορευόμενος ὅταν ἡ εἰμαρμένη καλῆ », *Γοργίας* 512 E : « τὴν εἰμαρμένην οὐδ' ἂν εἰς ἐκφύγοι », *Νόμοι* IX 873 C : «τὴν τῆς εἰμαρμένης βία ἀποστερῶν μοῖραν », X 904 C : « κατὰ τὴν τῆς εἰμαρμένης τάξιν καὶ νόμον ».

⁵⁸ Πλάτων, *Πολιτεία* 474c «τοῖς μὲν προσήκει φύσει ἄπτεσθαι τέ φιλοσοφίας ἡγεμονεῦειν τὰ ἐν πόλει, τοῖς δ' ἄλλοις μήτε ἄπτεσθαι ἀκολουθεῖν τῷ ἡγουμένῳ», μτφρ. Ι. Ν. Γρυπάρη., *Πλάτων. Πολιτεία, Εισαγωγή, μετάφραση, σχόλια*, Αθήνα

στοιχεία ενός πράγματος δηλαδή, το ειδικό, το οποίο σχετίζεται με τη μορφή του, το ποιητικό, το οποίο αφορά στη μεταβολή και, τέλος, το τελικό, ο σκοπός για τον οποίο πραγματοποιείται κάτι⁵⁹. Συνεπώς, τα αίτια είναι εκείνα που δύνανται να οδηγήσουν στη γνώση, η οποία είναι ένα οντολογικό γνώρισμα του ανθρώπου, αφού όπως χαρακτηριστικά αναφέρει στο έργο του, *Μετά τα Φυσικά*: «Πάντες άνθρωποι τοῦ εἰδέναι ὀρέγονται φύσει»⁶⁰. Μέσω της συγκεκριμένης αντίληψης του φιλοσόφου διαφαίνεται η πίστη του πως ο άνθρωπος τυγχάνει μιας έμφυτης ροπής στη γνώση. Εν ολίγοις, ο άνθρωπος ως έλλογο ον επιθυμεί τη γνώση. Εξ άλλου η φύση του ανθρώπου είναι αυτή που τον ωθεί, τον οδηγεί σε αυτή, είτε την αποκτήσει κατά τη διάρκεια της ζωής του είτε όχι. Το «εἰδέναι», άλλωστε, σημαίνει γνώση των πραγμάτων που έχουν είδος, δηλαδή τον κόσμο, όπως εμφανίζεται σε εμάς ως αντικείμενο αισθητικής εμπειρίας, αλλά και θεωρητικής αναζήτησης. Συμπερασματικά, ο Αριστοτέλης, διατύπωσε τη θέση της λογικής αιτιοκρατίας, σύμφωνα με την οποία «το καθετί κατ'ανάγκην είτε υπάρχει είτε δεν υπάρχει, είτε θα συμβεί είτε δε θα συμβεί», χωρίς βέβαια, όπως έχει ήδη αναφερθεί, να είναι σίγουρο ότι την υιοθέτησε κιόλας⁶¹.

Συναρτήσει των προαναφερθέντων, ο Αριστοτέλης, συνεχίζοντας κατά μία έννοια τη θεωρία του δασκάλου του, του Πλάτωνα, διατεινόταν ότι κάποιοι άνθρωποι διαφέρουν εκ γενετής από τους υπόλοιπους ανθρώπους, αφού αυτοί οι άνθρωποι είναι από τη φύση τους προορισμένοι να υπακούουν, δηλαδή είναι φύσει δούλοι⁶².

Αιτιοκρατική αντίληψη του κόσμου φαίνεται να είχαν υιοθετήσει και οι Στωικοί φιλόσοφοι, σύμφωνα με τους οποίους η ειμαρμένη τείνει να ταυτίζεται με τη φύση, τον Θεό και κατ' επέκταση την πρόνοια αυτού. Αναλυτικότερα, τα πάντα στο σύμπαν τελούνται βάσει μιας αναγκαιότητας που έχει καθοριστεί εκ των προτέρων από τον κοσμικό λόγο και που εξακολουθεί να συντηρείται χάρις στη συνεχιζόμενη παρουσία του στο πλαίσιο του σύμπαντος. Όπως προκύπτει, η ειμαρμένη μαρτυρά την τάξη που χαρακτηρίζει τον κόσμο, σύμφωνα με την οποία όλα καθίστανται

⁵⁹ Αριστοτέλης, *Περί Φύσεως* 194b 16 – 195a 3

⁶⁰ Αριστοτέλης, *Μετά τα φυσικά* A1 980a 1

⁶¹ Πελεgrίνης Θ. *Λεξικό της Φιλοσοφίας*, Ελληνικά Γράμματα, Αθήνα, 2009, σελ. 34-35: η αιτιοκρατική αντίληψη για τον κόσμο έχει προσλάβει επιπλέον και τις ακόλουθες μορφές: τη θεολογική, τη μεταφυσική και την επιστημονική.

⁶² Αριστοτέλους, *Πολιτικά* A, 5, 1254b, 16-21 : «όσοι μὲν οὖν τοσοῦτον διεστάσιν ὅσον ψυχῇ σώματος καί ἄνθρωπος θηρίου (διάκεινται δὲ τούτον τὸν τρόπον, ὅσων ἐστὶν ἔργον ἢ τοῦ σώματος χρήσις καὶ τουτ' ἐστ' ἀπ' αὐτῶν βέλτιστον), οὗτοι μὲν εἰσι φύσει δούλοι, οἷς βέλτιον ἐστὶν ἄρχεσθαι ταύτην τὴν ἀρχήν, εἶπερ και τοῖς εἰρημένοις».

σαφώς προκαθορισμένα από αντίστοιχες αιτίες⁶³. Εκτός από αυτό, αυτή συνιστά την αλληλουχία αιτίου και αιτιατού που διέπει το σύμπαν. Αναμφισβήτητα, κατά τους Στωικούς φιλοσόφους, η ειμαρμένη, από την οποία εξαρτάται η εξελικτική πορεία των πραγμάτων και των γεγονότων του κόσμου, δεν αναιρεί, όπως ίσως φαίνεται, την ανθρώπινη ελευθερία. Ως εκ τούτου, αυτή δεν πρέπει να συγχέεται με την έννοια της μοιρολατρίας, σύμφωνα με την οποία είναι μάταιο για κάποιον να προσπαθεί να κάνει κάτι, αφού η έκβαση αυτού έχει ήδη αποφασιστεί⁶⁴. Εν κατακλείδι, η ειμαρμένη βάσει της φιλοσοφίας της Στοάς ορίζει εκ των προτέρων όλες τις πιθανές δυνατότητες υπό τις οποίες ενδέχεται να εκδηλωθεί ένα γεγονός, μια πράξη, επιτρέποντας τρόπον τινά στον καθένα να προβεί στην εκάστοτε επιλογή⁶⁵.

⁶³ Πελεγρίνης Θ., *Λεξικό της Φιλοσοφίας*, Ελληνικά Γράμματα, Αθήνα, 2009, σελ. 184

⁶⁴ Πελεγρίνης Θ., *Οι πέντε εποχές της φιλοσοφίας*, Ελληνικά Γράμματα, Αθήνα, 1997, σελ.

⁶⁵ Πελεγρίνης Θ., *Λεξικό της Φιλοσοφίας*, Ελληνικά Γράμματα, Αθήνα, 2009, σελ. 34-35

3. Νευροεπιστήμες-Σύγχρονη γενετική: συγκλίνουν στην ίδια άποψη;

Οι Νευροεπιστήμες είναι οι επιστήμες που μελετούν τον εγκέφαλο σε όλες τις εκφάνσεις του. Σύμφωνα με τα πορίσματα των Νευροεπιστημών έδρα του συνόλου του ψυχικού κόσμου είναι ο εγκέφαλος. Ήδη από τον 4^ο αιώνα π. Χ. ο Ιπποκράτης είχε παρόμοια άποψη για τον εγκέφαλο. Συγκεκριμένα, έγραφε: «Όχι, μόνο η ευχαρίστηση, η χαρά και το γέλιο, αλλά και η θλίψη, ο πόνος και τα δάκρυα προέρχονται από τον εγκέφαλο και μόνο από αυτόν. Μέσω αυτού σκεφτόμαστε και καταλαβαίνουμε, βλέπουμε και ακούμε, διακρίνουμε το άσχημο από το όμορφο, το ευχάριστο από το δυσάρεστο, το καλό από το κακό.»⁶⁶ Αυτός είναι αποτέλεσμα της κληρονομικότητας αλλά υφίσταται δευτερογενώς κάποιες τροποποιήσεις λόγω επιδράσεων του περιβάλλοντος, καθώς κατά τη διάρκεια της ανάπτυξης λαμβάνει χώρα επιγένεση, δηλαδή μεταβολές του αρχικά κληρονομημένου βασικού σχεδίου⁶⁷. Η έρευνα του εγκεφάλου αποτελεί μία ξεχωριστή περίπτωση ερευνητικής δραστηριότητας. Αυτό συμβαίνει διότι ο εγκέφαλος είναι η πιο σύνθετη κατασκευή στο σύμπαν, αλλά και γιατί ο ερευνητής χρησιμοποιεί τον εγκέφαλο τόσο ως αντικείμενο έρευνας όσο και ως όργανο μελέτης⁶⁸.

Ο βασικός στόχος των Νευροεπιστημών είναι να κατανοήσουν πώς οι διάφορες ομάδες νευρώνων αλληλεπιδρούν μεταξύ τους για την εκδήλωση της συμπεριφοράς. Οι νευροεπιστήμονες μελετούν τη δράση μορίων, γονιδίων και κυττάρων και διερευνούν τις περίπλοκες διεργασίες που εμπλέκονται στις διάφορες σωματικές λειτουργίες, στη λήψη αποφάσεων, στο συναίσθημα, στη μάθηση και σε πολλά άλλα. Επίσης, προσπαθούν να κατανοήσουν τις ασθένειες και τις διαταραχές που εμφανίζονται όταν οι παραπάνω διεργασίες είναι ελλιπείς ή λανθασμένες⁶⁹. Τα τελευταία χρόνια η έρευνα των νευροεπιστημόνων, με αφορμή τις τρέχουσες ανακαλύψεις της Γενετικής, έχει επικεντρωθεί στην ανάγνωση και τη μελέτη της

⁶⁶ Ιπποκράτης στο Παπαδόπουλος Γ.-Κούβελας Η., *Το σύμπαν των εγκεφάλων*, University Studio Press, Θεσσαλονίκη, 2011, σελ. 58

⁶⁷ Κατσαρός Β., *Είμαστε ελεύθεροι; Τα πορίσματα των σύγχρονων Νευροεπιστημών*, Διάλογος, Αθήνα, 2010, σελ. 95

⁶⁸ Παπαδόπουλος Γ.-Κούβελας Η., *Το σύμπαν των εγκεφάλων*, University Studio Press, Θεσσαλονίκη, 2011, σελ. 154

⁶⁹ Ελληνική Εταιρεία Νευροεπιστημών <http://www.hsfm.gr/2011>

ανθρώπινης συμπεριφοράς. Σε μια προσπάθεια να καθοριστεί κατά πόσο οι εγκέφαλοι των δολοφόνων διαφέρουν σε ένα θεμελιώδη τρόπο από τους εγκεφάλους των μη παραβατικών ατόμων, οι νευροεπιστήμονες χρησιμοποιούν συστήματα και τεχνολογίες απεικόνισης, με στόχο να βρεθούν ενδείξεις ότι ορισμένοι άνθρωποι μπορεί να γεννηθούν με εγκεφάλους που τους κάνουν επιρρεπείς στη βία και στο έγκλημα⁷⁰.

Σε αυτό το σημείο θα ήταν σκόπιμο να αναφέρουμε την πρώτη καταγεγραμμένη συσχέτιση μεταξύ εγκεφαλικής λειτουργίας και αντικοινωνικής συμπεριφοράς. Η αντικοινωνική συμπεριφορά, παρότι συνολικά αποτελεί μία ιδιαίτερα αόριστη έννοια, δύναται να αποτελείται από κάποιες συγκεκριμένες παραμέτρους: βία, επιθετικότητα, αλκοολισμός, εξάρτηση από ναρκωτικές ουσίες, ροπή στο έγκλημα και άλλες παρόμοιες ενέργειες. Σύμφωνα με κάποιες προσεγγίσεις μη φυσιολογική συμπεριφορά μπορεί να χαρακτηριστεί εκείνη που οδηγεί σε διαταραχή της λειτουργίας της κοινωνίας, ανεξάρτητα με το αν η συμπεριφορά αυτή είναι στατιστικώς σπάνια ή όχι⁷¹.

Η τελευταία αυτή παρατηρήθηκε το 1848 στην περίπτωση ενός εργάτη σιδηροδρόμων, ο οποίος μετά από ένα σοβαρό ατύχημα που του προκάλεσε εκτεταμένη βλάβη στον προμετωπιαίο φλοιό του εγκεφάλου του, μετατράπηκε από ήρεμος και φιλήσυχος πολίτης σε έναν ερεϊστικό και αντικοινωνικό άνδρα⁷². Το συγκεκριμένο ατύχημα έδωσε στοιχεία στους νευροεπιστήμονες ώστε να συσχετίσουν τον προμετωπιαίο φλοιό του εγκεφάλου με την προσωπικότητα και την ανθρώπινη συμπεριφορά εν γένει.

Σχετικά πιο πρόσφατο παράδειγμα που αποδεικνύει τα ανωτέρω ειρημένα είναι ένα από τα χειρότερα φονικά στην ιστορία των ΗΠΑ, τον Αύγουστο του 1966. Ο Τσαρλς Γουίτμαν σκότωσε τη σύζυγό του και τη μητέρα του και στη συνέχεια ανέβηκε σε ένα κτήριο στο Πανεπιστήμιο του Τέξας και άρχισε να πυροβολεί αδιακρίτως, ρίχνοντας 14 ακόμη άτομα νεκρά. Πριν από την αποτρόπαιη πράξη του ο Γουίτμαν άφησε ένα σημείωμα στο οποίο αναγραφόταν «δεν μπορώ να αναφέρω κανένα λογικό επιχείρημα για τις πράξεις μου». Η νεκροψία έδειξε αργότερα ότι το

⁷⁰ Delaney Debra, *Criminal Behaviour: Free will versus Determinism*, AJCSD Australasian journal of correctional staff development

⁷¹ Nuffield Council on Bioethics, *Genetics and human behaviour: the ethical context*, 2002

⁷² Παπαδόπουλος Γ.-Κούβελος Η., *Το σύμπαν των εγκεφάλων*, University Studio Press, Θεσσαλονίκη, 2011,σελ 186

πιθανό λογικό επιχείρημα για την πρόκληση τόσων θανάτων ήταν ένας όγκος στον εγκέφαλο του δράστη, ο οποίος προφανώς επηρέαζε τη συμπεριφορά του⁷³.

Οι Νευροεπιστήμες συγκεκριμένα απέδειξαν ότι οι λειτουργίες των νευρωνικών δικτύων του εγκεφάλου μας είναι υπεύθυνες για τη βούληση, τη συμπεριφορά και τον ψυχισμό μας στο σύνολό του⁷⁴. Επιπλέον, έχουν αποδείξει ότι ο εγκέφαλος-νους των ανθρώπων δεν απεικονίζει την πραγματικότητα αλλά κατασκευάζει σύμφωνα με τις ιδιότητες του νευρικού μας συστήματος⁷⁵. Σύμφωνα με τις μελέτες των νευροεπιστημόνων ο εγκέφαλος είναι το όργανο της συνείδησης και σε αυτόν βρίσκεται η προετοιμασία μίας εκούσιας πράξης. Όπως έδειξαν τα πειράματα του νευροεπιστήμονα Μπέντζαμιν Λίμπετ, η λογική συνείδηση ακολουθεί κατά πόδας το ασυνείδητο. Ο άνθρωπος έχει την ψευδαίσθηση ότι έχει αποφασίσει πριν ενεργήσει⁷⁶. Συγκεκριμένα, ο Λίμπετ είχε εντοπίσει μια σπίθα εγκεφαλικής δραστηριότητας 300 μιλισεκόντ πριν από τη στιγμή που οι εθελοντές του πειράματος επέλεξαν συνειδητά να κουνήσουν το δάχτυλό τους⁷⁷. Κατά συνέπεια, το άτομο δεν είναι σε θέση να διαπιστώσει πότε ακριβώς ενεργεί. Ουσιαστικά, με βάση τα πορίσματα των Νευροεπιστημών πιστεύεται πως η ανθρώπινη συμπεριφορά σε κάποιον βαθμό ή και ολοσχερώς είναι γονιδιακά κατευθυνόμενη και προκαθορισμένη.

Όπως καταδεικνύει μία πρόσφατη δικαστική υπόθεση οι απεικονιστικές τεχνικές που προαναφέραμε έχουν ήδη συμβάλει στην καταδίκη υπόπτων. Συγκεκριμένα, η Aditi Sharma και ο Pravin Khandelwal, ζευγάρι οι δυο τους, κατηγορήθηκαν για φόνο του πρώην συντρόφου της, Udit Bharati, ο οποίος δηλητηριάστηκε με αρσενικό⁷⁸. Ως βασικό μέσο το οποίο συνέβαλε ώστε να στοιχειοθετηθεί η ενοχή τους μεταξύ άλλων στοιχείων αποτέλεσε η δοκιμασία BEOS, στην οποία οι ύποπτοι υποβλήθηκαν. Η Brain Electrical Oscillation Signature (BEOS) περιλαμβάνει ένα ηλεκτροεγκεφαλογράφημα, το οποίο μετρά την ηλεκτρική δραστηριότητα στον εγκέφαλο. Η διαδικασία είναι η εξής ο ύποπτος καλείται να φορέσει ένα «καπέλο», το οποίο έχει 32 ηλεκτρόδια και συνδέεται με έναν

⁷³ <http://www.tovima.gr/science/article/?aid=186459>

⁷⁴ Κατσαρός Β., *Είμαστε ελεύθεροι; Τα πορίσματα των σύγχρονων Νευροεπιστημών*, Διάλογος, Αθήνα, 2010, σελ. 67

⁷⁵ Κατσαρός Β., *Είμαστε ελεύθεροι; Τα πορίσματα των σύγχρονων Νευροεπιστημών*, Διάλογος, Αθήνα, 2010, σελ. 65

⁷⁶ http://news.kathimerini.gr/4dcgi/_w_articles_world_2_06/01/2007_211202

⁷⁷ <http://www.tovima.gr/science/article/?aid=347614>

⁷⁸ Δικαστική απόφαση 2007: State of Maharashtra V. Aditi sharma and Pravin Khandelwal S.C.No 508/07

υπολογιστή, καθώς του διαβάζεται σε πρώτο πρόσωπο περιγραφή του εγκλήματος. Όταν αναγνωρίζεται ένα γεγονός, συγκεκριμένα τμήματα του εγκεφάλου, που περιέχουν "εμπειρική γνώση" φωτίζονται και εντοπίζεται αυτό από τον υπολογιστή. Στη συγκεκριμένη περίπτωση βρέθηκε ότι η Aditi είχε βιωματική γνώση για το σχέδιο δολοφονίας του Udit δίνοντάς του αρσενικό. Η βιωματική γνώση ανακτάται από τον εγκέφαλο και αποκτάται μόνο μέσω της συμμετοχής σε μια εκδήλωση, με αποτέλεσμα το άτομο να έχει μια εμπειρία από την εν λόγω δραστηριότητα. Η τεχνική εντοπίζει και διαφοροποιεί το κατά πόσον ο κατηγορούμενος εμπλεκόταν πράγματι στη διάπραξη ενός εγκλήματος ή αν είχε μόνο γνώση του. Βοηθά στην ανοικοδόμηση των γεγονότων. Τα ευρήματα, κατά συνέπεια, της μελέτης υποδεικνύουν σαφώς τη συμμετοχή τους στη δολοφονία. Η Aditi επίσης υποβλήθηκε σε ανιχνευτή ψεύδους, ο οποίος αποκάλυψε εξαπάτηση σε όλες τις σχετικές με το έγκλημα ερωτήσεις⁷⁹.

Αναρωτιόμαστε, περαιτέρω, αν οι νέες μέθοδοι έρευνας του εγκεφάλου στηριγμένες στη Νευροεπιστήμη μπορούν να χρησιμοποιηθούν προκειμένου να "διαβάσουν" τη σκέψη μας; Δύνανται η αλήθεια και το ψέμα να ανιχνευθούν στον εγκέφαλο; Και αν ναι, πόσο θεμιτό και σωστό είναι να λαμβάνεται σοβαρά αυτό υπόψη σε μία δικάσιμη υπόθεση; Γιατί αν δεχτούμε ότι η ανθρώπινη συμπεριφορά είναι γονιδιακά προκαθορισμένη και ότι οι νέες μέθοδοι έρευνας δύνανται να ανιχνεύσουν τα εκουσίως ψευδόμενα, οφείλουμε αν όχι να αναθεωρήσουμε ολοκληρωτικά την αξιολόγηση της εγκληματικής συμπεριφοράς, να αφήσουμε ένα περιθώριο προσαρμογής του Δικαίου στα καινούρια αυτά δεδομένα.

Η εξέλιξη κατά συνέπεια της σύγχρονης Νευροεπιστήμης σε συνδυασμό με τις έρευνες της συμπεριφορικής γενετικής δημιουργεί ακανθώδη ερωτήματα, ερωτήματα που άπτονται ενδιαφέροντος από κάθε άποψη. Αν ο χαρακτήρας μας είναι γενετικά προκαθορισμένος και κατά συνέπεια τα αίτια μίας πράξης μας προϋπάρχουν της υπάρξεώς μας και κατ'επέκταση είναι πέραν από τον έλεγχό μας, είναι δυνατόν να είναι αυτή μας η πράξη αποτέλεσμα της ελεύθερης βούλησής μας; Μάλλον όχι. Αν η συμπεριφορά μας δεν είναι παρά ένα προϊόν μηχανικών διαδικασιών και λειτουργιών του εγκεφάλου μας που ουδεμία σχέση έχει με την ελεύθερη βούληση, τότε αναρωτιόμαστε αν υπάρχει ανθρώπινη ευθύνη για τη συμπεριφορά.

⁷⁹ http://axxonet.com/cms-filesystem-action/publications/beos_in_india.pdf

4. Το Δίκαιο απέναντι στις γενετικές εξελίξεις

4.1. Νομική ευθύνη-αξιολόγηση της εγκληματικής συμπεριφοράς

Η εντύπωση ότι είμαστε εις θέση να επιλέξουμε μεταξύ διαφόρων κατευθύνσεων είναι θεμελιώδης για τη ζωή μας και για τη ψυχική μας υγεία. Επιπλέον, η υπευθυνότητα είναι μία ηθική αξία, η αίσθηση ευθύνης άλλωστε τείνει να ταυτίζεται με την ηθικότητά μας στο σύνολό της. Η ελευθερία της βούλησης και το αίσθημα προσωπικής ευθύνης είναι άρρηκτα συνδεδεμένα και όχι μόνο κατ' επίφαση, αφού αλληλοεξαρτώνται.

Νομικά είναι γνωστό πως όταν επιμερίζουμε ευθύνες θεωρούμε πως ο κατηγορούμενος διέπραξε το έγκλημα με ελεύθερη βούληση. Όσοι δεν είχαν τον έλεγχο των πράξεών τους κατά τη διάπραξη ενός εγκλήματος είναι πολύ πιθανό αν όχι να αθωωθούν, να μειωθεί η ποινή τους, δηλαδή να μετατραπεί η κατηγορία και κατ' επέκταση να βρεθούν αντιμέτωποι με μικρότερες ποινές. Η ψυχική διαταραχή άλλωστε, η επήρεια ουσιών και ο εξαναγκασμός είναι κάποιες από τις συνηθισμένες γραμμές υπεράσπισης του κατηγορουμένου. Αν για κάθε μας πράξη η αιτία της είναι προδιαγεγραμμένη, τότε αναρωτιέται κανείς αν έχουμε τη δυνατότητα να ξεφύγουμε από αυτή μας την πράξη και κυρίως αν δύναται να μας καταλογιστεί για αυτή κάποια ευθύνη; Η πρόκληση της σύγχρονης γενετικής θέτει άραγε το ζήτημα της αναθεώρησης της έννοιας της προσωπικής ευθύνης και της προσαρμογής του Δικαίου στις καινούριες αυτές έννοιες;

Μέχρι και πριν κάποια χρόνια γνωρίζαμε ότι τα αποδεικτικά μέσα των ποινικών δικών, τα μέσα δηλαδή εκείνα δια των οποίων τα δικαστήρια δύναται να πειστούν περί της αληθείας σε μία δικάσιμη υπόθεση, είναι η ομολογία του κατηγορουμένου, οι ενδείξεις, η αυτοψία, οι μάρτυρες, τα έγγραφα και η πραγματογνωμοσύνη. Στις μέρες μας όλα αυτά θα μπορούσαμε να ισχυριστούμε ότι έχουν μεταβληθεί και δύναται να μεταβληθούν ακόμη περισσότερο σύμφωνα με τα συμπεράσματα στα οποία καταλήγει η σύγχρονη γενετική και, πιο συγκεκριμένα, η συμπεριφορική γενετική.

Εκφράζονται φόβοι ότι με τέτοιες περιπτώσεις θα οδηγηθούμε μακροπρόθεσμα στην αποδοχή ενός γενετικού ντετερμινισμού σε ποινικές υποθέσεις, την θεωρία δηλαδή σύμφωνα με την οποία τα γονίδια προσδιορίζουν τη συμπεριφορά

ενός οργανισμού, όπως έχει ήδη αναφερθεί. Εκτός αυτού, εκφράζονται ανησυχίες ότι οι εισαγγελείς θα μπορούσαν να χρησιμοποιήσουν τα επιστημονικά αυτά δεδομένα για να εισηγηθούν βαρύτερες ποινές, υποστηρίζοντας ότι οι άνθρωποι με τέτοια γονίδια είναι εκ γενετής "κακοί"⁸⁰.

Όλα τα ανωτέρω ερωτήματα δεν αποτελούν κάποιο σενάριο επιστημονικής και ουτοπικής φαντασίας, αντίθετα όπως καταδεικνύουν κάποιες δικαστικές αποφάσεις η αλλαγή της αξιολόγησης της εγκληματικής συμπεριφοράς είναι πλέον γεγονός, περιορισμένης, προς το παρόν, κλίμακας, αλλά γεγονός. Χαρακτηριστικό παράδειγμα αλλά και επιβεβαίωση των ανωτέρων λεχθέντων είναι η περίπτωση του Abdelmalek Bayout, καταδικασμένου πρωτόδικα σε ανθρωποκτονία. Ένα ιταλικό δικαστήριο μείωσε κατά ένα χρόνο την ποινή του, κρίνοντας ότι φέρει μεταλλαγές γονιδίων που συνδέονται με βίαιη συμπεριφορά. Είναι η πρώτη φορά που η συμπεριφορική γενετική επηρεάζει την επιμέτρηση της ποινής ενός ευρωπαϊκού δικαστηρίου⁸¹.

Χαρακτηριστικά έχει παρατηρηθεί και αποδειχθεί ότι το γονίδιο MAOA κωδικοποιεί ένα ένζυμο (τη μονοαμινική οξειδάση A, της κατηγορίας των νευροδιαβιβαστών) υπεύθυνο για τη διαβίβαση σημάτων μεταξύ των κυττάρων του εγκεφάλου (νευροδιαβιβαστής). Χαμηλή παραγωγή του ενζύμου αυτού, σύμφωνα με έρευνα της Terrie Moffitt, συνδέεται με επιθετικότητα και βίαιη συμπεριφορά νεαρών αγοριών που έχουν μεγαλώσει σε βίαιο περιβάλλον⁸². Έχει παρατηρηθεί ότι τα αγόρια με έλλειψη του συγκεκριμένου ενζύμου είναι πολύ πιθανό να έχουν καταδικασθεί για επιθετικά εγκλήματα, όπως ο βιασμός ή ο εμπρησμός⁸³. Ο Pietrini, ένας Ιταλός επιστήμονας του χώρου των Νευροεπιστημών, χαρακτηριστικά έχει δηλώσει: "Υπάρχουν όλο και περισσότερα στοιχεία ότι ορισμένα γονίδια, σε συνδυασμό με ερεθίσματα που θα δεχτεί ένας άνθρωπος από το περιβάλλον του, προκαλούν προδιάθεση και μπορούν να οδηγήσουν σε συγκεκριμένη συμπεριφορά"⁸⁴.

Από το 1994 με την υπόθεση του Stephen Mobley στις Ηνωμένες Πολιτείες, ο οποίος, όπως έχει παρατηρηθεί, είχε όλα τα χαρακτηριστικά ενός γεννημένου

⁸⁰ Εθνική Επιτροπή Βιοηθικής: <http://www.bioethics.gr>

⁸¹ Εθνική Επιτροπή Βιοηθικής: <http://www.bioethics.gr>

⁸² Terrie E. Moffitt, *The New Look of Behavioral Genetics in Developmental Psychopathology: Gene-Environment Interplay in Antisocial Behaviors*, Psychological Bulletin, 2005, Vol. 131, No. 4, 533-554

⁸³ Nuffield Council on Bioethics, *Genetics and human behaviour: the ethical context*, 2002

⁸⁴ Εθνική Επιτροπή Βιοηθικής: <http://www.bioethics.gr>

δολοφόνου, αφού κανείς δε μπορεί να κατηγορήσει την ανατροφή του, μεγαλωμένος μέσα σε μία εύπορη οικογένεια και χωρίς να έχει κακοποιηθεί ή κακομεταχειριστεί ποτέ ως παιδί, οι δικηγόροι έχουν προσπαθήσει να χρησιμοποιήσουν ως υπερασπιστική γραμμή τη γενετική προδιάθεση σε εγκληματική συμπεριφορά. Η συγκεκριμένη περίπτωση αποτέλεσε ορόσημο για τη δημιουργία αυτής της υπερασπιστικής γραμμής. Ο 25χρονος τότε Stephen Mobley μπήκε σε ένα κατάστημα πιτσαρίας και πυροβόλησε τον υπεύθυνο στο λαιμό, αφού ο άνδρας πέθανε, αστειευόμενος είπε ότι θα υποβάλει αίτηση για την κενή θέση εργασίας⁸⁵.

Η παραπάνω είναι η πρώτη περίπτωση στον κόσμο όπου η υπεράσπιση υποστήριξε ότι η δολοφονία δεν ήταν αποτέλεσμα ελεύθερης βούλησης αλλά τραγική συνέπεια γενετικής προδιάθεσης, ζητώντας από το δικαστήριο να ελέγξει τον κατηγορούμενο για ανεπάρκεια του γονιδίου MAOA. Οι δικηγόροι από τότε έχουν όλο και προσπαθήσει να φέρουν MAOA ελλείμματα και παρόμοιες γενετικές ενδείξεις σε δικαστήρια σε όλο τον κόσμο. Σύμφωνα με την Farahany, που ενημερώνει μια προσωπική βάση δεδομένων για τις ποινές που επιβλήθηκαν στις Ηνωμένες Πολιτείες, τα τελευταία χρόνια έχουν υπάρξει τουλάχιστον 200 περιπτώσεις, όπου οι συνήγοροι των κατηγορουμένων έχουν προσπαθήσει να χρησιμοποιούν γενετικές αποδείξεις για να υποστηρίξουν τη θέση η των εντολέων τους ότι είχαν προδιάθεση σε βίαιη συμπεριφορά, κατάθλιψη ή ροπή σε ναρκωτικές ουσίες ή σε κατάχρηση αλκοόλ. Στη Βρετανία, επιπλέον, έχουν υπάρξει τουλάχιστον 20 τέτοιες περιπτώσεις τα τελευταία χρόνια⁸⁶.

Συμπερασματικά, είναι άξιον όχι μόνο αναφοράς αλλά και προβληματισμού, όπως συνεπάγεται από τα προαναφερθέντα, η αλλαγή όχι μόνο της αξιολόγησης της εγκληματικής συμπεριφοράς από τα δικαστήρια, αλλά και δυνητικά η αλλαγή της υπερασπίσεως του κατηγορουμένου από τους αρμόδιους λειτουργούς. Μία χαρακτηριστική τέτοια περίπτωση που θα ήταν χρήσιμο να αναφερθεί είναι η υπεράσπιση των Nathan Leopold και Richard Loeb από τον Clarence Darrow το 1924. Οι συγκεκριμένοι νέοι απήγαγαν και δολοφόνησαν βάνουσα τον 14χρονο Bobby Franks. Το έγκλημα των Leopold και Loeb δεν ήταν ένα τυχαίο συμβάν. Το είχαν σκεφτεί και προετοιμάσει καλά, θεωρούσαν ότι στο πρόσωπό τους ενσαρκώνονταν ο νιτσεικός Υπεράνθρωπος και ότι ως ανώτερα όντα μπορούσαν να πραγματοποιήσουν το «τέλειο έγκλημα». Η υπερασπιστική γραμμή του Darrow

⁸⁵ Connors Steve, *Do your genes make you a criminal?*, The independent, February 1995

⁸⁶ Feresin Emiliano, *Lighter sentence for murderer with "bad genes"*, Nature 2009

κατάφερε να τους γλιτώσει από τη θανατική ποινή και συνίστατο στην επίκληση της φιλοσοφικής θεωρίας γνωστής ως ντετερμινισμός, σύμφωνα με την οποία τα πάντα υπόκεινται στους αμετάβλητους νόμους της φύσης. Πιο συγκεκριμένα, ο τρόπος υπεράσπισής του βασίστηκε στον συλλογισμό: όλες οι πράξεις έχουν μία αιτία, η συγκεκριμένη πράξη, ο φόνος δηλαδή, πρέπει να αναζητηθεί στην πρόθεση των κατηγορουμένων και αυτή με τη σειρά της στον χαρακτήρα τους, ο οποίος αποτελείται από ένα σύνολο αιτιών πέρα από τον έλεγχό τους, αφού προϋπήρξαν της γέννησής των. Αν και η υπεράσπιση δε στηρίχθηκε σε επιστημονικά δεδομένα και σε γενετικές μεθόδους, ωστόσο καταδεικνύει και ίσως προβλέπει ως ένα βαθμό το μέλλον του δικαϊκού συστήματος και συγκεκριμένα της υπερασπίσεως του κατηγορουμένου, στηριγμένη όχι σε φιλοσοφικές θεωρίες, αλλά σε επιστημονικά δεδομένα.

Υπάρχουν οπότε τρεις ξεχωριστοί τομείς της ποινικής δικαιοσύνης, οι οποίοι ενδέχεται να επηρεαστούν από την πρόοδο της έρευνας στη γενετική της συμπεριφοράς. Αυτές είναι η αθώωση, η καταδίκη και η πρόγνωση. Τα ερωτήματα που ανακύπτουν είναι εάν οι γενετικές πληροφορίες σχετικά με συμπεριφορικά χαρακτηριστικά γνωρίσματα θα πρέπει να επηρεάζουν την απόδοση της νομικής ευθύνης με κατάληξη την απαλλαγή. Επιπλέον, τον τρόπο με τον οποίο θα καταδικάζεται ή θα θεραπεύεται ο κατηγορούμενος. Τέλος, αναρωτιέται κανείς αν οι γενετικές πληροφορίες θα πρέπει να χρησιμοποιούνται για να προβλέπεται η εμφάνιση αντικοινωνικής-εγκληματικής συμπεριφοράς⁸⁷.

Στο πλαίσιο που υπαγόρευσαν κάποια από τα αποτελέσματα της επιστήμης της Γενετικής και των Νευροεπιστημών σε συνδυασμό με την ανάγκη αλλαγής της αξιολόγησης της εγκληματικής συμπεριφοράς, το ίδρυμα MacArthur τον Οκτώβριο του 2007 ανακοίνωσε την έναρξη του προγράμματος «Νόμος και Νευροεπιστήμη», το οποίο έχει ως σκοπό να ελέγξει τη δυνατότητα αξιοποίησης των απεικονιστικών τεχνικών του εγκεφάλου από τα δικαστήρια, σε μία προσπάθεια να βοηθηθεί το σύστημα απονομής δικαιοσύνης στην αποδοχή ενοχής, τιμωρίας ή θεραπείας, καθώς και στην ανίχνευση των εκουσίως ψευδόμενων, ή την πρόβλεψη της εγκληματικής συμπεριφοράς⁸⁸.

⁸⁷ Nuffield Council on Bioethics, *Genetics and human behaviour: the ethical context*, 2002

⁸⁸ Παπαδόπουλος Γ.-Κούβελος Η., *Το σύμπαν των εγκεφάλων*, University Studio Press, Θεσσαλονίκη, 2011, σελ 182

5. Γενετική μηχανική

Η ανθρώπινη συμπεριφορά ήταν, είναι και μάλλον πάντα θα είναι ένα μυστήριο. Οι μάντιες και οι προφήτες κατά τα αρχαία χρόνια προσπάθησαν να την προβλέψουν. Οι συγγραφείς, όπως ο Σαίξπηρ, ο Ντοστογιέφσκι και ο Καμύ να την περιγράψουν. Οι ιστορικοί να την καταγράψουν, αναζητώντας τα αίτια και τις αφορμές των διαφόρων πράξεων. Ο Φρόιντ, ο Γιούνγκ και άλλοι ψυχίατροι αποπειράθηκαν να την εξηγήσουν. Οι δικηγόροι να την υπερασπιστούν και οι νομοθέτες να την θεσμοθετήσουν. Οι φιλόσοφοι, όπως ο Σωκράτης, να την υποβάλουν σε διαρκή έλεγχο και, όπως ο Καντ, να την καθολικοποιήσουν. Σήμερα οι γενετιστές και οι μοριακοί βιολόγοι επιδιώκουν να την θεραπεύσουν, να την βελτιώσουν, να την προκαθορίσουν γονιδιακά.

Μέχρι σήμερα καθίσταται σαφές ότι πολύ λίγα γονίδια έχουν εντοπιστεί, τα οποία ενδεχομένως επηρεάζουν και προκαθορίζουν τα χαρακτηριστικά της ανθρώπινης συμπεριφοράς. Παρ' όλα αυτά, οφείλουμε να έχουμε κατά νου ότι στο μέλλον δύναται να καταστεί εφικτή η πρόβλεψη και η γνώση σχετικά με τη συμπεριφορά βάσει των γενετικών πληροφοριών και ο σχεδιασμός χρήσιμων εφαρμογών αυτών των γνώσεων. Η ολοκλήρωση του Προγράμματος για το Ανθρώπινο Γονιδίωμα παρέχει ένα επιστημονικό θεμέλιο για τη γενετική χειραγώγηση. Για πρώτη φορά, οι επιστήμονες έχουν στα χέρια τους έναν χάρτη του περισσότερου ανθρώπινου γονιδιώματος⁸⁹.

Τις τελευταίες δεκαετίες η γενετική μηχανική, αναφορικά με τις αξιοθαύμαστες και τελέσφορες μεθόδους που μεταχειρίζεται, κρίνεται πολλά υποσχόμενη για τη μελλοντική μεταβολή των μη ουσιωδών προδιαγραφών του ανθρώπινου οργανισμού, έχοντας ως σκοπό την προφύλαξη του οργανισμού από νόσους και διαταραχές που η αιτία τους αναζητείται σε ορισμένη περιοχή γονιδιώματος ή την επιρροή σε άλλα «φαινοτυπικά χαρακτηριστικά»⁹⁰. Αυτή η μεταβολή βέβαια θα καταστεί εφικτή, εφ' όσον σχεδιαστούν με κατάλληλο τρόπο οι

⁸⁹ Hinman Lawrence M., *Playing God? Part One: The Ethics of Genetic Manipulation* Phil.321:Social Ethics, Spring 2009

⁹⁰ Βιδάλης Τ., *Βιοδίκαιο. Πρώτος τόμος: Το πρόσωπο*, Αθήνα- Θεσσαλονίκη, εκδ. Σάκκουλας, 2007, σελ. 251

γονιδιακές εκφράσεις στη δομή, καθώς και στη λειτουργία του οργανισμού⁹¹. Η γενετική μηχανική δηλώνει την επιστήμη εκείνη που περιγράφει το σύνολο των τεχνικών διαδικασιών που επιτρέπουν την επέμβαση στα γονίδια, την απομόνωσή τους, τον προσδιορισμό τους, την τροποποίησή τους, τη μεταφορά τους από έναν οργανισμό σε έναν άλλον, αλλά και την έκφρασή τους.

Ως εκ τούτου, δεδομένου ότι οι πληροφορίες σχετικά με γενετικές επιδράσεις στη συμπεριφορά αποκτώνται μέρα με την ημέρα είναι λογικό να αναρωτηθούμε για το αν η αλλαγή συγκεκριμένων χαρακτηριστικών θα είναι το επόμενο βήμα και για τους τρόπους με τους οποίους θα μπορεί αυτή να επιτευχθεί. Οι προαναφερθείσες παρεμβάσεις μπορούν να λάβουν τις ακόλουθες τρεις μορφές: γενετικά, μέσω της επέμβασης στο ανθρώπινο γονιδίωμα, ιατρικά, μέσω της χρήσης και χορήγησης φαρμάκων και περιβαλλοντικά, αλλάζοντας δηλαδή το περιβάλλον του ατόμου. Επιπροσθέτως, μπορούν να πραγματοποιηθούν τόσο πριν από τη γέννηση ενός ανθρώπου, όσο και μετά από αυτή, κατά τη διάρκεια δηλαδή της ζωής του⁹². Τέλος, μία ακόμη διάκριση που αφορά στις συγκεκριμένες επεμβάσεις είναι αυτή της θεραπείας από τη βελτίωση.

Η αλματώδης ανάπτυξη της επιστήμης και της τεχνολογίας σε συνδυασμό με κάποια από τα πορίσματα στα οποία καταλήγει η συμπεριφορική γενετική έφεραν στο προσκήνιο ένα ήδη υπάρχον θέμα, τη βελτίωση του ανθρώπου και τη δημιουργία ενός τέλει απογόνου. Η επιθυμία του ανθρώπου να βελτιώσει τη ζωή του με στόχο τη σωματική αλλά και πνευματική ανάπτυξή του είναι ένα διαχρονικό ζήτημα. Οι ευγονικές πρακτικές άλλωστε πραγματοποιούνταν για τον παραπάνω ακριβώς λόγο. Οι επεμβάσεις που αποσκοπούν στη βελτίωση, αλλά και στη θεραπεία σωματικών εξωτερικών χαρακτηριστικών είναι ένα γεγονός. Οι επεμβάσεις πλαστικής χειρουργικής τόσο για θεραπευτικούς, όσο και για αισθητικούς λόγους είναι πρακτικές που βρίσκονται πλέον στην καθημερινότητά μας. Είναι εύλογο ο άνθρωπος, να μη θέλει να βελτιώσει μόνο την εξωτερική εμφάνισή του, αλλά και το εσωτερικό του είναι, τον χαρακτήρα και κατ' επέκταση τη συμπεριφορά του.

⁹¹Βιδάλης Τ., *Βιοδίκαιο. Πρώτος τόμος: Το πρόσωπο*, Αθήνα- Θεσσαλονίκη, εκδ. Σάκκουλας, 2007, σελ. 252

⁹² Nuffield Council on Bioethics, *Genetics and human behaviour: the ethical context*, 2002

5.1. Θεραπεία-βελτίωση

Αναφορικά με τη διηνεκή έρευνα πάνω στον άνθρωπο πιθανολογείται ότι θα υπάρξουν επεμβάσεις που δεν αποσκοπούν μόνο στο να εξασφαλίσουν τη θεραπεία ενός ατόμου, αλλά και τη βελτίωση αυτού. Η χρήση του όρου «βελτίωση» παραπέμπει στην ενίσχυση των φυσιολογικών δυνατοτήτων του οργανισμού, καθώς και στη μέριμνα απομάκρυνσης ασθενειών και συμπεριφορών που ενδεχομένως προσβάλλουν το άτομο στο μέλλον⁹³.

Μια επέμβαση, η οποία διεκδικεί υψίστης σημασίας θέση στο σύνολο των επεμβάσεων που αποβλέπουν στη «βελτίωση», αφορά σε γονίδια. Ουσιαστικά, προς επίρρωση αντοχής του οργανισμού ενός προσώπου ή προς επίρρωση συγκεκριμένων γενετικών προδιαγραφών μελλοντικών προσώπων, απογόνων του προσώπου που καθίσταται δεκτικό στις επεμβάσεις, πραγματοποιούνται επεμβάσεις σε γονίδια.

Λόγω του γεγονότος ότι υπάρχουν διαφορετικά είδη παρέμβασης, υπάρχουν διαφορετικά κίνητρα και σκοποί για την κάθε μια και για αυτό η ηθική αξιολόγηση τους είναι διαφορετική. Οι γενετικές παρεμβάσεις διακρίνονται σε αυτές που αφορούν στη θεραπεία και σε αυτές που αφορούν στη βελτίωση, όπως αναφέρθηκε προηγουμένως. Η διάκριση αναφέρεται στα κίνητρα που οδηγούν στο προσδοκώμενο αποτέλεσμα της παρέμβασης. Οι συμβατικές μορφές θεραπείας στοχεύουν στην αποκατάσταση της υγείας του ασθενούς. Κατ' αναλογία και η γονιδιακή θεραπεία είναι μια παρέμβαση που στοχεύει στη θεραπεία μιας γενετικής κληρονομικής ασθένειας και στην αποκατάσταση των φυσικών και νοητικών λειτουργιών. Αντίθετα, η βελτίωση αποσκοπεί στην ενίσχυση των ήδη υγιή φυσικών και νοητικών λειτουργιών.

Ο τρόπος για να επιτευχθεί διάκριση μεταξύ των παρεμβάσεων που υπολογίζονται ως «θεραπείες» και εκείνων που υπολογίζονται ως «βελτιώσεις» έγκειται στην κατάσταση που πρέπει να αλλάξει. Οι θεραπείες στοχεύουν στη θεραπεία ή την πρόληψη των ασθενειών και των συμπεριφορών με σκοπό την αντιμετώπιση παθολογικών καταστάσεων που θέτουν κάποιον έξω από τα φυσιολογικά όρια, ενώ οι βελτιώσεις στοχεύουν στη βελτίωση των ήδη υγιή

⁹³Βιδάλης Τ., *Βιοδίκαιο. Πρώτος τόμος: Το πρόσωπο*, Αθήνα- Θεσσαλονίκη, εκδ. Σάκκουλας, 2007, σελ. 239

συστημάτων και την προώθηση των ικανοτήτων που εμπίπτουν ήδη εντός των φυσιολογικών ορίων. Η διάκριση αυτή χρησιμοποιείται συχνά για να δικαιολογήσει τη διάκριση, μεταξύ των παρεμβάσεων που αξίζουν τη δημόσια στήριξη και εκείνων που δεν τη χρειάζονται⁹⁴.

Είναι εύλογο συναρτήσει των προηγουμένων οι γονιδιακές θεραπείες να εμφανίζουν λιγότερα προβλήματα όσον αφορά στην ηθική αξιολόγηση και αντιμετώπισή τους από αυτά των βελτιώσεων. Παρόλα αυτά, όταν γίνεται λόγος για χαρακτηριστικά συμπεριφοράς και όχι για ανίατες ασθένειες ή κληρονομικές νόσους, η διάκριση δεν είναι τόσο ξεκάθαρη, δεδομένου ότι τα όρια της φυσιολογικής και μη συμπεριφοράς δεν είναι πάντα αισθητά και κοινώς αποδεκτά από το σύνολο των ανθρώπων. Και οι δύο σκοποί γονιδιακής επέμβασης χρήζουν προβληματισμού και περαιτέρω αξιολόγησης.

5.2. Γενετικός έλεγχος

Προτού αναφερθούμε στις γενετικές παρεμβάσεις που μπορούν να εφαρμοσθούν τόσο πριν από τη γέννηση ενός ατόμου, όσο και κατά τη διάρκεια της ζωής του θα ήταν σκόπιμο να γίνει λόγος για τον τρόπο με τον οποίο δύναται να επιτευχθεί η διάγνωση των πιθανών γενετικών ανωμαλιών, έτσι ώστε η παρέμβαση να έχει λόγο ύπαρξης. Όταν αναφερόμαστε σε θεραπεία αναφερόμαστε υποχρεωτικά και σε διάγνωση. Στην περίπτωση της βελτίωσης ο έλεγχος δεν καθίσταται χρήσιμος.

Η διάγνωση μπορεί να πραγματοποιηθεί μέσω του γενετικού ελέγχου. Ο γενετικός έλεγχος είναι ιδιαίτερα χρήσιμος στον χώρο της ιατρικής και της γενετικής, υπό την έννοια ότι ο φορέας κάποιας ασθένειας ή κάποιας προδιάθεσης θα τύχει της δέουσας ιατρικής φροντίδας και μέριμνας. Η γενετική διάγνωση προσφέρει μια σειρά από πιθανές παρεμβάσεις με σκοπό την αποφυγή ή την ελαχιστοποίηση του κινδύνου⁹⁵. Οι πιο διαδεδομένες τεχνικές που χρησιμοποιούνται για να λάβει χώρα ο γενετικός έλεγχος είναι η προγεννητική γενετική διάγνωση, η προεμφυτευτική γενετική διάγνωση (PGD) και ο γενετικός έλεγχος των γονέων. Οφείλουμε να καταστήσουμε σαφές ότι αυτές οι διαγνώσεις είναι όσες μέχρι τώρα χρησιμοποιούνται για πιθανή διάγνωση γενετικών ανωμαλιών, που σχετίζονται με

⁹⁴ Nuffield Council on Bioethics, *Genetics and human behaviour: the ethical context*, 2002

⁹⁵ *Genetic Testing, Eugenics and Risk*

ασθένειες οι οποίες έχουν γενετική βάση. Στην περίπτωση των γενετικά προκαθορισμένων χαρακτηριστικών συμπεριφοράς υποθέτουμε ότι όταν αυτά ή κάποια από αυτά αποδειχθεί ότι έχουν γενετική βάση θα υφίστανται οι ίδιοι τρόποι ελέγχου. Πολλές άλλωστε δημοφιλείς θεωρίες υποστηρίζουν ότι σταδιακά ο προγεννητικός και ο προεμφυτευτικός έλεγχος θα χρησιμοποιούνται για να επιλέγονται μη ιατρικά χαρακτηριστικά, που δε σχετίζονται με την υγεία.

5.2.1. Προγεννητική γενετική διάγνωση

Η προγεννητική διάγνωση είναι οι γενετικές εξετάσεις αλλά και άλλες ιατρικές εξετάσεις που μπορούν να γίνουν στο έμβryo in vivo, είτε από συνηθισμένη σύλληψη, είτε μετά τη μεταφορά του εμβρύου που έχει δημιουργηθεί in vitro στη μήτρα⁹⁶. Οι συγκεκριμένες εξετάσεις διενεργούνται σε βιολογικό υλικό που συλλέγεται, συνήθως με αμνιοκέντηση ή με παρακέντηση του υποστηρικτικού ιστού του εμβρύου, κατά τα πρώτα στάδια της κυοφορίας⁹⁷. Η ανάλυση του DNA του εμβρύου εντοπίζει μία πιθανή γενετική μετάλλαξη που είναι υπεύθυνη για την ύπαρξη ή την προδιάθεση μίας γενετικής ασθένειας.

5.2.2. Προεμφυτευτική γενετική διάγνωση (PGD)

Η προεμφυτευτική διάγνωση (PGD) είναι ο έλεγχος και η γενετική ανάλυση ενός ή περισσότερων κυττάρων του εμβρύου για τυχόν γενετικές ανωμαλίες ή πληροφορίες στο DNA για προδιάθεση σε γενετικές ασθένειες⁹⁸. Οι προγεννητικές εξετάσεις εφαρμόζονται σε έμβryo in vitro, δηλαδή σε έμβryo που προέκυψε από εξωσωματική γονιμοποίηση, οπότε και ο γενετικός έλεγχος πραγματοποιείται πριν από την εμφύτευση του εμβρύου στη μήτρα της γυναίκας. Ο γενετικός χειρισμός είναι πολύ διαφορετικός από την άμβλωση. Η έκτρωση είναι ένα ζήτημα ζωής ή θανάτου, για να κριθεί αν ένα έμβryo θα ζήσει ή θα πεθάνει. Η γενετική χειραγώγηση είναι ένα ζήτημα να αποφασισθεί ποια ζωή ένα άτομο μπορεί να έχει μέσω της αλλαγής γονιδίων. Είναι ένα θέμα που αφορά στο μέλλον που το έμβryo θα έχει. Η

⁹⁶ Βιδάλης Τ., *Βιοδίκαιο. Πρώτος τόμος: Το πρόσωπο*, Αθήνα- Θεσσαλονίκη, εκδ. Σάκκουλας, 2007, σελ. 222

⁹⁷ Βιδάλης Τ., *Βιοδίκαιο. Πρώτος τόμος: Το πρόσωπο*, Αθήνα- Θεσσαλονίκη, εκδ. Σάκκουλας, 2007, σελ. 222

⁹⁸ Βιδάλης Τ., *Βιοδίκαιο. Πρώτος τόμος: Το πρόσωπο*, Αθήνα- Θεσσαλονίκη, εκδ. Σάκκουλας, 2007, σελ. 226

προεμφυτευτική γενετική διάγνωση (PGD) είναι μεταξύ αυτών των δύο, επιτρέποντας την επιλογή των εμβρύων, τα οποία συγκεντρώνουν όλα τα απαραίτητα χαρακτηριστικά, και, έτσι θα πρέπει να εμφυτεύονται⁹⁹.

5.2.3. Γενετικός έλεγχος των γονέων

Ο γενετικός έλεγχος των γονέων είναι οι γενετικές εξετάσεις που πραγματοποιούν οι υποψήφιοι γονείς με σκοπό να ενημερωθούν αν είναι φορείς κάποιας κληρονομούμενης ασθένειας ή κάποιας προδιάθεσης σε νοητική ή συμπεριφορική διαταραχή.

5.3. Παρεμβάσεις σχετικές με τη γενετική μηχανική

5.3.1 Γενετικές παρεμβάσεις

Οι γενετικές παρεμβάσεις διακρίνονται σε δύο τύπους, ανάλογα με τα κύτταρα του σώματος στο οποίο εφαρμόζονται. Ο πρώτος τύπος είναι η σωματική γονιδιακή θεραπεία και είναι η διαδικασία αλλαγής του γονοτύπου ενός ατόμου τροποποιώντας το DNA στα κύτταρα του σώματός του. Αυτό το είδος της θεραπείας μελετάται ως πιθανή θεραπεία για γενετικές διαταραχές, όπως η αιμοφιλία και η κυστική ίνωση. Ο στόχος είναι να αντικαταστήσει στα σχετικά μέρη του σώματος, το μεταλλαγμένο DNA που προκαλεί την ασθένεια¹⁰⁰. Αυτού του είδους η θεραπεία είναι απίθανο να περάσει στις επόμενες γενεές, επηρεάζοντας μόνο τα χαρακτηριστικά του ανθρώπου, στον οποίο εφαρμόζεται η παρέμβαση.

Ο δεύτερος τύπος γονιδιακής θεραπείας αντίθετα, τροποποιεί τα κύτταρα που μεταδίδονται στους απογόνους από τους γονείς και ονομάζεται βλαστική γονιδιακή θεραπεία, άλλως βλαστική γενετική μηχανική. Η συγκεκριμένη θεραπεία δεν τροποποιεί μόνο τα χαρακτηριστικά του ατόμου που έλαβε τη θεραπεία αλλά και τα χαρακτηριστικά των παιδιών του και των μελλοντικών γενεών. Γεγονός που προκαλεί

⁹⁹ Hinman Lawrence M., *Playing God? Part One: The Ethics of Genetic Manipulation*, Phil. 321:Social Ethics, Spring 2009

¹⁰⁰ Nuffield Council on Bioethics, *Genetics and human behaviour: the ethical context*, 2002

έντονο προβληματισμό σχετικά με τα όρια και τις δυνατότητές της, λόγω των συνεπειών σε περίπτωση αποτυχίας, οι οποίες θα διαιωνίζονται, αλλά και των φόβων για αναβίωση ευγονικών πρακτικών και επιλογή συγκεκριμένων χαρακτηριστικών¹⁰¹.

5.3.2. Ιατρικές παρεμβάσεις

Μία άλλη πολύ πιο εφικτή παρέμβαση με την οποία δύναται να επιτευχθεί η τροποποίηση και ο προκαθορισμός της ανθρώπινης συμπεριφοράς είναι η ιατρική παρέμβαση¹⁰². Στο ενδεχόμενο σενάριο που γονίδια καθορίζουν τον τρόπο με τον οποίο συμπεριφερόμαστε, η χορήγηση φαρμάκων φαντάζει η πιο εύκολη μορφή επέμβασης. Άλλωστε, η χρήση αντικαταθλιπτικών φαρμάκων με στόχο τη ρύθμιση και τον έλεγχο της καταθλιπτικής συμπεριφοράς είναι ήδη σε εφαρμογή. Υπάρχουν προβλέψεις ότι θα υπάρξουν φάρμακα για την ενίσχυση της μνήμης, για τη βελτίωση της γνωστικής λειτουργίας, ακόμη και για την αλλαγή της προσωπικότητάς μας

5.3.3. Περιβαλλοντικές παρεμβάσεις

Ο τρίτος τύπος παρέμβασης περιλαμβάνει περιβαλλοντικές στρατηγικές αποσκοπώντας στην αλλαγή της συμπεριφοράς. Υπάρχουν ήδη κάποια παραδείγματα τέτοιων παρεμβάσεων. Είναι δεδομένο ότι η βελτίωση της διατροφής και του βιοτικού επιπέδου των παιδιών επιφέρει βελτίωση στον δείκτη νοημοσύνης τους¹⁰³. Ο υποσιτισμός, μαζί με άλλους περιβαλλοντικούς παράγοντες που συνδέονται με τη φτώχεια μπορεί να επιβραδύνει τη σωματική ανάπτυξη, την ανάπτυξη του εγκεφάλου και τη γνωστική λειτουργία¹⁰⁴. Υπάρχουν επίσης ενδείξεις ότι η έκθεση σε χημικές ουσίες, όπως ο μόλυβδος μπορεί να επηρεάσει αρνητικά τα χαρακτηριστικά της συμπεριφοράς¹⁰⁵.

¹⁰¹Κριάρη-Κατράνη Ι., *Βιοϊατρικές εξελίξεις και Συνταγματικό Δίκαιο*, Εκδόσεις Σάκκουλα, Θεσσαλονίκη, 1994, σελ. 173

¹⁰²Nuffield Council on Bioethics, *Genetics and human behaviour: the ethical context*, 2002

¹⁰³Center on Hunger, Poverty and Nutrition Policy, *Statement on The Link between Nutrition and Cognitive Development in Children*, Medford, MA: Tufts University School of Nutrition, 1994.

¹⁰⁴Center on Hunger, Poverty and Nutrition Policy, *Statement on The Link between Nutrition and Cognitive Development in Children*, Medford, MA: Tufts University School of Nutrition, 1994

¹⁰⁵Nuffield Council on Bioethics, *Genetics and human behaviour: the ethical context*, 2002

5.4. Ηθικά διλήμματα σχετικά με τη γενετική μηχανική

Στο άκουσμα φράσεων «μία νέα επιστημονική ανακάλυψη ήρθε στο φως», «βρέθηκε το φάρμακο κατά του...», «νέα θεραπεία ανακαλύφθηκε για...», μία ελπίδα γεννιέται μέσα στον άνθρωπο. Η ελπίδα για θεραπεία, η ελπίδα για υγεία, η ελπίδα για ζωή. Αλλά όπως όλα τα γεγονότα μετά την πρώτη χαρά που σου προσφέρουν, σου γεννούν και έναν προβληματισμό, πως, με ποιον τρόπο, κάτω από ποιες συνθήκες. Και ο προβληματισμός αυτός φέρνει μαζί του το φόβο, το φόβο για το καινούριο, το άγνωστο, το φόβο ίσως για την ελπίδα που έχουν προκαλέσει. Με τον ίδιο τρόπο οι νέες εξελίξεις στο χώρο της Γενετικής δημιουργούν ελπίδες αλλά παράλληλα προκαλούν φοβίες, γεννώνται με αυτόν τον τρόπο τα ηθικά διλήμματα.

Οι ανακαλύψεις στο χώρο της Γενετικής και της Βιολογίας ξεπερνούν κάθε ανθρώπινη προσδοκία και συχνά φέρνουν τον άνθρωπο αντιμέτωπο με τον ίδιο του τον εαυτό και τα δικά του επιτεύγματα. Η σύγχρονη επιστημονική έρευνα δημιουργεί συνεχώς διλήμματα και ηθικούς προβληματισμούς, αφού τα νέα δεδομένα που σχετίζονται με τη ζωή του ανθρώπου, τη δομή του, την εξέλιξή του και το τέλος του, θέτουν υπό αμφισβήτηση όλες τις μέχρι πρόσφατα δεδομένες αντιλήψεις και αρχές.

Πέραν των διλημάτων που προκύπτουν από τη γενετική βάση της ανθρώπινης συμπεριφοράς και σχετίζονται με την ελεύθερη βούληση, την ηθική και νομική ευθύνη και την αξιολόγηση της εγκληματικής συμπεριφοράς, έχει προκύψει και το δίλημμα του περιορισμού της αυτονομίας του προσώπου. Οι γενετικές πληροφορίες είναι πολύτιμες και μπορούν να αξιοποιηθούν με διάφορους τρόπους τόσο από το ίδιο το πρόσωπο, προβλέποντας το βιολογικό του μέλλον και σχεδιάζοντας κατάλληλα τον τρόπο της ζωής του, όσο και από τρίτους, οι οποίοι είτε βρίσκονται κοντά του είτε επιθυμούν να συνάψουν σχέσεις μαζί του.

Είναι εύλογο να αναρωτηθούμε ποιοι πρέπει να έχουν πρόσβαση σε αυτές τις πληροφορίες. Εκτός από τα πρόσωπα τα οποία αφορούν θα μπορούν εργοδότες, εκπαιδευτικά ιδρύματα ή ασφαλιστές να πληροφορηθούν αυτές τις ευαίσθητες και προσωπικές γνώσεις; Μπορεί το γενετικό προφίλ κάποιου να επηρεάσει τις πιθανότητες του να μορφωθεί, να εργασθεί ή και να ασφαλιστεί; Σύμφωνα με τις

προβλέψεις της ελληνικής νομοθεσίας, οι γενετικές πληροφορίες εντάσσονται στην κατηγορία των «ευαίσθητων προσωπικών δεδομένων»¹⁰⁶.

Επιπλέον, σε αντίθεση με άλλες ιατρικές εξετάσεις, το γενετικό προφίλ αποκαλύπτει πληροφορίες που αφορούν και στα συγγενικά πρόσωπα του εξεταζομένου. Οι συγγενείς έχουν το δικαίωμα να γνωρίζουν ή να μην γνωρίζουν τη γενετική διάγνωση; Υπάρχει το ενδεχόμενο να επιλέξει κάποιος ή κάποια αντίστοιχα τον ή την σύντροφό του ελέγχοντας τα γονίδια του; Πώς είναι δυνατόν να διακριθεί η "καλή" από την "κακή" χρήση της γονιδιακής θεραπείας; Ποιος θα είναι αυτός που θα αποφασίζει ποια χαρακτηριστικά είναι φυσιολογικά και ποια συνιστούν σε αναπηρία ή διαταραχή; Το υψηλό κόστος της γονιδιακής θεραπείας θα οδηγήσει στο να είναι αυτή διαθέσιμη μόνο για τους πλούσιους; Αν το κόστος της γονιδιακής θεραπείας είναι υψηλό ενδέχεται οι γονείς να νιώσουν υπεύθυνοι και ένοχοι που δε θα μπορούν να την προσφέρουν στα παιδιά τους; Θα μπορούσε η ευρεία χρήση της γονιδιακής θεραπείας να κάνει την κοινωνία λιγότερο δεκτική σε ανθρώπους που είναι διαφορετικοί; Θα πρέπει οι άνθρωποι να μπορούν να χρησιμοποιούν τη γονιδιακή θεραπεία για την ενίσχυση βασικών ανθρώπινων χαρακτηριστικών, όπως την ευφυΐα, την εξωστρέφεια, την αθλητική ικανότητα και άλλα παρόμοια χαρακτηριστικά; Πώς θα κρίνουμε ποια γονιδιακή επέμβαση αποσκοπεί στη θεραπεία και ποια στη βελτίωση; Δύνανται κυβερνήσεις να χρησιμοποιήσουν αυτές τις εφαρμογές εξυπηρετώντας ιδιοτελή συμφέροντα; Ποια πρέπει να είναι τα κίνητρα των εμπλεκόμενων τρίτων προσώπων; Όλα τα παραπάνω είναι κάποια από τα πολλά ερωτήματα που ανακύπτουν αναφορικά με τη γενετική μηχανική, τη χρήση και τις μεθόδους της.

5.4.1. Η εμπλοκή του τρίτου προσώπου

Η υποχρεωτική εμπλοκή ενός τρίτου προσώπου είναι ένα από τα εξέχουσας σημασίας διλήμματα που άπτονται του χώρου της Βιοηθικής. Η διενέργεια της ευθανασίας, η άμβλωση και η παρένθετη μητρότητα άλλωστε είναι κάποιες από τις πρακτικές που έχουν ως βασική πηγή προβληματισμού τους, τόσο ως προς την ηθική, όσο και ως προς τη νομική δικαίωσή τους την προαναφερθείσα εμπλοκή. Αντίστοιχα, και στο χώρο της γενετικής και συγκεκριμένα όταν αναφερόμαστε σε γενετικές

¹⁰⁶ Άρθρο 2 (α) και (γ) του ν. 2472/1997: σχετικά με την προστασία των προσωπικών δεδομένων

παρεμβάσεις με σκοπό τόσο τη θεραπεία, όσο και τη βελτίωση της ανθρώπινης συμπεριφοράς η εμπλοκή ενός τρίτου προσώπου φαντάζει από πιθανή έως αναγκαία. Το τρίτο πρόσωπο στη συγκεκριμένη πρακτική ενδέχεται να έχει δύο κυρίως μορφές, αυτή του φυσικού και αυτή του νομικού προσώπου. Φυσικό πρόσωπο μπορεί να είναι είτε ο γενετιστής, ο υπεύθυνος του γενετικού χειρισμού, αλλά και οι γονείς, όταν η επέμβαση αφορά σε παιδιά. Νομικά πρόσωπα δύνανται να είναι κυβερνήσεις, επαγγελματικές οργανώσεις και εταιρείες. Τα ερωτήματα που ανακύπτουν δεν είναι όμοια με των άλλων πρακτικών, γιατί σε αυτή την περίπτωση δεν έχουμε να κάνουμε με ένα θέμα ζωής ή θανάτου. Παρόλα αυτά, οφείλουμε να αναρωτηθούμε για τα κίνητρα αυτών των «προσώπων» και τους πιθανούς τους στόχους.

Στα ανωτέρω προβλήματα δύνανται να απαντήσουν οι υποστηρικτές του γενετικού χειρισμού μέσω της ηθικής θεωρίας της κατηγορικής προσταγής, που εισήγαγε ο γερμανός φιλόσοφος Immanuel Kant. Σύμφωνα με την παραπάνω θεωρία, ο Kant διατείνεται: «πράττε έτσι, ώστε η ρυθμιστική αρχή της βούλησής σου να μπορεί, συγχρόνως, να καταστεί καθολικός νόμος»¹⁰⁷. Από την αρχή αυτή απορρέει, ως δευτερεύουσα διατύπωση, η αντίληψη ότι οφείλουμε να αντιμετωπίζουμε το συνάνθρωπό μας ως σκοπό και ποτέ ως μέσο¹⁰⁸. Η στάση δηλαδή απέναντι στους συνανθρώπους μας είναι ηθικά δικαιώσιμη, όταν δεν αποτελεί μοχλό επίτευξης προσωπικών επιδιώξεων ανεξαρτήτων από τη συμπαθητική στάση απέναντί τους¹⁰⁹. Αυτός δηλαδή που επεμβαίνει ή παίρνει την απόφαση για επέμβαση στο ανθρώπινο γονιδίωμα ενός τρίτου οφείλει να προσεγγίζει τον άνθρωπο ως σκοπό, αποσκοπώντας και μόνο στη θεραπεία ή τη βελτίωσή του, χωρίς να λανθάνει στην πράξη του κάποιος προσωπικός στόχος ή κάποιο κίνητρο διάφορο της συμπάθειας για το συνάνθρωπό του. Η αγάπη και ο σεβασμός για τον συνάνθρωπο είναι ο αυτοσκοπός.

Αναφορικά με τον «ασθενή», υποβάλλεται το ανησυχητικό ερώτημα κατά πόσο, με τη συμβολή μιας αναπόφευκτης και ιδιαίτερα ολέθριας μετατροπής του, ο ίδιος καθίσταται αντικείμενο διαθέσιμο όχι για θεραπεία, αλλά για πειραματισμό. Συνεπώς, ενώ για πρώτη φορά στο ρου της ιστορίας του ο άνθρωπος δύναται να προβεί σε γενετική επέμβαση, προσθέτοντας επιθυμητά χαρακτηριστικά ή αφαιρώντας προβληματικά γονίδια, όχι μόνο σε απλούς προκαρυωτικούς

¹⁰⁷ Πελεγρίνης Θ., *Ηθική Φιλοσοφία*, Ελληνικά Γράμματα, Αθήνα, 1997, σελ. 81.

¹⁰⁸ Πρωτοπαπαδάκης Ε., *Η Ευθανασία απέναντι στη σύγχρονη Βιοηθική*, εκδόσεις Αντ. Ν. Σάκκουλα, Αθήνα, 2003, σελ. 98.

¹⁰⁹ Πρωτοπαπαδάκης Ε., *Η Ευθανασία απέναντι στη σύγχρονη Βιοηθική*, εκδόσεις Αντ. Ν. Σάκκουλα, Αθήνα, 2003, σελ. 98.

μονοκύτταρους οργανισμούς, αλλά ακόμη και στο ίδιο του το είδος, ό,τι εφαρμόζει η γενετική μηχανική εγκυμονεί επικίνδυνες συνέπειες για τον ίδιο του τον οργανισμό. Στη συγκεκριμένη περίπτωση ίσως η «λύση» μπορεί να εντοπισθεί στην ηθική υποχρέωση σύμφωνα με τον Kant. Σύμφωνα με την ανωτέρω αντίληψη, οι υποχρεώσεις πηγάζουν αποκλειστικά μόνο από τη βούλησή μας, η οποία, ακολουθώντας το φυσικό της σκοπό, είναι ο καθολικός νομοθέτης της ανθρωπότητας και όχι από το καθήκον του γιατρού, το οποίο ουσιαστικά ακολουθεί κατά πόδας την ηθική του υποχρέωση, για να την πραγματώνει¹¹⁰. Συνεπώς, ο ιατρός καταξιώνεται ηθικά με το να μην επιλέξει να γίνει συνένοχος σε μια τέτοια απόφαση.

Ο όρος «καθήκον», σύμφωνα με τον Kant, σημαίνει κάτι που πρέπει να το κάνουμε ανεξάρτητα από τις προσωπικές μας επιλογές και επιθυμίες, ενώ η υποχρέωση κάτι που πρέπει να γίνει επειδή εμείς το επιλέξαμε και είναι λογικό να υποστούμε τις συνέπειες των επιλογών μας. Η υποχρέωση, όπως προκύπτει έχει εν σχέσει προς το καθήκον πρωτεύουσα ηθική σημασία, αφού «υποχρέωση είναι η αναγκαιότητα μιας ελεύθερης πράξης κάτω από την κατηγορική προσταγή του λόγου», ενώ «καθήκον είναι η πράξη για την οποία δεσμεύεται κάποιος»¹¹¹. Η υποχρέωση που πηγάζει από το εσωτερικό «είναι» του διενεργούντος ή του εμπλεκόμενου προσώπου απαντά στην ανωτέρω παρεμβολή.

¹¹⁰ Kant I., *Τα θεμέλια της Μεταφυσικής των ηθών*, εκδ. Δωδώνη, Αθήνα, 1984, σελ. 84.

¹¹¹ Kant στο Πανταζάκος Π., *Καθήκον και υποχρέωση κατά τον Ιμ. Kant*, (ανάτυπο από την «επιστημονική επετηρίδα της Φιλοσοφικής Σχολής του Πανεπιστημίου Αθηνών» τομ. ΑΗ') Αθήνα, 2007.

5.5. Επιχειρήματα υπέρ του γενετικού χειρισμού

5.5.1. Το ωφελμιστικό επιχείρημα

Σύμφωνα με την ηθική θεωρία του ωφελμισμού μια πράξη κρίνεται ορθή εκ του αποτελέσματος. Οι πράξεις των ανθρώπων λαμβάνουν ηθική αξία, εφόσον αποδειχθεί ότι οι επιπτώσεις τους είναι ωφέλιμες, εάν διαπιστωθεί πως τα αποτελέσματά τους συμβάλλουν στην ευτυχία των ανθρώπων που επηρεάζονται από την εκτέλεσή των εν λόγω πράξεων¹¹². Βασική θέση της διδασκαλίας του ωφελμισμού είναι πως ο σκοπός του «πράττειν» και το αποτέλεσμα του είναι ηθικά, όταν συμφωνούν προς την αρχή: «μεγαλύτερη ευτυχία για το μεγαλύτερο αριθμό ανθρώπων». Ο αντικειμενικός χαρακτήρας της αρχής της θεωρίας του ωφελμισμού υπαγορεύεται από δύο παράγοντες. Ο πρώτος παράγοντας προκύπτει από την παρατήρηση του Mill, εισηγητή της εν λόγω θεωρίας: «εκτός από την ευδαιμονία δεν υπάρχει στην πραγματικότητα τίποτε άλλο που να επιθυμούμε. Η ευδαιμονία είναι ο αποκλειστικός σκοπός της ανθρώπινης πράξης και η προαγωγή αυτής το κριτήριο βάσει του οποίου κρίνεται όλη η ανθρώπινη συμπεριφορά»¹¹³. Η συγκεκριμένη διαπίστωση, όπως εύστοχα παρατηρεί ο κ. Πελεγρίνης, παρότι δε δύναται να αποδειχθεί, δεν επιδέχεται αμφισβήτηση και αμφιβολία. Είναι αυταπόδεικτη¹¹⁴. Ο δεύτερος παράγοντας που καθορίζει την αντικειμενικότητα της ανωτέρω αρχής είναι ο τελολογικός χαρακτήρας της πράξης, η οποία αξιολογείται από το αποτέλεσμα και τις συνέπειες και όχι από το φρόνημα ή την πρόθεση του πράττοντος προσώπου.

Σύμφωνα με το ωφελμιστικό επιχείρημα από την ευδαιμονία του συνόλου εξαρτάται η ατομική ευδαιμονία. Αγαθό και σωστό είναι οτιδήποτε μας προκαλεί ευχαρίστηση και ηδονή, ενώ κακό και ανήθικο είναι ό,τι μας προξενεί λύπη και δυσαρέσκεια. Άλλωστε, σύμφωνα με τους εισηγητές του ωφελμισμού ο άνθρωπος από τη φύση του ρέπει προς την ηδονή και το ευχάριστο και αποφεύγει τη λύπη και το δυσάρεστο. Κατά τον άγγλο φιλόσοφο και εκπρόσωπο του κοινωνικού δαρβινισμού Χέρμπερτ Σπένσερ, η φύση είναι προικισμένη με μία τάση να

¹¹² Πελεγρίνης Θ. *Ηθική Φιλοσοφία* Ελληνικά Γράμματα, Αθήνα, 1997, σελ. 89

¹¹³ Mill John Stuart, *Utilitarianism*, Longmans, Green, and co. London 1879: chapter IV. Of what sort of proof the principle of utility is susceptible.

¹¹⁴ Πελεγρίνης Θ. *Ηθική Φιλοσοφία* Ελληνικά Γράμματα, Αθήνα, 1997, σελ. 98

απαλλάσσεται από τους αδύναμους και να αφήνει χώρο για τους καλύτερους. Με τον όρο «καλύτερους» δεν εννοεί βέβαια τους ηθικά καλύτερους αλλά τους υγιέστερους και ευφυέστερους.

Η ευγονική θα μπορούσε κάποιος να ισχυριστεί ότι είναι άρρηκτα συνδεδεμένη με τη θεωρία του ωφελιμισμού λόγω του γεγονότος ότι συγκλίνουν ως προς την ηθική διδασκαλία¹¹⁵. Και οι δύο θεωρίες αποσκοπούν στη βελτίωση των ανθρώπων και της κοινωνίας κατ'επέκταση, αδιαφορώντας για τα μέσα τα οποία μετέρχονται. Για παράδειγμα, οι στείρωσεις ή ακόμη και οι ευθανασίες αναπήρων πραγματοποιούνταν με σκοπό τη βελτίωση της κοινωνίας μέσω της απαλλαγής της από το ενδεχόμενο να γεννηθούν περισσότεροι άνθρωποι με κινητικά και διανοητικά προβλήματα. Η αιτιολόγηση ότι αυτοί οι άνθρωποι απορροφούν αρκετά χρήματα από τον κρατικό προϋπολογισμό, ενώ ταυτόχρονα δεν είναι τόσο παραγωγικοί όσο κάποιοι αρτιμελείς, είναι επαρκής για τους υποστηρικτές της ευγονικής και του ωφελιμισμού για να δικαιολογήσει τις καταναγκαστικές στείρωσεις και ευθανασίες. Είναι γεγονός πως άνθρωποι με κινητικά ή διανοητικά προβλήματα αποτελούν βάρος για το περιβάλλον τους αλλά και για τους ίδιους. Επιπλέον, άτομα με τη λεγόμενη αντικοινωνική συμπεριφορά δύναται να προκαλούν φόβο και ανασφάλεια στην κοινωνία και στους συνανθρώπους τους. Αυτά τα άτομα αν είχαμε τη δυνατότητα να τα θεραπεύσουμε δε θα ήταν εύλογο και ωφέλιμο για την κοινωνία να το πράξουμε; Τότε όχι μόνο τα συγκεκριμένα άτομα δε θα αποτελούσαν βάρος, αλλά και η κοινωνία θα ένιωθε ασφαλής, μειώνοντας με αυτόν τον τρόπο την απειλή που ενδεχομένως ένιωθε από αυτά τα άτομα. Η επέμβαση στο ανθρώπινο γονιδίωμα παρέχει τη δυνατότητα της θεραπείας ατόμων που σύμφωνα με το σύνολο των ανθρώπων η συμπεριφορά τους δεν είναι φυσιολογική.

Επιπλέον, αναφορικά με την έρευνα στην ανθρώπινη μοριακή γενετική, για παράδειγμα, οι ωφελιμιστές θα μπορούσαν να υποστηρίξουν ότι το δυνητικό όφελος για την ανακούφιση του ανθρώπινου πόνου αντισταθμίζει τους πιθανούς κινδύνους από το χειρισμό των ανθρώπινων γονιδίων και την εξέλιξη μέσω της βλαστικής παρέμβασης. Οι άνθρωποι σύμφωνα με τους υποστηρικτές του ωφελιμισμού όχι μόνο θα θεραπευτούν από ανίατες νόσους και συμπεριφορικές διαταραχές και θα

¹¹⁵ Hinman Lawrence M., *Playing God? Part One: The Ethics of Genetic Manipulation*, Phil.321: Social Ethics, Spring 2009

βελτιωθούν ως υπάρξεις, αλλά, δεδομένων των παραπάνω, θα γίνουν και πιο ευτυχισμένοι.

5.5.2. Το επιχείρημα της ελευθερίας-η αυτονομία του προσώπου

Σύμφωνα με το συγκεκριμένο επιχείρημα πρόκειται για ένα θέμα της ατομικής ελευθερίας να αποφασίσει για τις γενετικές θεραπείες και βελτιώσεις όποιος επιθυμεί. Το επιχείρημα αυτό στηρίζεται στην ιδέα της ελευθερίας και στο ότι ο καθένας είναι ελεύθερος να διαθέσει τον εαυτό του κατά το δοκούν. Ο άνθρωπος είναι ένα αυτόνομο ον. Με τον όρο αυτονομία οι υποστηρικτές του επιχειρήματος εννοούν τη δυνατότητα του ατόμου να διευθετεί εκείνο όσα τον αφορούν και τον επηρεάζουν, λαμβάνοντας αποφάσεις που το ίδιο θεωρεί σημαντικές για την ύπαρξή του. Μόνο το ίδιο το άτομο είναι σε θέση να επιλέξει ανάμεσα σε διάφορες επιλογές αυτή που θεωρεί καλύτερη για το ίδιο και κανείς δε μπορεί να του στερήσει αυτό το δικαίωμα.

Στην περίπτωση της θεραπείας το άτομο είναι ελεύθερο να επιλέξει αν και κατά πόσον αυτή του είναι απαραίτητη. Αναντίρρητα, η αντίρρηση που προκύπτει είναι ηθικής φύσεως και έγκειται στο γεγονός πως η ενίσχυση των ικανοτήτων ενός προσώπου αποτελεί προϊόν ανθρώπινης δραστηριότητας, κάτι το οποίο πιθανόν να μην οριοθετείται¹¹⁶. Μολονότι το ενδιαφέρον της βελτίωσης δεν εστιάζεται στην προστασία της υγείας, εν τούτοις αυτή δικαιώνεται στο όνομα της «βιολογικής αυτονομίας». Άλλωστε, το πρόσωπο, στο οποίο εφαρμόζεται, αποφασίζει αυτόβουλα το πώς θα εξετάσει πολύ προσεκτικά, συνυπολογίζοντας όλα τα στοιχεία και τα δεδομένα, τις επιλογές της προστασίας και της βελτίωσης. Αναμφίβολα, ακόμη και στην περίπτωση που η χορήγηση φαρμακευτικών σκευασμάτων επιφέρει διάφορες, θετικές ή αρνητικές, επιπτώσεις στη διαμόρφωση της προσωπικότητας, αναγνωρίζεται στο άτομο το δικαίωμα είτε να συνηγορήσει υπέρ αυτών των επιπτώσεων είτε να τις αποδοκιμάσει και κατ' επέκταση να μην επιλέξει την αλλοτρίωση της προσωπικότητάς του¹¹⁷. Κρίνεται άξιο αναφοράς το γεγονός πως, εφ'

¹¹⁶Βιδάλης Γ., *Βιοδίκαιο. Πρώτος τόμος: Το πρόσωπο*, Αθήνα- Θεσσαλονίκη, εκδ. Σάκκουλας, 2007, σελ.241

¹¹⁷Βιδάλης Γ., *Βιοδίκαιο. Πρώτος τόμος: Το πρόσωπο*, Αθήνα- Θεσσαλονίκη, εκδ. Σάκκουλας, 2007, σελ.242

όσον στη βελτίωση αναμειγνύονται τρίτα πρόσωπα, κρατούσα θέση αξιώνει η αρχή της «συναίνεσης ύστερα από πληροφόρηση»¹¹⁸.

Η απαγόρευση της γενετικής θεραπείας ή βελτίωσης τείνει να ταυτίζεται με την ιδέα του πατερναλισμού, σύμφωνα με την οποία ένας τρίτος αποφασίζει, συμβουλεύει, παραινεί ακόμη και απαγορεύει, προστατεύοντάς μας με αυτόν τον τρόπο από τις επιπτώσεις των επιλογών μας, τις οποίες προφανώς θεωρεί λάθος. Πιο συγκεκριμένα, «ως πατερναλιστική νοείται η συμπεριφορά ενός τρίτου, ο οποίος υιοθετώντας απέναντί μας τη στάση του πατέρα, περιορίζει την ελευθερία μας, προκειμένου να μας προστατεύσει από τις δυσάρεστες συνέπειες των επιλογών μας»¹¹⁹. Όταν το κράτος είναι αυτό που απαγορεύει και αποφασίζει τι είναι ωφέλιμο για τον πολίτη δε γίνεται λόγος για έναν απλό πατερναλισμό αλλά για νομικό πατερναλισμό ή πατερναλισμό στο Δίκαιο, στον οποίο το ρόλο του πατέρα έχει αναλάβει το κράτος υπό την απειλή άσκησης βίας από τα αρμόδια κρατικά όργανα¹²⁰. Όπως ένας πατέρας ενδιαφέρεται για το καλό των παιδιών του και προσπαθεί να τα προστατέψει με κάθε τρόπο, έτσι και το κράτος βλέποντας τους πολίτες του ως ανήλικους και ανώριμους να πάρουν τις σωστές αποφάσεις για τη ζωή τους, αποφασίζει να τους προστατέψει με το νομοθετικό του έργο.

Σύμφωνα με τον Dworkin, έναν σύγχρονο Αμερικάνο φιλόσοφο, για να δράσει κάποιος πατερναλιστικά απέναντι σε κάποιον άλλον πρέπει ο πρώτος να ενεργεί με σκοπό την προστασία του δεύτερου από κάτι κακό ή να τον βοηθήσει να καταφέρει κάτι καλό¹²¹. Σύμφωνα με το τελευταίο αυτό, μία πατερναλιστική συμπεριφορά δεν περιορίζεται μόνο στην προστασία από βλάβες αλλά μπορεί να παρουσιάζει και μία μορφή υποστήριξης. Συνεχίζοντας τον ορισμό που δίνει ο Dworkin στον πατερναλισμό, ο πατερναλιστής πρέπει να πράττει ενάντια στις προτιμήσεις, αξίες ή επιθυμίες ενός προσώπου και τέλος, οι πράξεις του να περιορίζουν την αυτονομία ή την ελευθερία του συγκεκριμένου προσώπου¹²². Ο Dworkin, πιο συγκεκριμένα, δίνει τον παρακάτω ορισμό: «η πατερναλιστική παρέμβαση είναι μία παρέμβαση στην ελευθερία δράσης ενός προσώπου που

¹¹⁸ Βιδάλης Γ., *Βιοδίκαιο. Πρώτος τόμος: Το πρόσωπο*, Αθήνα- Θεσσαλονίκη, εκδ. Σάκκουλας, 2007, σελ.243

¹¹⁹ Συλλογικό έργο (Von der Pfordten Dietmar, Ellscheid Gunter, Neumann Ulfrid, Von Hirsch Andrew), *Ο πατερναλισμός στο Δίκαιο και την Ηθική*, Εκδόσεις Αντ. Ν. Σάκκουλα, Αθήνα-Κομοτηνή, 2010, σελ. 11

¹²⁰ Χατζής Α., *Νομικός Πατερναλισμός, Ορθολογικότητα και Γνωστικοί Περιορισμοί*, 2005

¹²¹ Χατζής Α., *Νομικός Πατερναλισμός, Ορθολογικότητα και Γνωστικοί Περιορισμοί*, 2005

¹²² Χατζής Α., *Νομικός Πατερναλισμός, Ορθολογικότητα και Γνωστικοί Περιορισμοί*, 2005

δικαιολογείται από λόγους που έχουν να κάνουν αποκλειστικά με την ευημερία, το καλό, την ευτυχία, τις ανάγκες, τα συμφέροντα ή τις αξίες του προσώπου που καταπιέζεται¹²³».

Ο Kant στη *Μεταφυσική των Ηθών* εκφράζει με χαρακτηριστικό και ξεκάθαρο τρόπο τη θέση του για την πατερναλιστική συμπεριφορά του κράτους. Πιο συγκεκριμένα, αναφέρει: «Κανείς δε μπορεί να με εξαναγκάσει να ευτυχώ όπως αυτός νομίζει. Αντίθετα, ο καθένας δικαιούται να αναζητά την ευτυχία του με έναν τρόπο, που αυτός ο ίδιος θεωρεί καλύτερο, υπό τη μόνη προϋπόθεση ότι δεν εμποδίζει την ελευθερία των άλλων να επιδιώκουν έναν παρόμοιο σκοπό, μία ελευθερία που μπορεί να συνταιριάζει με την ελευθερία οποιουδήποτε σύμφωνα με έναν πιθανό Καθολικό Νόμο. Μία κυβέρνηση που θα εγκαθιδρύετο επί της αρχής της ευμενούς διάθεσης έναντι λαού, όπως είναι ένας πατέρας έναντι των παιδιών του, δηλαδή μία πατρική κυβέρνηση, όπου δηλαδή οι υπήκοοι αντιμετωπίζονται ως ανήλικα παιδιά, που δε μπορούν να διακρίνουν τι πράγματι τους είναι χρήσιμο ή βλαβερό και είναι υποχρεωμένοι να συμπεριφέρονται μόνο με έναν παθητικό τρόπο, ώστε οφείλουν να είναι ευτυχισμένοι, εξαρτώμενοι από μόνη την κρίση της κεφαλής του κράτους, μία κεφαλή που έχει πράγματι τη βούληση αυτή και την αγαθότητα: μία τέτοια κυβέρνηση θα ήταν ο πιο μεγάλος δυνατός Δεσποτισμός, ένα πολίτευμα που αίρει όλες τις ελευθερίες των υπηκόων, οι οποίοι δεν έχουν πλέον δικαιώματα»¹²⁴. Δε θα μπορούσε να εκφράσει κάποιος άλλος με καλύτερο τρόπο την αντίθεσή του στον κρατικό πατερναλισμό, που περιορίζει την ελευθερία του προσώπου να αναζητήσει την ευτυχία με τρόπο που το ίδιο θεωρεί καλύτερο.

Με βάση την ανωτέρω θέση του Kant, οι Καντιανοί αντιπατερναλιστές θεωρούν ότι «ο πατερναλισμός προσβάλλει όχι μόνο την ηθική αυτονομία, την ελευθερία της επιλογής, το δικαίωμα στην ιδιωτική ζωή και τελικά την ίδια την ελευθερία, αλλά εμποδίζει την ανάπτυξη του αισθήματος της ατομικής ευθύνης»¹²⁵. Οι καντιανοί φιλελεύθεροι δεν ενδιαφέρονται για το πόσο και εάν ο πατερναλισμός μπορεί να αυξήσει την ωφέλεια ή την ευημερία, καθώς, ως θεωρούν οι περισσότεροι, η μεγαλύτερη και απόλυτη αξία είναι η ηθική αυτονομία.

¹²³ Χατζής Α., *Νομικός Πατερναλισμός, Ορθολογικότητα και Γνωστικοί Περιορισμοί*, 2005

¹²⁴ Συλλογικό έργο (Von der Pfordten Dietmar, Ellscheid Gunter, Neumann Ulfrid, Von Hirsch Andrew), *Ο πατερναλισμός στο Δίκαιο και την Ηθική*, Εκδόσεις Αντ. Ν. Σάκκουλα, Αθήνα-Κομοτηνή, 2010, σελ. 63-64

¹²⁵ Χατζής Α., *Νομικός Πατερναλισμός, Ορθολογικότητα και Γνωστικοί Περιορισμοί*, 2005

Πολλοί τείνουν να ταυτίζουν τον πατερναλισμό και τις βάσεις στις οποίες στηρίζεται με τη θεωρία του ωφελιμισμού, η οποία βλέπει μία πράξη ως ηθική, όταν τα αποτελέσματά της συμβάλλουν στην ανθρώπινη ευτυχία. Πάνω σε αυτήν την ταύτιση έρχεται να απαντήσει ο Mill, ένας από τους εισηγητές της θεωρίας του ωφελιμισμού, με ένα απόσπασμα από το βιβλίο του *Περί ελευθερίας*, στο οποίο χαρακτηριστικά αναφέρει «Ο μοναδικός σκοπός χάριν του οποίου νομιμοποιείται το κράτος να περιορίσει την ελευθερία του ατόμου παρά τη θέληση του τελευταίου είναι για να αποτρέψει τη βλάβη σε άλλα άτομα. Δεν νομιμοποιείται όμως το κράτος να περιορίσει την ελευθερία του ατόμου για το δικό του καλό (σωματικό ή ηθικό). Δεν δικαιούται να το υποχρεώσει να κάνει ή να μην κάνει κάτι διότι υποτίθεται πως έτσι θα είναι καλύτερα για αυτό ή διότι θα το κάνει ευτυχέστερο ή γιατί σύμφωνα με κάποιους έτσι είναι πιο σωστό ή πιο σοφό. Το άτομο είναι κυρίαρχο πάνω στον εαυτό του, πάνω στο σώμα του και στο μυαλό του»¹²⁶.

Ο Feinberg οδηγεί τη συζήτηση περί πατερναλισμού στην αυτονομία του προσώπου. Συγκεκριμένα, υποστηρίζει ότι για να είναι μία επιλογή πραγματικά εκούσια και αβίαστη (voluntary choice), θα πρέπει να ισχύουν πέντε προϋποθέσεις:

1. Αυτός που επιλέγει να είναι ικανός να το κάνει, να μην δηλαδή ούτε ανήλικος, ούτε ψυχασθενής, ούτε άτομο μειωμένης διανοητικής ανάπτυξης, κλπ.
2. Η επιλογή να μην είναι το αποτέλεσμα εξαναγκασμού (η επιλογή δεν πρέπει να επιβάλλεται με τη βία).
3. Η επιλογή να μην είναι το αποτέλεσμα πονηρών τεχνασμάτων (π.χ. υπνωτισμού).
4. Η επιλογή να μην προκύπτει από άγνοια ή λανθασμένες εντυπώσεις για τα πραγματικά περιστατικά και τις συνέπειες των εναλλακτικών δυνατοτήτων.
5. Η επιλογή να μην είναι το αποτέλεσμα καταστάσεων που προσωρινά παρεμποδίζουν την ορθή κρίση του (μεγάλη κούραση, δυνατό πάθος, επιρροή ναρκωτικών ή ποτού, σοβαρή έλλειψη χρόνου, κλπ.)¹²⁷.

Όπως προκύπτει, μόνο το ίδιο το άτομο είναι ελεύθερο να διαθέσει τον εαυτό του όπως αυτό επιθυμεί, να επιλέξει τι είναι καλύτερο για αυτό και τι όχι και να διαχειρίζεται τη ζωή του κατά το δοκούν. Κανένας άλλος δε μπορεί να γνωρίζει καλύτερο το συμφέρον ενός ανθρώπου από ότι ο ίδιος ο άνθρωπος και κανένας δεν έχει δικαίωμα να επιλέγει για τη ζωή ενός άλλου ανθρώπου, ακόμη και αν οι

¹²⁶ Mill στο Χατζής Α., «Το πατερναλιστικό ένστικτο», Το Βήμα, 2011

¹²⁷ Feinberg στο Χατζής Α., *Νομικός Πατερναλισμός, Ορθολογικότητα και Γνωστικοί Περιορισμοί*, 2005

προθέσεις και τα κίνητρά του είναι αλτρουιστικά. Αν κανένας λόγος δε συντρέχει ώστε να θεωρήσουμε πως το κράτος έχει ως βραχυπρόθεσμο στόχο να ελέγξει τη συμπεριφορά των ανθρώπων και μακροπρόθεσμο τη δημιουργία ανθρώπων με συγκεκριμένες και κατά αυτό επιθυμητές μορφές συμπεριφοράς, εναπόκειται στην ηθική αυτονομία του καθενός να αποφασίσει και να πράξει.

5.6. Επιχειρήματα κατά του γενετικού χειρισμού

5.6.1. Το επιχείρημα της ασφάλειας

Είναι γεγονός ότι τη δεδομένη χρονική στιγμή ο γενετικός χειρισμός είτε αναφερόμενοι σε θεραπεία είτε σε βελτίωση είναι πάρα πολύ επικίνδυνος διότι δε γνωρίζουμε αρκετά για να τον πράξουμε με ασφάλεια. Υπάρχουν πολλά που προς το παρόν δεν καταλαβαίνουμε και δε μπορούμε να αντιληφθούμε για τα ανθρώπινα γονίδια: πως αυτά λειτουργούν, ποια σχέση υφίσταται μεταξύ τους, τι αλληλεπίδραση ενδέχεται να προκύψει. Η αλλαγή των γονιδίων είναι πολύ πιθανόν να οδηγήσει σε αλλαγές που όχι μόνο δεν περιμένουμε, αλλά δυνητικά μπορούν να οδηγήσουν σε μη αναστρέψιμα και καταστρεπτικά αποτελέσματα.

Ο κίνδυνος που ελλοχεύει είναι τόσο πιθανός, όσο πιθανή είναι αυτή τη στιγμή η επιλογή συγκεκριμένων χαρακτηριστικών. Από τη στιγμή που δε γνωρίζουμε πως κάποια γονίδια επιδρούν και επηρεάζουν τη συμπεριφορά ενός προσώπου και πως μπορούμε να επέμβουμε έτσι ώστε να κατευθύνουμε αυτή τη συμπεριφορά, δε δυνάμεθα να γνωρίζουμε και τους κινδύνους που ενδέχεται να προκύψουν.

Σύμφωνα με την επιτροπή για την ηθική της γονιδιακής θεραπείας, υπάρχουν πολλοί τρόποι κατά τους οποίους η γονιδιακή θεραπεία δύναται να διακυβεύσει την ασφάλεια¹²⁸. Αυτοί δύναται να περιλαμβάνουν λάθη στην εισαγωγή του γονιδίου προς διόρθωση, την πιθανότητα έκφρασης του γονιδίου σε λάθος τόπο ή σε λανθασμένη χρονική στιγμή, την πιθανότητα εισαγωγής γονιδίου, το οποίο θα μπορούσε να προκαλέσει μια νέα μετάλλαξη ή γενετική ασθένεια, καθώς και τη δυνατότητα μετακίνησης του «διορθωμένου γονιδίου» από τη θέση-στόχο στο σώμα, επηρεάζοντας με αυτόν τον τρόπο άλλα κύτταρα¹²⁹. Έχει, επιπλέον, υποστηριχθεί ότι κατά τον γενετικό χειρισμό και τη γενετική τροποποίηση ενός οργανισμού η ενσωμάτωση ενός γονιδίου από ένα είδος οργανισμού στο γονιδίωμα του υπό τροποποίηση οργανισμού γίνεται κατά μία έννοια συμπτωματικά, και, κατά συνέπεια,

¹²⁸ Committee on the Ethics of Gene Therapy (Chairman: Clothier, C.), 1992

¹²⁹ Committee on the Ethics of Gene Therapy (Chairman: Clothier, C.), 1992

είναι σε μεγάλο βαθμό άγνωστη η αλληλεπίδρασή του με τα άλλα γονίδια του εν λόγω οργανισμού¹³⁰.

Σύμφωνα με το άρθρο 5 της Διακήρυξης για το ανθρώπινο γονιδίωμα και τα ανθρώπινα δικαιώματα της UNESCO: «Έρευνα, θεραπεία ή διάγνωση που επηρεάζει το γονιδίωμα ενός ατόμου πρέπει να πραγματοποιείται μόνο μετά από αυστηρή και προηγούμενη εκτίμηση των δυνητικών κινδύνων και οφελών που σχετίζονται με αυτά και σύμφωνα με οποιαδήποτε άλλη απαίτηση του εθνικού δικαίου»¹³¹.

Επιπλέον, η βλαστική γονιδιακή θεραπεία θέτει συγκεκριμένα ζητήματα που αφορούν την ασφάλεια, επειδή οι επιπτώσεις της συγκεκριμένης θεραπείας φτάνουν μακριά στο μέλλον και κυρίως στους απογόνους και δε μπορούν εύκολα να προβλεφθούν¹³². Είναι οπότε πιθανό αυτές οι μεταβολές να περάσουν στις μελλοντικές γενεές, οδηγώντας σε καταστροφικά αποτελέσματα. Επιπροσθέτως, προηγείται χρονικά της επιτυχίας της θεραπείας και της βελτίωσης εκτεταμένο στάδιο πειραματισμού επί ανθρώπινων εμβρύων με αποτελέσματα που δε δυνάμεθα να τα υπολογίσουμε, στα οποία ελλοχεύουν κίνδυνοι για τα ίδια και τους απογόνους τους¹³³. Τέλος, το ενδεχόμενο του μη αναστρέψιμου χαρακτήρα της παρέμβασης θέτει υπό αμφισβήτηση κάθε τροποποίηση και επέμβαση στο ανθρώπινο γονιδίωμα¹³⁴.

Στο Ηνωμένο Βασίλειο παρακολουθούνται από τη Συμβουλευτική Επιτροπή για τη γονιδιακή θεραπεία «Gene Therapy Advisory Committee (GTAC)» όλες οι αιτήσεις για την εκτέλεση γονιδιακών θεραπειών σε ανθρώπους¹³⁵. Συμπερασματικά, θα ήταν σκόπιμο, λαμβάνοντας υπ' όψιν τους κινδύνους που ενυπάρχουν στη γονιδιακή θεραπεία και βελτίωση, να δίδεται μεγάλη προσοχή στο ενδεχόμενο εφαρμογής της σε χαρακτηριστικά που δε θα επιφέρουν σοβαρές επιπτώσεις στην υγεία. Συνίσταται, επομένως, η GTAC και άλλοι παρόμοιοι φορείς να θέσουν κατευθυντήριες γραμμές για την έρευνα στη γονιδιακή θεραπεία για τα χαρακτηριστικά της συμπεριφοράς πριν η εν λόγω έρευνα πραγματοποιηθεί.

¹³⁰ Committee on the Ethics of Gene Therapy (Chairman: Clothier, C.), 1992

¹³¹ United Nations Educational, Scientific and Cultural Organization, *Universal Declaration on the Human Genome and Human Rights*, November 1997: «Research, treatment or diagnosis affecting an individual's genome shall be undertaken only after rigorous and prior assessment of the potential risks and benefits pertaining thereto and in accordance with any other requirement of national law»

¹³² Nuffield Council on Bioethics, *Genetics and human behaviour: the ethical context*, 2002

¹³³ Κριάρη-Κατράνη Ι., *Βιοϊατρικές εξελίξεις και Συνταγματικό Δίκαιο*, Εκδόσεις Σάκκουλα, Θεσσαλονίκη, 1994

¹³⁴ Nuffield Council on Bioethics, *Genetics and human behaviour: the ethical context*, 2002

¹³⁵ Nuffield Council on Bioethics, *Genetics and human behaviour: the ethical context*, 2002

Αν, κατά συνέπεια, δεν παρέχεται αξιόπιστη πληροφόρηση σχετικά με τις θεμελιώδεις πτυχές μίας ανακάλυψης και δε δίδεται προσοχή στον σχολιασμό της εφαρμογής των επιστημονικών αυτών επιτευγμάτων, οφείλουμε να είμαστε επιφυλακτικοί ως προς αυτή. Επιπλέον, είναι πολύ σημαντικό να μην αδιαφορήσουμε, κρίνοντας τόσο ότι δε μας αφορά, αφού δε μας επηρεάζει ως πρόσωπα άμεσα ενδιαφερόμενα τη δεδομένη χρονική στιγμή, όσο και ότι είναι ένα θέμα με το οποίο ενδέχεται να έρθουμε αντιμέτωποι στο μέλλον, οπότε δεν υφίσταται λόγος να συζητηθεί επί του παρόντος.

5.6.2. Το επιχείρημα της ολισθηρής πλαγιάς

Ένα από τα πιο σημαντικά διλήμματα όσον αφορά την ηθική (αλλά και νομική) δικαίωση μιας πρακτικής είναι οι συνέπειες που συνεπάγεται για το σύνολο των ανθρώπων η καθιέρωσή της. Η εξέταση δηλαδή της ωφέλειας που θα προκύψει από μια επιλογή έχει επικρατήσει να θεωρείται στις μέρες μας το πλέον κατάλληλο φίλτρο για την ηθική αξιολόγηση της εν λόγω επιλογής¹³⁶. Η εξέταση της ωφέλειας που μπορεί να προσφέρει στο κοινωνικό σύνολο η καθιέρωση των γενετικών παρεμβάσεων είναι αυτή που μας οδηγεί στην ηθική αποδοχή ή απόρριψή τους. Η ανωτέρω εξέταση πηγάζει από την ηθική θεωρία του ωφελιμισμού, βάσει του οποίου μια πράξη είναι ορθή στο βαθμό που αυξάνει την περισσότερη ευτυχία για το μεγαλύτερο αριθμό ανθρώπων ή στο βαθμό που προξενεί όσο το δυνατόν λιγότερη δυστυχία για όσο το δυνατόν λιγότερους ανθρώπους. Μια επιλογή μπορεί και πρέπει να λάβει ηθική αξία ανάλογη με τις συνέπειες που θα προκύψουν από αυτήν. Αυτή είναι η κεντρική διδασκαλία του ωφελιμισμού. Ανάμεσα στις συνέπειες, βέβαια, θα πρέπει να εξετάσουμε και τις ενδεχόμενες αλλά πιθανές, εκτός από τις βέβαιες. Άλλωστε, κατά μια έννοια, οι συνέπειες είναι ούτως ή άλλως μόνο πιθανές¹³⁷. Στην προαναφερθείσα θεωρία στηρίζονται τόσο οι υποστηρικτές του γενετικού χειρισμού, υποστηρίζοντας την ωφέλεια που θα υποστεί το σύνολο των ανθρώπων από την υιοθέτησή της, όσο και αυτοί που τον απορρίπτουν. Οι τελευταίοι τονίζουν τις

¹³⁶Πρωτοπαπαδάκης Ε., «Η ολισθηρή πλαγιά αντιμέτωπη με τον εαυτό της», *Ηθική – Περιοδικό Φιλοσοφίας*, τ. 2, Αθήνα, 2006.

¹³⁷Πρωτοπαπαδάκης Ε., «Η ολισθηρή πλαγιά αντιμέτωπη με τον εαυτό της», *Ηθική – Περιοδικό Φιλοσοφίας*, τ. 2, Αθήνα, 2006.

πιθανές ανυπολόγιστες για το κοινωνικό σύνολο επιπτώσεις της ηθικής δικαίωσης των γενετικών επεμβάσεων, οι οποίες δυνητικά μπορεί να αποδειχθούν πολύ μεγαλύτερες από την ωφέλεια που θα προκαλέσει σε συγκεκριμένο αριθμό ανθρώπων. Συγκεκριμένα υποστηρίζουν ότι η ωφέλεια που θα προκύψει από την υιοθέτησή της είναι συγκεκριμένη, ενώ η επικινδυνότητά της είναι δυνητικά απεριόριστη¹³⁸.

Η ολίσθηση σε επικίνδυνες και ακροσφαλείς ατραπούς είναι μία από τις μεγαλύτερες φοβίες απότομη του χώρου της Γενετικής και της Μοριακής βιολογίας και των ανακαλύψεων που σχετίζονται με τις προαναφερθείσες επιστήμες. Σύμφωνα με το επιχείρημα της ολισθηρής πλαγιάς, οι πρακτικές της γενετικής μηχανικής δύναται να οδηγήσουν σε αβέβαια και δυνητικά επισφαλή αποτελέσματα. Φοβίες εκφράζονται για πιθανές καταχρήσεις την εν λόγω πρακτικής, αλλά οι μεγαλύτεροι φόβοι στρέφονται γύρω από την αναβίωση της ευγονικής. Όπως έχει ήδη αναφερθεί, στις αρχές του 20ου αιώνα οι Ναζί προσπάθησαν να ελέγξουν την εξέλιξη της ανθρώπινης φυλής μέσω οργανωμένων προγραμμάτων αναπαραγωγής, στείρωσης και ευθανασίας: ευγονική.

Η ευγονική τη σημερινή εποχή θεωρείται μία επιλήψιμη και κατακριτέα πράξη, η οποία έχει συνδεθεί με το ρατσισμό και τους Ναζί, αποτελώντας μία σκοτεινή φάση στην ιστορία της γενετικής. Όπως μας έχει διδάξει η μέχρι τώρα ιστορία, τα γεγονότα του παρελθόντος προεικονίζουν το παρόν και το μέλλον. Είναι εύλογο λοιπόν να εκφράζονται φόβοι για πιθανή αναβίωση ευγονικών πρακτικών, αφού όπως έχει εκτιμηθεί, τα τελευταία χρόνια του 19ου και τα πρώτα του 20ου η ευγονική δεν είχε στιγματιστεί με αυτόν τον τρόπο¹³⁹. Θεωρήθηκε από πολλούς γνήσια επιστήμη προσφέροντας δυνατότητες για βελτίωση, όχι μόνο στην κοινωνία ως σύνολο, αλλά και σε πολλά άτομα μέσα στην κοινωνία¹⁴⁰. Οπότε, το ενδεχόμενο οι σύγχρονες μέθοδοι στη γενετική να ολισθήσουν και αυτές δεν είναι διόλου απίθανο. Βέβαια την παραπάνω άποψη υπάρχει πιθανότητα να τη χρησιμοποιήσουν και υποστηρικτές του γενετικού χειρισμού, υποστηρίζοντας ότι εξαρτάται από τη χρήση ενός επιτεύγματος αν αυτό θα προβεί προς ωφέλεια ή προς βλάβη της κοινωνίας.

¹³⁸ Πρωτοπαπαδάκης Ε., «Η ολισθηρή πλαγιά αντιμετώπιση με τον εαυτό της», *Ηθική – Περιοδικό Φιλοσοφίας*, τ. 2, Αθήνα, 2006.

¹³⁹ Watson James D. with Andrew Berry , *DNA the secret of life*, New York, 2003

¹⁴⁰ Watson James D. with Andrew Berry , *DNA the secret of life*, New York, 2003

Ποιος όμως μας διαβεβαιώνει πως, εάν αποδεχθούμε ηθικά και νομικά τη γονιδιακή θεραπεία και βελτίωση, η εφαρμογή της δεν θα επεκταθεί εκ νέου σε περιπτώσεις ή πληθυσμιακές ομάδες για τις οποίες καθόλου δεν προορίζεται, όπως χαρακτηριστικά έχει ειπωθεί για την ευθανασία¹⁴¹; Επειδή, κανείς δεν είναι σε θέση να μας πει με ασφάλεια αν οι παραπάνω φοβίες δεν επρόκειτο να συμβούν, ηθικό μας χρέος είναι να απέχουμε τόσο στη σκέψη όσο και στην πρακτική μας από την δυνητικά επικίνδυνη αυτή ηθική επιλογή. Και τούτο διότι η ωφέλεια που θα προκύψει από την υιοθέτησή της είναι συγκεκριμένη, ενώ η επικινδυνότητά της είναι δυνητικά απεριόριστη.

Ένα άλλο παράδειγμα του παρελθόντος στο οποίο ενδέχεται να λοξοδρομήσουμε είναι το σχέδιο του Robert Graham. Ο Robert Graham δημιούργησε τράπεζα σπέρματος, στην οποία διατίθεντο το σπέρμα όσων έχουν πάρει νόμιμα, με απώτερο σκοπό, όπως ο ίδιος είχε εκφράσει, ο χαμηλός δείκτης νοημοσύνης να αντικατασταθεί μέσα σε δύο γενιές από υψηλό δείκτη νοημοσύνης, ελπίζοντας παράλληλα ότι οι άνθρωποι μπορούν να γίνουν πιο ευτυχισμένοι¹⁴². Τέτοιες θέσεις, εκτός από τις ρατσιστικές ιδέες που προβάλλουν, υποτιμώντας άτομα με χαμηλότερο δείκτη ευφυΐας, ενδέχεται να οδηγήσουν στη δημιουργία τραπεζών σπέρματος με δωρητές άτομα με υψηλές διανοητικές ικανότητες, καλλιτεχνικές τάσεις, αλλά και συμπεριφορές που έχουν επαινεθεί και αποτελούν πρότυπο μίμησης. Το πιο ακραίο σενάριο είναι αυτές οι τράπεζες όχι μόνο να προτιμώνται από γυναίκες ή ζευγάρια που δε μπορούν να τεκνοποιήσουν, αλλά και από ζευγάρια που, παρότι δεν έχουν κανένα πρόβλημα, επιθυμούν να γεννήσουν παιδιά με τέτοιες δεξιότητες. Τέλος, δε συντρέχει κανένας λόγος ώστε να θεωρήσουμε ότι όλα τα παραπάνω συνιστούν στην ανθρώπινη ευτυχία.

Επιπροσθέτως, ενώ για πολλούς ανθρώπους η γενετική θεραπεία ανιάτων νόσων και χαρακτηριστικών συμπεριφοράς, που μόνο προβλήματα θα δημιουργούσαν σε έναν άνθρωπο, θα ήταν από θεμιτή μέχρι και απαραίτητη, το ενδεχόμενο της δημιουργίας παιδιών κατά παραγγελία, με βελτιωμένα χαρακτηριστικά και προνομιούχες ιδιότητες, τους προκαλεί φόβο. Η επιλογή βέβαια μιας σειράς χαρακτηριστικών από ένα κατάλογο και η επιλογή του επιθυμητού φαινοτύπου μέσω της απευθείας επέμβασης στο γονιδίωμα ακούγονται τη δεδομένη

¹⁴¹ Πρωτοπαπαδάκης Ε., «Η ολισθηρή πλαγιά αντιμετώπιση με τον εαυτό της», *Ηθική – Περιοδικό Φιλοσοφίας*, τ. 2, Αθήνα, 2006.

¹⁴² Zancanaro Anthony, *Genetic Engineering: The Slippery Slope of Advancement*

χρονική στιγμή ευφάνταστα έως και παράλογα. Το ίδιο όμως πιστεύαμε στις αρχές της δεκαετίας του 1990 για την κλωνοποίηση. Οι επιστημονικές εξελίξεις στη σημερινή κοινωνία συμβαίνουν ραγδαία, πράγμα που σημαίνει ότι η δυνατότητα βαρυσήμαντων εξελίξεων στον τομέα της γενετικής μηχανικής απαιτούν μια ηθική συζήτηση για το θέμα. Η ηθική φιλοσοφία άλλωστε, και συγκεκριμένα, όταν αναφερόμαστε σε βιοατρικές εξελίξεις, η Βιοηθική, δεν εξετάζουν μόνο το σίγουρο αλλά και το πιθανό. Λαμβάνοντας υπ' όψιν τον παραπάνω προβληματισμό, η ενδεχόμενη ηθική δικαίωση της γονιδιακής θεραπείας δεν είναι καθόλου απίθανο να οδηγήσει σταδιακά και στην ηθική δικαίωση της γονιδιακής βελτίωσης, στηριζόμενη στην άποψη «η πρόληψη είναι προτιμότερη από τη θεραπεία». Χρησιμοποιώντας με αυτόν τον τρόπο το επιχείρημα που εκφράζουν οι γιατροί για την έγκυρη και πρόωρη διάγνωση, η βελτίωση να ενταχθεί στην κατηγορία της πρώιμης διάγνωσης και πρόληψης και κατά συνέπεια της «έξυπνης θεραπείας».

Η γενετική μηχανική είναι πολύ πιθανό μεταξύ των άλλων να χρησιμοποιηθεί από τις κυβερνήσεις με σκοπό να υπάρξει ένα έλεγχος της μάζας, με σκοπό μέσω της καθυπόταξης και της κηδεμόνευσης της εσκεμμένα από το κράτος χειραγωγούμενης και κατ' επέκταση άβουλης και άκριτης μάζας. Φοβίες δύνανται να εκφραστούν ώστε να γεννιούνται παιδιά με υψηλές και σωματικές ικανότητες, τα οποία θα χρησιμοποιούνται ως κινητήριιοι μοχλοί επίτευξης κυβερνητικών στόχων. Αυτό αναμφιβόλως εξαρτάται από το ποιος θα χρηστεί υπεύθυνος για την αποτροπή ή την αποδοχή των γενετικών παρεμβάσεων. Τι περιορισμοί, εφόσον υπάρχουν, είναι κατάλληλοι να επιβληθούν όσον αφορά στο γενετικό χειρισμό; Ποιος θα είναι υπεύθυνος για την επιβολή αυτών των περιορισμών; Θα είναι το ίδιο το άτομο, οι επαγγελματικές οργανώσεις ή οι κυβερνήσεις υπεύθυνες να αποφασίσουν πότε και κάτω από ποιες συνθήκες θα μπορούν να εφαρμοστούν οι γενετικές επεμβάσεις¹⁴³; Η πιθανότητα να χρησιμοποιηθεί ο γενετικός χειρισμός από τις κυβερνήσεις ή από τις εταιρείες, βλέποντας τον άνθρωπο ως αντικείμενο οικονομικών συμφερόντων, επίσης, δεν είναι καθόλου ανούσια.

Εν κατακλείδι, η εισαγωγή της δυνητικής επικινδυνότητας στην ηθικό τρόπο σκέψης έχει αποπειραθεί να προσφέρει σημαντικές λύσεις στο χώρο της ηθικής και να αποτρέψει καταστάσεις που δυνητικά μπορεί να αποδειχθούν επιβλαβείς τόσο για τον άνθρωπο, όσο και για την κοινωνία επί συνόλω. Από την άλλη, δεν είναι λίγοι

¹⁴³ Hinman Lawrence M., *Playing God? Part One: The Ethics of Genetic Manipulation*, Phil.321: Social Ethics, Spring 2009

αυτοί που θεωρούν πως αντιλήψεις τέτοιου τύπου συνάδουν με απόψεις των εχθρών της προόδου και της εξέλιξης, στηριζόμενες σε αβάσιμες φοβίες.

Ας υποθέσουμε, πως όλοι οι φόβοι για τη χρήση των γενετικών παρεμβάσεων από το κράτος με αρχικό στόχο τη χειραγώγηση των πολιτών και τελικό τη δημιουργία μίας άκριτης μάζας είναι ένα σενάριο επιστημονικής φαντασίας. Ας υποθέσουμε, επίσης, ότι οι φόβοι αναφορικά με την αναβίωση ευγονικών πρακτικών στερούνται ουσίας και τελικώς αποδεικνύονται λανθασμένοι. Αναρωτιόμαστε τότε, τι θα έχει στερηθεί η ανθρωπότητα, αν το επιχείρημα της δυνητικής επικινδυνότητας αποτελέσει τροχοπέδη κάθε εξέλιξης και κάθε επιστημονικού επιτεύγματος; Δεν είμαστε σε θέση να απαντήσουμε στην παραπάνω ερώτηση γιατί αν δυνάμεθα να προβλέψουμε το μέλλον, θα στερούνταν ύπαρξης κάθε ηθική αξιολόγηση, αφού θα γνωρίζαμε εκ των προτέρων τι θα συμβεί. Το επιχείρημα της ολισθηρής πλαγιάς δεν έχει ως στόχο να αποτρέψει κάθε επιστημονική ανακάλυψη, αλλά να συμβάλλει ώστε αυτή να αποβεί προς ωφέλεια και όχι προς βλάβη, θέτοντας εξ αρχής τα όρια και τις παραμέτρους.

5.6.3. Το επιχείρημα για τον σεβασμό στην αυτονομία των απογόνων

Η επέμβαση που αφορά σε έναν ορισμένο οργανισμό είναι αυτή που απευθύνεται στο DNA «των κοινών διπλοειδών σωματικών κυττάρων», των κυττάρων που περιλαμβάνουν το ολοκληρωτικό γενετικό υλικό των 46 χρωμοσωμάτων, που το γονιδίωμα υπάρχει σε δύο αντίγραφα και που δε λαμβάνουν μέρος στην αναπαραγωγική διαδικασία. Ωστόσο, η επέμβαση που αφορά στους απογόνους είναι αυτή που απευθύνεται στο DNA των γαμετών, των ειδικών κυττάρων που συγχωνεύονται, προκειμένου να γίνει η αμφιγονική αναπαραγωγή του οργανισμού, ή των «διπλοειδών κυττάρων» που παράγουν τα προηγούμενα¹⁴⁴. Η γενετική επέμβαση και ο εκ των προτέρων καθορισμός χαρακτηριστικών σε απογόνους, παραβιάζει την αυτονομία αυτών επιλέγοντας ένα μέλλον για αυτούς, οι οποίοι όμως δεν το έχουν επιλέξει. Η γονιδιακή θεραπεία και βελτίωση συμπεριφορικών χαρακτηριστικών του παιδιού, το οποίο δεν έχει καν προλάβει να εκδηλώσει, αντίκειται στην ελεύθερη βούληση αυτού και στο ηθικό δικαίωμα της αυτόνομης επιλογής.

¹⁴⁴ Βιδάλης Τ., *Βιοδίκαιο. Πρώτος τόμος: Το πρόσωπο*, Αθήνα- Θεσσαλονίκη, εκδ. Σάκκουλας, 2007, σελ. 257

Η Σύμβαση του Οβιέδο, η οποία συντάχθηκε το έτος 1997 από τα κράτη-μέλη του Συμβουλίου της Ευρώπης, αφορά σε «Σύμβαση για την Προστασία των Δικαιωμάτων και της Αξιοπρέπειας του Ανθρώπινου Όντος σε σχέση με τις εφαρμογές της Βιολογίας και της Ιατρικής». Συγκεκριμένα, στο άρθρο 13 προβλέπεται ότι «κάθε επέμβαση που αποσκοπεί στην τροποποίηση του ανθρώπινου γονιδιώματος είναι επιτρεπτή μόνο για προληπτικούς, διαγνωστικούς ή θεραπευτικούς σκοπούς και μόνο εφόσον δεν αποσκοπεί στο να εισαγάγει οποιαδήποτε τροποποίηση στο γονιδίωμα τυχόν απογόνων»¹⁴⁵.

Συνεπώς, βάσει του άρθρου, καθίστανται επιτρεπτές οι επεμβάσεις μόνο όταν αποβλέπουν στο να προστατευθεί η υγεία μέσω της πρόληψης, της διάγνωσης ή της θεραπείας ασθενειών, και απαγορεύονται οι επεμβάσεις που δύνανται να επιδράσουν ποικιλοτρόπως στα γονίδια των απογόνων¹⁴⁶. Χωρίς ιδιαίτερη δυσκολία αντιλαμβάνεται κάποιος πως η περιστολή της Σύμβασης εξηγείται από την αβεβαιότητα που διέπει τον ιδιαίτερο τρόπο με τον οποίο τα γονίδια ενεργοποιούνται και παίζουν τον ρόλο τους στη συνολική οικονομία του οργανισμού.

Η Σύμβαση του Οβιέδο αποδέχεται μόνο τις επεμβάσεις που απευθύνονται στο DNA των σωματικών κυττάρων, με αποτέλεσμα να περικλείει την τροποποίηση του γενετικού υλικού μόνο στον οργανισμό του συγκεκριμένου προσώπου. Αυτή η επιφυλακτική στάση οφείλεται στην ανεπαρκή γνώση περί της λειτουργίας των γονιδίων στον ίδιο τον οργανισμό, πόσο μάλλον στους απογόνους του, για αυτό και επιβάλλεται η προφύλαξη των μελλοντικών προσώπων από αστάθμητες ζημιογόνες επενέργειες¹⁴⁷.

Βάσει της χριστιανικής διδασκαλίας η προεπιλογή και ο εκ των προτέρων καθορισμός των διανοητικών και συμπεριφορικών χαρακτηριστικών, τα οποία ίσως επιβάλλουν οι γονείς στα αγέννητα ακόμη παιδιά τους και στους απογόνους αυτών, χωρίς αυτά να έχουν τη δυνατότητα να αρνηθούν, αποτελούν καταπάτηση της ελευθερίας του ανθρώπινου προσώπου. Όταν μάλιστα η γέννηση του παιδιού γίνεται

¹⁴⁵ Council of Europe, *Convention for the Protection of Human Rights and Dignity of the Human Being with Regard to the Application of Biology and Medicine: Convention on Human Rights and Biomedicine*. ETS No: 164, 1997

¹⁴⁶ Βιδάλης Τ., *Βιοδίκαιο. Πρώτος τόμος: Το πρόσωπο*, Αθήνα- Θεσσαλονίκη, εκδ. Σάκκουλας, 2007, σελ. 256

¹⁴⁷ Βιδάλης Τ., *Βιοδίκαιο. Πρώτος τόμος: Το πρόσωπο*, Αθήνα- Θεσσαλονίκη, εκδ. Σάκκουλας, 2007, σελ. 257

για να ικανοποιηθούν οι επιδιώξεις των γονέων, παραβιάζεται και η αρχή της ανιδιοτελούς αγάπης¹⁴⁸.

Σχετικά με τις περιπτώσεις βελτίωσης των χαρακτηριστικών, παρά τη βεβαιότητα που εικάζεται ως προς το αποτέλεσμα τους, δεν υφίσταται καμία απολύτως βεβαιότητα ως προς την προάσπιση της αυτονομίας, η οποία μάλιστα μπορεί πολύ εύκολα να τεθεί σε κίνδυνο¹⁴⁹. Αναμφίβολα, από τη μια πλευρά, η ιδιαίτερη ευχαρίστηση της αυτονομίας συνάδει με την κοινωνικοποίηση και, από την άλλη πλευρά, εκφράζεται η επιφυλακτική στάση απέναντι στη «θετική ευγονική», στην προσπάθεια πολλαπλασιασμού γενετικά «χαρισματικών» ατόμων¹⁵⁰. Με λίγα λόγια, ο απόγονος αισθάνεται «προϊόν σχεδιασμού», διότι τα χαρακτηριστικά του δεν μπορούν να αποκατασταθούν με πληρότητα κατά το πώς βούλεται¹⁵¹. Συνοψίζοντας, διαπιστώνεται ότι η προστασία της αξίας του κάθε ατόμου αντιμάχεται στη βελτίωση χαρακτηριστικών που δε βρίσκονται σε άμεση συνάρτηση με την αποκατάσταση ή την προφύλαξη της υγείας.

Οι γενετικές παρεμβάσεις που αποσκοπούν στη θεραπεία συμπεριφορικών διαταραχών και στη βελτίωση φυσιολογικών χαρακτηριστικών είναι δυνατόν να χρησιμοποιούν το παιδί ως μέσο για την επίτευξη προσωπικών επιδιώξεων των γονιών του. Η συγκεκριμένη περίπτωση εγείρει εύλογους προβληματισμούς και αυτό διότι απουσιάζει η βούληση του ενδιαφερόμενου κατά τη συγκεκριμένη στιγμή, η οποία αποτελεί αναγκαία προϋπόθεση μιας πράξης που θέλει να είναι και να αποκαλείται ηθική. Ένα από τα θεμελιώδη ζητήματα της ηθικής είναι κατά πόσο η ηθική πράξη ή ακόμη και απραξία είναι αυτόνομη που σημαίνει ότι δεν εξαρτάται από κάποιον άλλον και υπάρχει για αυτή κάποια ευθύνη για εκείνον που πράττει ή ετερόνομη, οπότε το ηθικό πρόσωπο είναι κατά βάθος ανεύθυνο, αφού πράττει σύμφωνα με τη θέληση κάποιου άλλου. Το ηθικό πρόσωπο για να είναι και να αποκαλείται ηθικό οφείλει να χαίρει ελευθερίας. Δε νοείται ως ηθικό το πρόσωπο που η βούλησή του δεν είναι μία ελεύθερη βούληση αλλά ετεροκαθορίζεται και εκπροσωπείται από άλλο πρόσωπο. Η ηθική υποχρέωση, η οποία πηγάζει από την

¹⁴⁸ Κατσιμίγκας Γ., *Η ευγονική υπό το πρίσμα της Ορθόδοξης διδασκαλίας*, Ειδική Συνοδική Επιτροπή επί Ειδικών Ποιμαντικών Θεμάτων και Καταστάσεων (Κανονισμός 135/1999)

¹⁴⁹ Βιδάλης Τ., *Βιοδίκαιο. Πρώτος τόμος: Το πρόσωπο*, Αθήνα- Θεσσαλονίκη, εκδ. Σάκκουλας, 2007, σελ. 258

¹⁵⁰ Βιδάλης Τ., *Βιοδίκαιο. Πρώτος τόμος: Το πρόσωπο*, Αθήνα- Θεσσαλονίκη, εκδ. Σάκκουλας, 2007, σελ. 258

¹⁵¹ Βιδάλης Τ., *Βιοδίκαιο. Πρώτος τόμος: Το πρόσωπο*, Αθήνα- Θεσσαλονίκη, εκδ. Σάκκουλας, 2007, σελ. 259

ελευθερία, δε δύναται να υπαγορευθεί από κάποιο άλλο πρόσωπο και ούτε να έχει κάποιο κίνητρο διάφορο της ατομικής ηθικής βούλησης. Ο ψόγος και ο έπαινος συνοδεύουν μόνο την ελεύθερη πράξη, και η ελεύθερη πράξη δε μπορεί παρά να είναι αποτέλεσμα της αυτόνομης βούλησης¹⁵². Είτε καθαρή είτε εμπειρική είναι η βούληση του ασθενή, κατά τη γνωστή διάκριση του Kant, σημασία έχει να είναι δική του¹⁵³. Από τη στιγμή που το παιδί δεν είναι σε θέση να εκφράσει τη βούλησή του είναι γεγονός ότι χρησιμοποιείται ως μέσον, εξυπηρετώντας έτερες βουλήσεις και συγκεκριμένα των γονιών του.

5.6.4. Το επιχείρημα περί της Ύβρεως

Η προοπτική του γενετικού χειρισμού απασχολεί και τη χριστιανική ηθική. Η αλόγιστη χρήση των επεμβάσεων στο ανθρώπινο γενετικό υλικό φαίνεται να έρχεται σε αντίθεση με τη διδασκαλία της Ορθόδοξης Εκκλησίας για τον άνθρωπο και συγκεκριμένα με τη δημιουργία του ανθρώπου από τον Θεό, την αξία του ανθρωπίνου προσώπου, το συμφυές του σώματος και της ψυχής. Σύμφωνα με τη χριστιανική ηθική, η ζωή είναι δώρο του ενός, του δημιουργού, του Θεού. Η επιστήμη πρέπει να σέβεται την ανθρώπινη ζωή, που ακόμη και στη πιο πρώιμη μορφή της, είναι δώρο Θεού. Οτιδήποτε προσβάλλει την ανθρώπινη ζωή είναι κατακριτέο από την Εκκλησία. Έργο και υποχρέωσή της είναι αυτή τη διδασκαλία της να την καταστήσει γνωστή. Όταν η επιστήμη είναι ανεξέλεγκτη συνήθως οδηγεί σε ολέθρια αποτελέσματα και όχι σε ευεργεσίες.

Σύμφωνα με βασικές θεολογικές θέσεις οι γονιδιακές θεραπείες και βελτιώσεις με διάφορες τεχνικές ενέχουν τον κίνδυνο να προκαλέσουν τους επιστήμονες στο να δημιουργήσουν άτομα με υπερβολικές δυνατότητες και δεξιότητες και πολύ συγκεκριμένες συμπεριφορές. Στην ουσία ο φόβος έγκειται στη δημιουργία ενός υπεράνθρωπου. Όπως προκύπτει, ο κίνδυνος ενός γονιδιακού ρατσισμού και μίας ευγονικής κοινωνίας είναι πάντοτε αναμενόμενος από τέτοιες παρεμβάσεις¹⁵⁴. Βάσει της χριστιανικής ηθικής κάθε προσπάθεια διόρθωσης της

¹⁵²Πρωτοπαπαδάκης Ε., *Η Ευθανασία απέναντι στη σύγχρονη Βιοηθική*, εκδόσεις Αντ. Ν. Σάκκουλα, Αθήνα, 2003, σελ. 84.

¹⁵³Πρωτοπαπαδάκης Ε., *Η Ευθανασία απέναντι στη σύγχρονη Βιοηθική*, εκδόσεις Αντ. Ν. Σάκκουλα, Αθήνα, 2003, σελ. 84.

¹⁵⁴ Μητροπολίτου Ναυπάκτου και Αγίου Βλάσιου Ιεροθέου, *Βιοηθική και Βιοτεχνολογία*, Ιερά Μονή Γενεθλίου της Θεοτόκου (Πελαγίας), 2010, σελ. 243

μορφής της ζωής φανερώνει μη αποδοχή των νόμων του Θεού και επιδίωξη υποβιβασμού του έργου της δημιουργίας του.

Ο ισχυρισμός, επιπλέον, ότι οι άνθρωποι έχουν σφετεριστεί την εξουσία του Θεού και την κυριαρχία πάνω στη ζωή και το θάνατο έχει χρησιμοποιηθεί από τους χριστιανούς αλλά και από άλλους από τα αρχαία χρόνια. Η προαναφερθείσα θέση είναι βέβαια πιο κοντά και έχει εκφραστεί περισσότερο για την αυτοκτονία, την ευθανασία, την άμβλωση αλλά και τη θανατική ποινή, δηλαδή για θέματα που άπτονται της ζωής και του θανάτου. Όπως παρατήρησε, όμως, ο φιλόσοφος David Hume, η κυριαρχία του Θεού δεν παραβιάζεται μόνο όταν υπάρχει ζήτημα ζωής ή θανάτου αλλά και όταν παρατείνεται η ανθρώπινη ζωή πέρα από το φυσικό της μήκος¹⁵⁵. Σύμφωνα δηλαδή με το παραπάνω επιχείρημα δεν αποκλείεται μόνο ο σκόπιμος θάνατος αλλά και η επιμήκυνση της ζωής μέσω των γενετικών παρεμβάσεων, βελτιώνοντάς την.

Άλλωστε, το να επιθυμούμε να γίνουμε κάποιοι άλλοι διαφορετικοί από αυτό που είμαστε ή το να επιδιώκουμε την ολοκλήρωση έξω από τη λογική της θνητής ζωής συνιστά για κάποιους ανθρώπινη αλαζονεία. Επιπλέον, η παρέμβαση και προκαθορισμός της συμπεριφοράς των ανθρώπων συνδέεται με την αποποίηση των κληρονομικών δεδομένων, την αποποίηση της βιολογικής μας ταυτότητας και εν τέλει την αποποίηση των ίδιων μας των εαυτών.

Οι αντιμαχόμενοι του επιχειρήματος δύνανται να προβάλλουν το ίδιο επιχείρημα από την αντίθετη όμως πλευρά. Συγκεκριμένα υποστηρίζουν ότι ούτε ο ίδιος ο Θεός δεν το «παίζει» Θεός¹⁵⁶. Είναι λάθος να πιστεύουμε ότι ο Θεός επεμβαίνει στη φύση ή στα ανθρώπινα γεγονότα με κάποιον τρόπο. Με αυστηρά επιστημονικά κριτήρια, οι ισχυρισμοί της θεϊκής παρέμβασης είναι χωρίς νόημα¹⁵⁷. Η επιστήμη έχει εκτοπίσει αμείλικτα θρησκευτικές εξηγήσεις για τον τρόπο σύμφωνα με τον οποίο λειτουργεί το σύμπαν.

¹⁵⁵ Perry David L., *Genetic Engineering, Natural Law, Human Dignity, Divine Action, and the Problem of Evil* (<http://home.earthlink.net/~davidperry/genengin.htm>)

¹⁵⁶ Perry David L., *Genetic Engineering, Natural Law, Human Dignity, Divine Action, and the Problem of Evil* (<http://home.earthlink.net/~davidperry/genengin.htm>)

¹⁵⁷ Perry David L., *Genetic Engineering, Natural Law, Human Dignity, Divine Action, and the Problem of Evil* (<http://home.earthlink.net/~davidperry/genengin.htm>)

5.6.5 Η θέση της εκκλησίας αναφορικά με τον άνθρωπο και τις γενετικές εξελίξεις

Αναφορικά με τη στάση της Εκκλησίας απέναντι στη διαδικασία της γενετικής θεραπείας και βελτίωσης και συγκεκριμένα του γενετικώς προκαθορισμού της συμπεριφοράς του ανθρώπου, δε λαμβάνεται υπόψιν η γνώμη που ενδέχεται να έχουν σχηματίσει για το θέμα αυτό μερικοί αρχιερείς ή έστω όλοι, αλλά η διδασκαλία της Εκκλησίας, της αλήθειας που κήρυξε ο Ιησούς Χριστός. Από το πιο μικρό πράγμα, σπέρμα και ωάριο, αρχίζει το πιο μεγάλο, ο αθάνατος άνθρωπος και τότε εγκαινιάζεται το αιώνιο, καθώς και υποστασιάζεται το ανύπαρκτο. Ουσιαστικά, το σπέρμα δε συνιστά μόνο τον παράγοντα της διαίωσης του είδους, αλλά κυρίως την έκφραση της εμπιστοσύνης του Θεού προς τον άνθρωπο.

Η Εκκλησία δεν αναγνωρίζει σε κανένα το δικαίωμα να αφαιρεί και να επεμβαίνει πάνω στην ανθρώπινη ζωή, γεγονός που πηγάζει από την αγάπη που δίδαξε ο Χριστός και που διέπει κάθε πτυχή της χριστιανικής πίστης. Ο μόνος που χαρίζει τη ζωή και μπορεί να αποφασίζει για το θάνατο είναι ο ίδιος ο Θεός. Για αυτό και η χριστιανική κοινότητα θεωρούσε και θεωρεί την πράξη αυτή ως εγκληματική, διότι, κατά την ευαγγελική ηθική, κάθε ανθρώπινη ζωή είναι ιερή και απαραβίαστη. Αξίζει να προστεθεί η τέταρτη αρχή της «Διακήρυξης βασικών αρχών βιοηθικής» της Διακοινοβουλευτικής Συνέλευσης Ορθοδοξίας, η οποία συνοψίζεται στη φράση «ο σεβασμός της ανθρώπινης ζωής» και διατείνεται ότι η κάθε ανθρώπινη ύπαρξη είναι άξια σεβασμού από τη στιγμή της σύλληψής της έως την τελευταία της πνοή, διότι πρόκειται για ένα ον μοναδικό, αναντικατάστατο, ανεπανάληπτο, εκ φύσεως αυτεξούσιο, ελεύθερο, στην ουσία και στην προοπτική του ιερό και υπερβατικό. Εν ολίγοις, είναι μια κοινωνική ομάδα με δικαιώματα και υποχρεώσεις¹⁵⁸.

Ουσιαστικά, ο άνθρωπος αποκτά ψυχή, δοσμένη από το Θεό, από τη στιγμή που γονιμοποιείται. Από εκείνη τη στιγμή αρχίζει η πορεία της ψυχοσωματικής τελειοποίησης και όλα τα άλλα στάδια είναι φάσεις του ενός και ανεπανάληπτου γεγονότος του ανθρώπου¹⁵⁹. Όσον αφορά στη σύλληψη, δεν έγκειται στη φύση και στη συνουσία, καθώς ο Θεός ενεργεί και ο άνθρωπος συνεργεί. Συνεπώς, η σύλληψη

¹⁵⁸ Μητροπολίτου Ναυπάκτου και Αγίου Βλάσιου Ιεροθέου, *Βιοηθική και Βιοτεχνολογία*, Ιερά Μονή Γενεθλίου της Θεοτόκου (Πελαγίας), 2010, σελ. 94

¹⁵⁹ Αρχιμ. Νικόλαος Χατζηνικολάου, *Ελεύθεροι από το γονιδίωμα*, Κέντρο Βιοιατρικής Ηθικής και Δεοντολογίας, Εκδόσεις Σταμούλη Α.Ε. σελ. 67

του ανθρώπου και η ένωση της ψυχής με το σώμα αποτελούν ένα μυστήριο¹⁶⁰. Η ψυχή πιστοποιείται από την ταυτότητα ως άτομου, αλλά προπάντων από τη δυνατότητα ως προσώπου και την αιωνιότητα ως προοπτικής. Μέσω της ψυχής ο άνθρωπος θα μεταβεί από το ανθρώπινο ρούχο στο ένδυμα της θεότητας, από το χρόνο στην αιωνιότητα, από τη φθορά στην αφθαρσία, από τη φυσική ομοιότητα με τους γονείς του στην πνευματική ομοίωση με το Θεό. Το δώρο της ζωής σημαδεύει κάτι που δεν πεθαίνει, διότι η αρχή της συμπίπτει με την αρχή της ψυχής.

Είναι άξιον αναφοράς επιπλέον, ότι η ορθόδοξη θεολογία δε δέχεται τη θεωρία περί προεμβρύου, διότι δεν είναι υπέρμαχος της άποψης πως το έμβρυο θεωρείται έμβρυο μετά τις δεκατέσσερις ημέρες, ενώ πριν είναι προέμβρυο¹⁶¹. Αυτό, σύμφωνα με την Εκκλησία, υποστηρίζεται από όσους δεν πιστεύουν στην αιώνια ψυχή του ανθρώπου ούτε μετά τη γέννησή του¹⁶². Αν αποδεχόταν κάτι τέτοιο, θα ήταν σα να ενέκρινε πως πριν τις δεκατέσσερις ημέρες επιτρέπονται κάθε είδους παρεμβάσεις και επεμβάσεις στα έμβρυα, πράγμα που αντίκειται στην πίστη και στην αφοσίωση του κλήρου προς στο Θεό. Αξιοσημείωτο είναι το γεγονός πως στους κόλπους της Εκκλησίας δεν ευσταθεί η διάκριση σε διαμορφωμένο ή αδιαμόρφωτο έμβρυο, διότι ο άνθρωπος αξιώνει σεβασμού από την πρώτη στιγμή της σύλληψής του¹⁶³.

Ένα σημαντικό κείμενο, όπως αυτό του μηνύματος του «Διεθνούς Επιστημονικού Συνεδρίου» του Οικουμενικού Πατριαρχείου, υποστηρίζει ότι η ανθρώπινη ζωή «ἀρχίζει ἐν χρόνῳ καὶ ὀλοκληροῦται εἰς τὴν αἰωνιότητα» και υπενθυμίζει πως ό,τι προσβάλλει τη δημιουργία, η οποία είναι απόδειξη της αγάπης και της ελευθερίας του Θεού, βεβηλώνει το βιβλικό και πατερικό κριτήριο σχετικά με τις ηθικές αλήθειες, διασαλεύει τις σχέσεις μεταξύ των ανθρώπων, περιορίζει το αυτεξούσιο και υποβαθμίζει τη μοναδικότητα της ανθρώπινης ύπαρξης.

Η ασθένεια επίσης δε θεωρείται άσχετη με τον προορισμό του ανθρώπου, αλλά συμβάλλει κι αυτή στην ύπαρξή του, καθορίζοντας τη στάση του απέναντι στη ζωή, ακόμη και σε οντολογικό επίπεδο¹⁶⁴. Η εκκλησιαστική διδασκαλία, σεβόμενη τη

¹⁶⁰ Μητροπολίτου Ναυπάκτου και Αγίου Βλάσιου Ιεροθέου, *Βιοηθική και Βιοτεχνολογία*, Ιερά Μονή Γενεθλίου της Θεοτόκου (Πελαγίας), 2010, σελ. 161

¹⁶¹ Μητροπολίτου Ναυπάκτου και Αγίου Βλάσιου Ιεροθέου, *Βιοηθική και Βιοτεχνολογία*, Ιερά Μονή Γενεθλίου της Θεοτόκου (Πελαγίας), 2010, σελ. 146

¹⁶² Αρχμ. Νικόλαος Χατζηνικολάου, *Ελεύθεροι από το γονιδίωμα*, Κέντρο Βιοιατρικής Ηθικής και Δεοντολογίας, Εκδόσεις Σταμούλη Α.Ε. σελ. 167

¹⁶³ Μητροπολίτου Ναυπάκτου και Αγίου Βλάσιου Ιεροθέου, *Βιοηθική και Βιοτεχνολογία*, Ιερά Μονή Γενεθλίου της Θεοτόκου (Πελαγίας), 2010, σελ. 162-163

¹⁶⁴ Κατσίμικας Γ., *Η ευγονική υπό το πρίσμα της Ορθόδοξης διδασκαλίας*, Ειδική Συνοδική Επιτροπή επί Ειδικών Ποιμαντικών Θεμάτων και Καταστάσεων (Κανονισμός 135/1999)

φυσική ποικιλομορφία, τις ατέλειες αλλά και τις αναπηρίες, πρεσβεύει ότι η αξία του κάθε ανθρώπινου προσώπου βρίσκεται όχι στο «είναι» αλλά στο «γίγνεσθαι», στην πορεία προς το καθ' ομοίωση με το Θεό. Θεωρεί επίσης ως προσήκοντα στόχο του κάθε ανθρώπου την καθολική ολοκλήρωση και τελειώσή του. Με αυτόν τον τρόπο αποφεύγεται κάθε ρατσιστική διάκριση ευγονικού χαρακτήρα, ενώ παράλληλα παρέχεται προτεραιότητα στο ανθρώπινο πρόσωπο¹⁶⁵.

5.6.6. Το επιχείρημα του φυσικού νόμου

Η γενετική μηχανική συχνά κρίνεται ως «αφύσικη» ή ότι «παραβιάζει το φυσικό νόμο». Σύμφωνα με την παραπάνω παρατήρηση, η επέμβαση στο ανθρώπινο γονιδίωμα και κατά συνέπεια ο καθορισμός συγκεκριμένων χαρακτηριστικών αντίκειται στους φυσικούς νόμους και στη φυσική εξέλιξη των πραγμάτων. Οι γενετικές παρεμβάσεις που αποσκοπούν τόσο στη θεραπεία, όσο και στη βελτίωση στρέφονται κατά της φυσικής τάξης. Επιπλέον, οι άνθρωποι και συγκεκριμένα οι γονείς, σύμφωνα με τους υποστηρικτές του συγκεκριμένου επιχειρήματος, οφείλουν να δέχονται τα παιδιά τους όπως είναι ή όπως θα είναι, χωρίς να προσπαθούν να τα αλλάξουν.

Από την άλλη, σύμφωνα με τους αντιτιθέμενους του συγκεκριμένου επιχειρήματος και υποστηρικτές των γενετικών επεμβάσεων, τα προαναφερθέντα επιχειρήματα δεν ευσταθούν, δεδομένου ότι όλες οι ιατρικές πρακτικές περιλαμβάνουν κάποια τέτοια παρέμβαση, η οποία αντίκειται στους νόμους της φύσης¹⁶⁶. Η ζωή μας, η πορεία αυτής, ακόμη και σε κάποιες περιπτώσεις ο θάνατός μας δεν ακολουθούν μια φυσική εξέλιξη, αντίθετα αποτελούν προϊόντα εξωτερικών παρεμβάσεων που ουδεμία σχέση έχουν με τους νόμους της φύσης.

5.6.7. Το επιχείρημα για την παραβίαση της αξιοπρέπειας της ανθρώπινης ζωής

«Κανένα νεογέννητο παιδί δε θα έπρεπε να αναγνωρίζεται ως άνθρωπος προτού περάσει από ορισμένα τεστ για τα γενετικά του χαρίσματα ... Αν αποτύχει σε αυτά τα τεστ, χάνει το δικαίωμα στη ζωή», γράφει ο Francis Crick (νόμπελ Ιατρικής

¹⁶⁵ Κατσιμίγκας Γ., *Η ευγονική υπό το πρίσμα της Ορθόδοξης διδασκαλίας*, Ειδική Συνοδική Επιτροπή επί Ειδικών Ποιμαντικών Θεμάτων και Καταστάσεων (Κανονισμός 135/1999)

¹⁶⁶ Perry David L., *Genetic Engineering, Natural Law, Human Dignity, Divine Action, and the Problem of Evil* (<http://home.earthlink.net/~davidlperry/genengin.htm>)

για το DNA)¹⁶⁷. Η ανθρώπινη ζωή σύμφωνα με τη συγκεκριμένη άποψη δεν έχει αξία καθεαυτή, αντίθετα η αξία της καθορίζεται από τη μελλοντική ποιότητά της και από τα γενετικά χαρακτηριστικά του προσώπου, το οποίο και υποβάλλεται σε αυτά τα τεστ. Αναμφισβήτητα, αυτό το γεγονός υποβιβάζει την αξία του ανθρώπου και προσβάλλει το δικαίωμά του στη ζωή. Όπως το μέλλον της εκπαίδευσης των παιδιών καθορίζεται σε κάποιο βαθμό από τις πανελλήνιες και ανάλογες εξετάσεις, το μέλλον για μια εργασία από τεστ προσωπικότητας, συναισθηματικής νοημοσύνης και εμπειρίας, έτσι και το μέλλον ή καλύτερα η ύπαρξη μιας ζωής θα εξαρτάται από τον γενετικό έλεγχο. Το αναφαίρετο δικαίωμα που έχει κάθε άνθρωπος στη ζωή αναστέλλεται και κυρίως παύει να είναι αναφαίρετο. Η ανθρώπινη ζωή είναι το σπουδαιότερο φυσικό αγαθό, το οποίο ανήκει στη φυσική υπόσταση του ανθρώπου που με τη σειρά της αποτελεί έκφανση της ανθρώπινης αξίας.

Κάποιοι διατείνονται ότι η χρήση της γενετικής μηχανικής θα μας οδηγήσει σταδιακά στην υποτίμηση ατόμων που γεννιούνται με γενετικές ασθένειες ή αναπηρίες, προδιαθέσεις σε νοητικές διαταραχές, προκαθορισμένες χαρακτηρισολογικές ιδιότητες αλλά και άτομα με συγκεκριμένες συμπεριφορές, οι οποίες από το σύνολο των ανθρώπων χαρακτηρίζονται ως αποκλίνουσες και αντικοινωνικές. Ο φόβος έγκειται σε έναν ενδεχόμενο ρατσισμό ανθρώπων που ήδη χαρακτηρίζονται από τέτοιου είδους συμπεριφορές.

Στην Ελλάδα το δικαίωμα στη ζωή κατοχυρώνεται συνταγματικά και αφορά σε όλους τους ανθρώπους ανεξαρτήτως εθνικότητας, φυλής, γλώσσας, θρησκευτικών ή πολιτικών πεποιθήσεων¹⁶⁸. Όπως το διασαφηνίζει η καθηγήτρια Ισμήνη Κριάρη Κατράνη: «Ασυμβίβαστη με την προστασία της ζωής είναι οποιαδήποτε διαφοροποίηση της ζωής βάσει «ποιοτικών» κριτηρίων, υπό την έννοια του χαρακτηρισμού ως μειωμένης αξίας της ζωής μειονεκτούντων ατόμων (π.χ. ατόμων με σωματική ή διανοητική αναπηρία)¹⁶⁹».

Αναλυτικότερα, η σύμφωνη με τον νόμο αλλαγή της σύστασης του γονιδιώματος του ανθρώπου συνιστά απαραίτητο όρο που απαιτείται να εξασφαλιστεί εκ των προτέρων, προκειμένου να μπορέσει να πραγματοποιηθεί η επέμβαση των

¹⁶⁷ Αρχμ. Νικόλαος Χατζηνικολάου, *Ελεύθεροι από το γονιδίωμα*, Κέντρο Βιοιατρικής Ηθικής και Δεοντολογίας σελ. 101

¹⁶⁸ Άρθρο 5, παρ. 2, Σύνταγμα της Ελλάδας

¹⁶⁹ Ισμ. Κριάρη- Κατράνη, *Γενετική τεχνολογία και θεμελιώδη δικαιώματα. Η συνταγματική προστασία των γενετικών δεδομένων*, Αθήνα-Θεσσαλονίκη 1999, σ. 147

γενετιστών σε αυτό¹⁷⁰. Συμπερασματικά, βάσει του ελληνικού Συντάγματος κατοχυρώνεται για πρώτη φορά, σαφώς και κατηγορηματικά, η «προστασία της γενετικής ταυτότητας», με δεδομένο ότι πρόκειται για ξεχωριστή ελευθερία του ατόμου¹⁷¹. Αναντίρρητα, αυτό δε συνεπάγεται την αμετάβλητη καθ' όλη τη διάρκεια του βίου κάποιου γενετική ταυτότητα, διότι κάτι τέτοιο θα υποδήλωνε ότι το υποκείμενο δε διέπεται από ελευθερία βούλησης¹⁷². Έτσι, αναγνωρίζεται στον καθένα το δικαίωμα να ελέγχει άμεσα τον ιδιαίτερο τρόπο και βαθμό αντίδρασης του οργανισμού του σε εξωτερικά νοσογόνα αίτια. Εν ολίγοις, μόνο σε περίπτωση που ο ενδιαφερόμενος για βελτίωση συναινέσει ελεύθερα, αφού πρωτύτερα ενημερωθεί, είναι δυνατή η όποια «τροποποίηση» της γενετικής του ταυτότητας¹⁷³.

¹⁷⁰ Βιδάλης Γ., *Βιοδίκαιο. Πρώτος τόμος: Το πρόσωπο*, Αθήνα- Θεσσαλονίκη, εκδ. Σάκκουλας, 2007, σελ. 253

¹⁷¹ Άρθρο 5, παρ. 5, Σύνταγμα της Ελλάδας

¹⁷² Βιδάλης Γ., *Βιοδίκαιο. Πρώτος τόμος: Το πρόσωπο*, Αθήνα- Θεσσαλονίκη, εκδ. Σάκκουλας, 2007, σελ. 254

¹⁷³ Βιδάλης Γ., *Βιοδίκαιο. Πρώτος τόμος: Το πρόσωπο*, Αθήνα- Θεσσαλονίκη, εκδ. Σάκκουλας, 2007, σελ. 254

6. Ηθική αξιολόγηση-συμπεράσματα

«πᾶσα ἐπιστήμη χωριζομένη ἀρετῆς πανουργία, οὐ σοφία φαίνεται»¹⁷⁴

Οι εξελίξεις στον χώρο της Γενετικής θέτουν σοβαρά ερωτήματα που άπτονται ενδιαφέροντος από κάθε άποψη. Αναντίρρητα, η γενετική μηχανική, η επέμβαση στο ανθρώπινο γονιδίωμα, η θεραπεία «μη φυσιολογικών» συμπεριφορικών χαρακτηριστικών, αλλά και η βελτίωση των φυσιολογικών είναι πολλά από τα εξέχουσας σημασίας ζητήματα που απασχολούν τόσο τη φιλοσοφική σκέψη κατά τη θεωρητική της μορφή, ως ηθικής φύσεως ζήτημα, δεδομένης της συνάφειάς της με την ελευθερία του προσώπου, όσο και την εφαρμοσμένη ηθική φιλοσοφία και δη τη Βιοηθική. Αξιοσημείωτο είναι το γεγονός πως ο γενετικός χειρισμός βρίσκεται στο πεδίο του ενδιαφέροντος της θεολογίας, της κοινωνιολογίας, της ψυχολογίας, της πολιτικής αλλά και της νομικής επιστήμης. Τέλος, δε δύναται να αφήσει αδιάφορο κανέναν από όλους εμάς, που μπορεί κάποια στιγμή να βρεθούμε σε αυτό το δίλημμα των γενετικών παρεμβάσεων είτε ως άμεσα ενδιαφερόμενοι είτε ως τρίτοι παρατηρητές ενός οικείου μας προσώπου.

Αναμφισβήτητα, η τεχνολογική διείσδυση στην αναπαραγωγή και στη ζωή εν γένει, όπως και η δυνατότητα παρέμβασής της στα άδυτα των γενετικών μυστικών, προσέφερε ικανοποιητική αντιμετώπιση και επίλυση ουσιωδών προβλημάτων και ηθικών διλημμάτων, που η ανθρώπινη φύση αδυνατούσε να το επιτύχει, με αποτέλεσμα από τη μια πλευρά, να προκαλεί έξαρση ενθουσιασμού και χαράς κι από την άλλη πλευρά, συναισθήματα φόβου κι ανησυχίας, διότι ο σύγχρονος άνθρωπος καταγιγίζεται από πολλά καινοφανή που δε δύναται να συλλάβει ο ανθρώπινος νους, ούτε να προσφέρει λύσεις και απαντήσεις κάποιο συνέδριο, κάποια επιτροπή, κάποιος νόμος, ή έστω κάποια συμφωνία.

Για να δικαιωθεί ηθικά μια πρακτική, σύμφωνα τουλάχιστον με κάποιες φιλοσοφικές προσεγγίσεις, αρκεί να είναι απότοκος ελεύθερης βούλησης, αυτοδιάθεσης και προσωπικής επιλογής. Κανείς δε μπορεί να είναι σε θέση να απαγορεύσει μια γενετική επέμβαση, αν κάποια στιγμή η τελευταία επικρατήσει και καταστεί εφικτή η θεραπεία του ατόμου, εφόσον το ίδιο επιλέξει να προβεί σε αυτήν

¹⁷⁴ Πλάτων

την επιλογή. Η μη ηθική αποδοχή των γονιδιακών επεμβάσεων είναι στην ουσία μη ηθική αποδοχή της ελευθερίας της βούλησης του προσώπου. Εν ολίγοις, όταν κάποιος δεν αποδέχεται τις γονιδιακές επεμβάσεις εξ αιτίας του ότι αντίκεινται στην ηθική του, κατ' ουσίαν δεν αποδέχεται την ελευθερία της βούλησης του προσώπου. Κάθε άνθρωπος είναι ελεύθερος να διαθέσει τον εαυτόν του κατά το δοκούν θέτοντας τρόπον τινά τα δικά του ηθικά κριτήρια. Στη συνέχεια, με γνώμονα αυτά τα κριτήρια, καταλήγει σε μια απόφαση, λαμβάνοντας βέβαια υπ' όψιν του όλες τις παραμέτρους, αλλά και όλες τις συνέπειες, που ενδέχεται να προκύψουν και έχοντας πάντα κατά νου τα επιχειρήματα όλων όσων αντιμάχονται σθεναρά αυτές τις παρεμβάσεις. Μόνο η γνώση και η σωστή πληροφόρηση της ωφέλειας που ενδέχεται να προσφέρουν και των κινδύνων που ελλοχεύουν, ακόμη και μακροπρόθεσμα, παράλληλα με τις ηθικές αξίες, μπορούν δικαιώσουν ηθικά μια πρακτική.

Αναφορικά με τη νομική δικαίωση των γενετικών παρεμβάσεων, σημαντική προϋπόθεση γι' αυτή συνιστά μια κοινωνία που δε θα αντιμετωπίζει τους πολίτες της ως μέσο για την εκπλήρωση κάποιου άλλου σκοπού, αλλά ως ελεύθερα όντα και ως αυτοσκοπούς, που θα επιτρέπει την πρόοδο και την αυτονομία των πολιτών της με καθαρά αλτρουιστική πρόθεση, που θα σέβεται τα δικαιώματα του ανθρώπου και κατ' επέκταση θα τα κατοχυρώνει. Συγκεκριμένα, το κράτος και όλοι οι αρμόδιοι φορείς σε αυτήν την περίπτωση επιφορτίζονται με την ευθύνη να προστατεύουν και να εξασφαλίζουν όλα τα απαραίτητα, προτού η ηθική δικαίωση της εν λόγω πρακτικής υπερισχύσει της νομικής. Κατ' ουσίαν, σε καμία περίπτωση δεν καταλήγουμε στο συμπέρασμα ότι η ηθική έπεται της νομικής δικαίωσης. Αντιθέτως, αυτό που θα πρέπει να καταστεί σαφές είναι ότι η ηθική αξιολόγηση οφείλει να πραγματοποιηθεί προτού οι γονιδιακές θεραπείες αλλά κυρίως οι βελτιώσεις νομιμοποιηθούν. Επιπλέον, το κάθε άτομο οφείλει να αξιολογεί ηθικά τις γονιδιακές θεραπείες και βελτιώσεις, προτού αυτές επιβληθούν νόμιμα από το κράτος. Ο ηθικός έλεγχος με την επικουρία των επιτροπών Βιοηθικής και άλλων παρόμοιων επιτροπών κρίνεται από απαραίτητος έως υποχρεωτικός.

Ωστόσο, λαμβάνοντας υπ' όψιν τους εύλογους προβληματισμούς που αναδύονται από την κριτική όσων απορρίπτουν τις γονιδιακές επεμβάσεις και κυρίως με βάση το επιχείρημα της ολισθηρής πλαγιάς είναι απαραίτητο οι παραπάνω προϋποθέσεις να λειτουργήσουν ως δικλείδες ασφαλείας. Κατά συνέπεια, η ελεύθερη επιλογή του ατόμου στη γενετική παρέμβαση είναι αναγκαίο να μη διολισθησει σε

επικίνδυνες ατραπούς, όπως ευγονικές πρακτικές, παιδιά κατά παραγγελία, τάση για ομοιομορφία και ομοιογένεια προς επίρρωση της ανθρώπινης «τελειότητας».

Εξ άλλου, ένα μέλλον χτισμένο σε κατά παραγγελία παιδιά, εκπληρώνοντας με αυτόν τον τρόπο κάθε προσδοκία, επιθυμία και απαίτηση του εκάστοτε γονέα, με δεδομένο ότι ο ίδιος θα εξασφαλίζει σε αυτά τις καλύτερες βιολογικές προδιαγραφές, δεν είναι διόλου απίθανο. Δεν είναι λίγες, άλλωστε, οι περιπτώσεις που οι γονείς έχουν συγκεκριμένες απαιτήσεις από τα παιδιά τους, επιδιώκοντας να καθορίσουν οι ίδιοι το μέλλον τους. Άραγε πόσες φορές έχουμε συναντήσει γονείς να κατευθύνουν τις επαγγελματικές επιλογές των παιδιών τους, αναγκάζοντάς τα να καταλήξουν σε έναν συγκεκριμένο επαγγελματικό κλάδο; Πλέον αυτό θα είναι δυνατό προγεννητικά και σε κάποιες περιπτώσεις ακόμη και προεμφυτευτικά. Επομένως, είναι εύλογο οι συγκεκριμένοι γονείς όχι μόνο να αδράξουν και να εκμεταλλευτούν αυτήν την ευκαιρία, αλλά και να θεωρήσουν τους εαυτούς τους υπεύθυνους να το πράξουν. Τι γίνεται όμως με τους γονείς που δεν έχουν αυτήν τη δυνατότητα, που ενδεχομένως δεν έχουν την οικονομική άνεση να προβούν σε τέτοιες επεμβάσεις; Σε αυτήν την περίπτωση η ευθύνη ίσως μετατραπεί σε ενοχή.

Στο μέλλον οι διακρίσεις φαντάζουν σα σενάριο ή βιβλίο επιστημονικής φαντασίας όπου οι διακρίσεις δε θα καθορίζονται με φυλετικά, οικονομικά, εθνοτικά, μορφωτικά ή ενδεχομένως πολιτικά κριτήρια αλλά βιολογικά. Πιθανόν ο κόσμος να χωρίζεται σε κοινωνίες δύο ταχυτήτων, στις οποίες *Ο θαυμαστός καινούριος κόσμος* του Aldous Huxley και η ταινία *Gattaca* θα αποδειχθούν προφητικά, ανάλογα με το βιβλίο *1984* του George Orwell. Στο προαναφερθέν βιβλίο του Huxley, με χρονολογία συγγραφής το 1932, ο στόχος του οικουμενικού κράτους συνοψιζόταν στο τρίπτυχο: κοινότητα, ταυτότητα, σταθερότητα. Ουσιαστικά, πρόκειται για έναν γενετικά ταξινομημένο κόσμο, όπου η θέση και η ιεράρχηση κάποιου στην κοινωνία θα καθορίζεται πριν τη γέννησή του και οι συλλήψεις θα πραγματοποιούνται μέσα σε «θαλάμους γονιμοποίησης», αναγνωρίζοντας τα παιδιά των φυσιολογικών, μέχρι τώρα, γεννήσεων ως κατώτερα όντα. Ειδικότερα, αφενός μεν οι άκυροι (invalid), της ταινίας *Gattaca*, οι χωρίς παρεμβάσεις στο DNA τους, γι' αυτό και σωματικά και νοητικά υποδεέστεροι, θα υφίστανται έναν ρατσισμό γονιδίων, αφετέρου δε οι έγκυροι (valid), οι απόγονοι κατά παραγγελία, γι' αυτό και γενετικά τέλειοι, θα είναι αυτοί που θα κυριαρχούν έναντι των άλλων· θα σπουδάζουν ό,τι ονειρεύονται· θα εργάζονται όπου επιθυμούν· θα αποκτούν όσα χρήματα θέλουν· θα επιλέγουν ποιον θα ερωτευτούν· θα έχουν την ιδανική συμπεριφορά κερδίζοντας τον σεβασμό και την

εκτίμηση των ανθρώπων που τους περιβάλλουν και θα έχουν όλα τα εφόδια, τα απαραίτητα για την εξασφάλιση της ευτυχίας τους.

Είναι όμως σίγουρο ότι όλα τα παραπάνω συνιστούν στην ευτυχία; Και πώς δύνανται, αφού την κατακτήσουν, να το αντιληφθούν, μιας και δε θα γνωρίζουν πώς είναι η δυστυχία; Θα είναι απλά μια «μέτρια», σε καλούπια, ευτυχία, όπως διατείνεται ο Ντοστογιέφσκι, όταν συγκρίνει την κατάσταση μέτριας ευτυχίας με αυτή όπου επικρατεί ο υψηλός πόνος, αναρωτώμενος το τι είναι προτιμότερο, καταλήγοντας στο συμπέρασμα ότι ο πόνος είναι και η μόνη αιτία της συνείδησης.

Η δυνατότητα, επιπλέον, χρησιμοποίησης εικόνων για την ανίχνευση τόσο της αλήθειας και του ψεύδους, όσο και της σκέψης εγείρει εύλογους προβληματισμούς. Η αξιολόγηση, επιπροσθέτως, των γενετικών πληροφοριών χρήζει ανάλογου προβληματισμού. Στο κέντρο αυτών των προβληματισμών βρίσκεται ο ίδιος ο άνθρωπος, ο οποίος έχει αξία καθαυτή. Ο σεβασμός της ανθρώπινης αξίας και η προστασία τόσο αυτής όσο και της ιδιωτικότητας του ανθρώπου οφείλουν να είναι δικαιώματα του καθενός. Το δικαίωμα προστασίας της ιδιωτικότητας συνίσταται στο δικαίωμα κάθε ανθρώπου να μην καθίσταται πληροφοριακό αντικείμενο και να επιτρέπει ο ίδιος ποιες πληροφορίες που τον αφορούν θα γνωστοποιηθούν. Αν η ανάπτυξη και η εξέλιξη της επιστήμης και της τεχνολογίας δύναται να οδηγήσει σε ένα μέλλον, στο οποίο η ανάγνωση της σκέψης μας θα είναι δυνατή, τίποτα δε μας εμποδίζει στο να σκεφτούμε ότι ο έλεγχος της σκέψης δε θα είναι το επόμενο βήμα. Άλλωστε, η ιστορία του κόσμου μέχρι σήμερα έχει αποδείξει ότι είναι αρκετά εύκολο να επιτευχθεί ο έλεγχος της ανθρώπινης σκέψης, αρκεί να αναφέρουμε τα Μέσα Μαζικής Ενημέρωσης, τα οποία μέσω διαφημίσεων και λοιπών τρόπων έχουν καταφέρει ως ένα βαθμό να μας επηρεάζουν.

Ο έλεγχος βέβαια της ανθρώπινης σκέψης ίσως να είναι μόνο η αρχή του ανοίγματος των ασκών του Αιόλου και η συνέχεια να έγκειται σε έναν απόλυτο έλεγχο στο DNA, με γενετικές παρεμβάσεις ώστε να γεννιούνται παιδιά με υψηλές πνευματικές αλλά και σωματικές δεξιότητες και συγκεκριμένη επιθυμητή συμπεριφορά. Αναρωτιόμαστε βέβαια ποιος είναι αυτός που δύναται να κρίνει μία συμπεριφορά ως επιθυμητή και να χαρακτηρίσει κάποια άλλη ανεπιθύμητη. Ποιος θα μπορούσε να πει ότι ο τάδε ή ο δείνα τρόπος είναι και ο επιθυμητός; Η συγκεκριμένη απορία εγείρει έντονους προβληματισμούς, τους οποίους οφείλει να αναλογιστεί ο καθένας μας.

Το ιδεώδες της Άριας φυλής ίσως δε βρίσκεται στο παρελθόν αλλά σε ένα μέλλον στο οποίο οι φυσιολογικοί άνθρωποι θα υφίστανται έναν ρατσισμό γονιδίων. Αξιολογείται ως σημαντικό να φανταστούμε ένα αύριο το οποίο θα παρέχει στους γονείς τη δυνατότητα μέσω της γενετικής μηχανικής να επιλέξουν κάποια από τα χαρακτηριστικά των παιδιών τους που σχετίζονται τόσο με την εξωτερική εμφάνιση όσο και με τη συμπεριφορά και τον χαρακτήρα τους εν γένει. Μακροπρόθεσμα θα δημιουργούνται άνθρωποι τέλειοι, χωρίς ασθένειες, αποκλίνουσες συμπεριφορές, ανίατα νοσήματα και κάθε άλλου είδους πρόβλημα. Αναντίρρητα, αυτό για πολλούς θα φάνταζε ιδανικό, ίσως και είναι ιδανικό, αφότου δεν υπήρχε καμία ατέλεια στον άνθρωπο. Ωστόσο, όλα θα ήταν τέλεια χωρίς να δίνεται η δυνατότητα να το γνωρίζουμε, χωρίς να μπορούμε να το εκτιμήσουμε. Τι σημασία έχει να είσαι τέλειος, αν δεν μπορείς να το αντιληφθείς; Είναι γεγονός ότι η σύγκριση, καλώς ή κακώς, αποτελεί κινητήριο μοχλό, για να γινόμαστε ολοένα και καλύτεροι προσεγγίζοντας αυτό που ο καθένας μας θεωρεί ως πλατωνικό Αγαθό, με αρωγό μας την επίμονη και, αναπόφευκτα, επίμοχθη προσπάθεια, θέτοντας στόχους και πασχίζοντας να τους υλοποιήσουμε.

Πέραν όλων των παραπάνω, εκείνο που δεν αφήνει κανέναν αδιάφορο δεν είναι τόσο η επέμβαση στο ανθρώπινο γονιδίωμα, ώστε να προβλεφθεί και ενδεχομένως να θεραπευτεί η αντικοινωνική συμπεριφορά, ή να βελτιωθεί η «φυσιολογική», ούτε οι νέες μέθοδοι που ενδέχεται να αξιοποιήσουν τα δικαστήρια για να βοηθηθεί το σύστημα απονομής δικαιοσύνης στην αποδοχή ενοχής, τιμωρίας ή θεραπείας. Τα ως άνω ούτως ή άλλως, καλώς ή κακώς δεν τυγχάνουν μίας κοινής αντιμετώπισης από το σύνολο των ανθρώπων. Κάποιους ίσως προβληματίσουν, κάποιους άλλους ικανοποιήσουν και κάποιους ενδεχομένως αφήσουν παντελώς αδιάφορους. Εκείνο όμως που κανένα έλλογο ον δε δύναται να αφήσει αδιάφορο είναι η πλήρης ακύρωση της ελεύθερης βούλησης. Όλα τα παραπάνω θα μπορούσε ακόμη και ο πιο καχύποπτος νους να τα δεχτεί, εάν τα πορίσματα της συμπεριφορικής γενετικής δεν εξοβέλιζαν την ανθρώπινη ελευθερία, εάν δεν εξαφάνιζαν κάθε ευκαιρία αυτενέργειας και επιλογής, εάν μας επέτρεπαν να ομιλούμε περί ηθικής. Αλλά δε μας επιτρέπουν. Τί νόημα έχει να ομιλούμε περί καλής ή κακής πράξης, περί επαίνου και ψόγου, όταν μπροστά μας ανοίγεται μόνο ένας δρόμος; Στη βάση της ηθικής υπάρχει η δυνατότητα επιλογής ανάμεσα στο καλό και το κακό, στο σωστό και το λάθος. Όταν αυτή η δυνατότητα καθίσταται αδύνατη, καθίσταται περιττή και η ηθική.

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

Αλαχιώτης Σ., *Βιοηθική, Αναφορά στους γενετικούς και τεχνολογικούς νεωτερισμούς*, εκδ. Ελληνικά Γράμματα, Αθήνα, 2004

Αριστοτέλης, *Μετά τα φυσικά*

Αριστοτέλους, *Πολιτικά*

Αριστοτέλης *Περί Φύσεως*

Αρχιμ. Νικόλαος Χατζηνικολάου, *Ελεύθεροι από το γονιδίωμα*, Κέντρο Βιοιατρικής Ηθικής και Δεοντολογίας, Εκδόσεις Σταμούλη Α.Ε.

Βάντσος, Μ. (2004). «Η σημασία της ορολογίας στην Βιοηθική». *Επιστημονική Επετηρίδα Θεολογικής Σχολής Θεσσαλονίκης Νέα Σειρά Τμ. Ποιμαντικής*. Τομ. 9, 147-160

Βιδάλης Τ., *Βιοδίκαιο. Πρώτος τόμος: Το πρόσωπο*, Αθήνα- Θεσσαλονίκη, εκδ. Σάκκουλας, 2007

Δραγώνα- Μονάχου Μ., *Ηθική και Βιοηθική*, Επιστήμη και Κοινωνία Επιθεώρηση Πολιτικής και Ηθικής θεωρίας, τεύχος 8-9, Φθιν. 2002.

Καντ Ι., *Τα θεμέλια της Μεταφυσικής των ηθών*, εκδ. Δωδώνη, Αθήνα, 1984

Κατσαρός, Β. (2010) *Είμαστε ελεύθεροι; Τα πορίσματα των σύγχρονων Νευροεπιστημών*, Διάυλος, Αθήνα

Κατσιμίγκας Γ., *Η ευγονική υπό το πρίσμα της Ορθόδοξης διδασκαλίας*, Ειδική Συνοδική Επιτροπή επί Ειδικών Ποιμαντικών Θεμάτων και Καταστάσεων (Κανονισμός 135/1999)

Κριάρη-Κατράνη Ι., *Βιοϊατρικές εξελίξεις και Συνταγματικό Δίκαιο*, Εκδόσεις Σάκκουλα, Θεσσαλονίκη, 1994

Κριάρη-Κατράνη Ι., *Γενετική τεχνολογία και θεμελιώδη δικαιώματα. Η συνταγματική προστασία των γενετικών δεδομένων*, Εκδόσεις Σάκκουλα, Αθήνα-Θεσσαλονίκη, 1999

Μητροπολίτου Ναυπάκτου και Αγίου Βλάσιου Ιεροθέου, *Βιοηθική και Βιοτεχνολογία*, Ιερά Μονή Γενεθλίου της Θεοτόκου (Πελαγίας), 2010

Μπαμπινιώτη Γ., *Λεξικό της νέας ελληνικής γλώσσας*, 2^η έκδοση, Αθήνα 2002: λήμμα: ευγονική

Ξενοφώντος: *Λακεδαιμονίων Πολιτεία*

Πανταζάκος Π., *Καθήκον και υποχρέωση κατά τον Ιμ. Καντ*, (ανάτυπο από την «επιστημονική επετηρίδα της Φιλοσοφικής Σχολής του Πανεπιστημίου Αθηνών» τομ. ΑΗ') Αθήνα, 2007.

Παπαδόπουλος, Γ.-Κούβελας, Η. (2011) *Το σύμπαν των εγκεφάλων*, University Studio Press, Θεσσαλονίκη

Πελεgrίνης Θ., *Οι πέντε εποχές της φιλοσοφίας*, Ελληνικά Γράμματα, Αθήνα, 1997

Πελεgrίνης Θ., *Ηθική Φιλοσοφία*, Ελληνικά Γράμματα, Αθήνα, 1997

Πελεgrίνης Θ. *Λεξικό της Φιλοσοφίας*, Ελληνικά Γράμματα, Αθήνα, 2009

Πλάτων, *Απολογία Σωκράτους*

Πλάτων, *Πολιτεία*

Πλάτων, *Πρωταγόρας*

Πλάτων, *Μενέξενος*

Πλάτων, *Φαίδων*

Πλάτων, *Γοργίας*

Πλάτων *Νόμοι*

Πλούταρχος *Λυκούργος*

Πρωτοπαπαδάκης Ε., *Η Ευθανασία απέναντι στη σύγχρονη Βιοηθική*, εκδόσεις Αντ. Ν. Σάκκουλα, Αθήνα, 2003

Πρωτοπαπαδάκης Ε., «Η ολισθηρή πλαγιά αντιμέτωπη με τον εαυτό της», *Ηθική – Περιοδικό Φιλοσοφίας*, τ. 2, Αθήνα, 2006.

Σκαραγκάς Δημήτρης, *Το λάθος της Ψυχιατρικής*, Ianos εκδόσεις 2012

Σκούρας Ζαχαρίας Γ. *Φιλοσοφία και σύγχρονες τάσεις της βιολογίας* University Studio Press, 2004

Συλλογικό έργο (Μαργαρίτης Λ., Γαλανόπουλος Β., Κεραμάρης Κ., Μαρίνος Ε., Παπασιδέρη Ι., Στραβοπόδης Δ., Τρουγκάκος Ι.) *Βιολογία κυττάρου*, 2004, Ιατρικές εκδόσεις Λίτσας

Συλλογικό έργο (Von der Pfordten Dietmar, Ellscheid Gunter, Neumann Ulfrid, Von Hirsch Andrew), *Ο πατερναλισμός στο Δίκαιο και την Ηθική*, Εκδόσεις Αντ. Ν. Σάκκουλα, Αθήνα-Κομοτηνή, 2010

Aultman Julie M., *Eugenomics: Eugenics and Ethics in the 21st Century*, Genomics, Society and Policy, 2006, Vol.2, No.2, pp.28-49

Benham Bryan, *Eugenics Lecture 4*, Genetics and Society, Spring 2009

Braynen W., Angus S., Dwyer P., Poynton M., Balbin A., Kondor R., *Genotype or Phenotype?*

Center on Hunger, Poverty and Nutrition Policy, *Statement on The Link between Nutrition and Cognitive Development in Children*, Medford, MA: Tufts University School of Nutrition, 1994.

Committee on the Ethics of Gene Therapy (Chairman: Clothier, C.), 1992

Connors Steve, *Do your genes make you a criminal?*, The independent, February 1995

Council of Europe, *Convention for the Protection of Human Rights and Dignity of the Human Being with Regard to the Application of Biology and Medicine: Convention on Human Rights and Biomedicine*. ETS No: 164, 1997

Delaney Debra, *Criminal Behaviour: Free will versus Determinism*, AJCSD Australasian journal of correctional staff development

Desiree Burroughs-Hill *Eugenics Reevaluated*

Ekberg Merryn, *The Old Eugenics and the New Genetics Compared*, Social History of Medicine Vol. 20, No. 3 pp. 581–593

Eugenics: its definition, scope, and aims. Francis Galton the American journal of sociology volume x; july, 1904; number 1.

Feresin Emiliano, *Lighter sentence for murderer with “bad genes”*, Nature 2009

Galton F., *Hereditary Genius: an inquiry into its laws and consequences*, London 1869

Galton F., *Inquiries into Human Faculty and Its Development*, London: J.M. Dent & Company, 1883

Garver Kenneth L. and Garver Bettylee, *The Human Genome Project and Eugenic Concerns*, *Am. J. Hum. Genet.* 54:148- 158, 1994.

Genetic Testing, Eugenics and Risk

Hinman Lawrence M., *Playing God? Part One: The Ethics of Genetic Manipulation* Phil.321: Social Ethics, Spring 2009

International Human Genome Sequencing Consortium, *Initial sequencing and analysis of the human genome*, *Nature*, 409, 860-921 (2001)

Kevles Daniel J. and Hood Leroy, *The Code of Codes: Scientific and Social Issues in the Human Genome Project*, Harvard University Press, 1992

Kevles D. J., “Eugenics: historical aspects”, λήμμα: eugenics, *Encyclopedia of Bioethics*, τομ. 2, U.S.A. 1995

Lissemore James L., *Linkage of genetics and ethics: more crossing over is needed*, *Biol. Cell*, 2005, 599–604

Mehler Barry, *Beyondism: Raymond B. Cattell and the new eugenics*, *Genetica* 99: 153–163, 1997

Mill John Stuart, *Utilitarianism*, Longmans, Green, and co. London 1879: chapter IV. Of what sort of proof the principle of utility is susceptible.

Moffitt Terrie E., *The New Look of Behavioral Genetics in Developmental Psychopathology: Gene–Environment Interplay in Antisocial Behaviors*, *Psychological Bulletin*, 2005, Vol. 131, No. 4, 533–554

Neel James V., *Some Ethical Issues at the Population Level Raised by ‘Soft’ Eugenics, Euphenics, and Isogenics*, *Human Heredity*, 2000, 50:14–21

Nuffield Council on Bioethics, *Genetics and human behaviour: the ethical context*, 2002

Perry David L., *Genetic Engineering, Natural Law, Human Dignity, Divine Action, and the Problem of Evil* (<http://home.earthlink.net/~davidlperry/genengin.htm>)

Plomin Robert, *Genetics and behavior*, *The Psychologist* Vol 14 No 3 March 2001

Plomin R., Owen, M. J., & McGuffin P., *The genetic basis of complex human behaviors*, *Science* 264, 1733–1739, 1994

Phenomix: Genotype to Phenotype, A report of the Phenomix workshop sponsored by the USDA and NSF, 2011

Raz Aviad E., *Eugenic utopias/dystopias, reprogenetics, and community genetics*, *Sociology of Health & Illness* Vol. 31 No. 4, 2009, pp. 602–616

Rose Hilary, *Eugenics and Genetics: the Conjoint Twins?*

United Nations Educational, Scientific and Cultural Organization, *Universal Declaration on the Human Genome and Human Rights*, November 1997

Watson James D. with Andrew Berry, *DNA the secret of life*, 2003 New York

Wibren van der Burg, *The Slippery Slope Argument*, *Ethics*, Vol. 102, No. 1 (Oct., 1991), pp. 42-65, The University of Chicago Press

Zancanaro Anthony, *Genetic Engineering: The Slippery Slope of Advancement*

H. P. A.: *Αποζημίωση θυμάτων που υποβλήθηκαν σε υποχρεωτική στειρώση για λόγους ευγονικής*, Εθνική Επιτροπή Βιοηθικής από Va. eugenics victims would receive compensation for sterilization under bill, *The Washington Post*

http://www.ornl.gov/sci/techresources/Human_Genome/home.shtml: Human Genome Project Information Website Contents

Δικαστική απόφαση (2007): *State of Maharashtra V. Aditi sharma and Pravin Khandelwal S.C.No 508/07*

Ελληνική Εταιρεία Νευροεπιστημών <http://www.hsfm.gr/2011>

<http://www.tovima.gr/science/article/?aid=186459>

Εθνική Επιτροπή Βιοηθικής <http://www.bioethics.gr>

http://news.kathimerini.gr/4dcgi/w_articles_world_2_06/01/2007_211202

<http://www.tovima.gr/science/article/?aid=347614>

http://axxonet.com/cms-filessystem-action/publications/beos_in_india.pdf

Χατζής 2005: *Νομικός Πατερναλισμός, Ορθολογικότητα και Γνωστικοί Περιορισμοί*, <http://old.phs.uoa.gr/~ahatzis/Hatzis.pdf>

Χατζής A., 2011₂: «Το πατερναλιστικό ένστικτο» στο: *Το Βήμα*, http://www.self-ownership.org/2011/04/blog-post_20.html

http://www.aimodiagnosi.gr/images/uploaded/doctors_genetikos_elegxos.pdf
(ημερομηνία προσπέλασης 04-04-2013)

Cancer Research UK <http://www.cancerresearchuk.org/>